Switzerland.

Empowered lives.
Resilient nations.

POGLED U PROŠLOST KAO PUT PREMA BUDUĆNOSTI

Promoviranje dijaloga u Bosni i Hercegovini kroz traženje istine - stanje i perspektive

POGLED U PROŠLOST KAO PUT PREMA BUDUĆNOSTI:

Promoviranje dijaloga u Bosni i Hercegovini kroz traženje istine – stanje i perspektive

Graeme Simpson
Edin Hodžić
Louis Bickford

Predgovor

Zadovoljstvo mi je predstaviti vam izvještaj "Pogled u prošlost kao put prema budućnosti: Promoviranje dijaloga u Bosni i Hercegovini kroz traženje istine – stanje i perspektive" koji su izradili cijenjeni autori *Graeme Simpson, Edin Hodžić i Louis Bickford*.

Ovom publikacijom, Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP), kao vodeća agencija u oblasti tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini, pokreće novu seriju dokumenata i aktivnosti podizanja svijesti o pitanjima tranzicijske pravde, njenih procesa, mehanizama i djelotvornih instrumenata dostupnih vlastima i civilnom društvu u cilju podrške njihovim naporima koji su usmjereni na rješavanje nasilne prošlosti.

Ova publikacija je kreirana u okviru UNDP projekta "Pristup pravdi: suočavanje s prošlošću i izgradnja povjerenja za budućnost", koji podržava usvajanje strategije tranzicijske pravde u BiH, sa ciljem da unaprijedi razumijevanje tematike, te pruži podršku institucijama vlasti i civilnom društvu kako bi se unaprijedilo djelovanje kao odgovor na potrebe društva u oblasti tranzicijske pravde, u cilju transformacije od konflikta ka stabilnom miru, od poricanja do povjerenja.

Thomas Osorio
UNDP – Program za pravdu i ljudska prava
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Justice and Security

Iako je Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) podržao štampanje ovog izvještaja, mišljenja izražena u Izvještaju ne odražavaju neophodno zvanične stavove Razvojnog programa Ujedinjenih nacija (UNDP) ili Ujedinjenih nacija

Sadržaj

Uvod 7
Sažetak izvještaja 7
Uvodne napomene 36
Metodologija 36
Terminologija 37
Metodološki izazovi 37
Prvo poglavlje 41
Sadržaj, razlozi i načini kazivanja istine 41
Definiranje kazivanja istine 42
Zvanično i nezvanično kazivanje istine 46
Napomena o međunarodnim usporedbama 50
Ciljevi kazivanja istine u BiH 54
„Pravo na istinu" 60
Vrijeme, redoslijed koraka i odnos između kazivanja istine i drugih aspekata tranzicijske pravde 63
Zaključak 65
Drugo poglavlje 67
Kazivanje istine u BiH: analiza situacije, ilustrativni projekti i temeljni problemi 67
Opće informacije i kontekst 67
Dominacija krivične pravde u suočavanju sa prošlošću 69
Zvanične inicijative kazivanja istine u Bosni i Hercegovini 73
Nezvanični projekti kazivanja istine: popis kakofonije u BiH 80
Primjeri drugačijeg pristupa 85
Regionalne i međunarodne inicijative 86
Problemi, praznine i relevantna pitanja u vezi sa nezvaničnim inicijativama za traženje istine u BiH 89
Izazovi institucionalnog traženja istine: Institut za nestale osobe BiH 91
Zaključna razmatranja 92
Treće poglavlje 95
Kriteriji, uslovi i izazovi traženja istine u Bosni i Hercegovini 95
Pitanja procesa i strategije: Kako? 96
Traženje istine kao "utvrđivanje činjenica": forenzičko i naučno traženje istine i psiho-socijalno kazivanje istine 96
Osobe prihvatljive za sve strane i važnost vjerodostojnog liderstva 100
"Početak historije": vremenski okvir i mandat 107
Neophodnost informacijama opskrbljenih konsultacija za kredibilno utvrđivanje istine 110
Tematska i pitanja sadržaja: šta? 117
Odnos između traženja istine i suđenja 117
Značaj priznanja 123
Uvođenje „regionalne dimenzije" 128
Povezivanje lokalnog sa globalnim 130
Pitanje društvene baze: Ko? 136
Kazivanje istine: Pristup prilagođen žrtvama 136
Rodna pitanja u traženju istine: ključni problem 141
Značaj uključivanja omladine i djece 148
Traženje istine na institucionalnom nivou 151
Četvrto poglavlje 155
Zaključci i preporuke 155
Predloženi pristup 159
Neki pilot-programi 165
Pilot br. 1 – Procjena najbolje prakse u oblasti nestalih osoba 168
Pilot br. 2 – Natječaj za mlade u pisanju eseja 168
Pilot br. 3 – Mapiranje koncentracionih/zatvorskih logora 169
Pilot br. 4 – Žene pričaju svoje priče: projekat usmene historije 169
Pilot br. 5 – Obuka i jačanje kapaciteta u traženju istine 170
Pilot br. 6 – Izrada pojmovnika 170
Zaključno razmatranje: historijska šansa? 171
Spisak skraćenica 172

Uvod

Ovaj izvještaj je naručila Razvojna agencija Ujedinjenih nacija (UNDP), kao doprinos diskusijama na temu tranzicijske pravde, odnosno traženja istine u Bosni i Hercegovini (BiH). UNDP u Bosni i Hercegovini je angažovao tri stručnjaka/konsultanta da rade na izradi ovog izvještaja: Graeme Simpson (međunarodni stručnjak za traženje istine – koordinator), Louis Bickford (međunarodni stručnjak za traženje istine) i Edin Hodžić (domaći stručnjak).

Sažetak izvještaja

Uvod i metodologija

Izradu izvještaja naručio je UNDP BiH, koji je za tu svrhu odvojeno angažovao trojicu stručnih konsultanata kao koautore: Graemea Simpsona, Louisa Bickforda (međunarodni stručnjaci u oblasti utvrđivanja istine) i Edina Hodžića (domaći ekspert). Izvještaj se temelji na nizu intervjua i konsultacija obavljenih najvećim dijelom tokom sedmodnevnog putovanja širom Bosne i Hercegovine, kao i detaljne analize (desk research) velikog broja različitih dokumenata na temu tranzicijske pravde i utvrđivanja istine u Bosni i Hercegovini. Konsultanti su se pritom oslanjali na njihova prethodna relevantna iskustva u pristupima i metodologijama utvrđivanja istine u drugim zemljama. Ipak, proces istraživanja i pripreme izvještaja vođen je s namjerom da se ponude uvidi ukorijenjeni u bh. stvarnosti i specifičnom bh. kontekstu. Iz tog razloga, autori su se u značajnoj mjeri oslanjali na znanje domaćih stručnjaka i aktivista, kao i na prethodna iskustva u traženju istine i drugih intervencija u oblasti tranzicijske pravde u BiH.

Ovaj izvještaj se temelji na kratkoročnom procesu istraživanja i konsultacija. On ne pretenduje da u potpunosti pokrije sva relevantna pitanja. Autori ne teže tome da svojim stavovima i preporukama nameću rješenja, već nastoje da pažljivo saslušaju i pokušaju predstaviti stavove ključnih lokalnih aktera. Primarna funkcija ovoga izvještaja jeste da istovremeno stimulira i ubrza dijalog i diskusiju o ulozi i oblicima utvrđivanja istine u BiH.

Poglavlje 1
SADRŽAJ, RAZLOZI I NAČINI KAZIVANJA ISTINE

U ovom poglavlju razmatraju se razlozi, oblici, vremenski okviri i izazovi kazivanja istine kroz prizmu međunarodnih iskustava i postojećih napora u BiH. Ono što u BiH ostaje nedostižno a ipak ključno, jest koherentan pristup kazivanju istine. Zbog snažnih, iako fragmentiranih zahtjeva za kazivanjem istine u BiH, važno je pojasniti moguće ciljeve inicijative za kazivanje istine.

DEFINIRANJE KAZIVANJA ISTINE

Za potrebe ovog izvještaja, pod „kazivanjem istine" podrazumijeva se proces u kojem države i društva kazuju priče o proteklom razdoblju traume, kako bi se ispravile nepravde i izgradila bolja budućnost. U BiH, kazivanje istine sadrži tri dodatne, međusobno povezane komponente:

(1) **Utvrđivanje činjenica:** korištenje objektivnih metoda za izradu forenzičkih ili na dokazima zasnovanih istina koje se mogu smatrati nepristrasnim. U BiH, to uključuje jačanje postojećih napora u utvrđivanju činjenica.

(2) **Glas:** stvaranje prostora u kojima žrtve mogu da govore o svojim iskustvima i gdje se njihov glas čuje, uz istovremeno omogućavanje javne rasprave. U BiH, to bi se moglo odnositi na projekte usmene historije, prikupljanja svjedočenja, općinske ili lokalne historije, ili na audio i video projekte.

(3) **Kompatibilne pripovijesti:** potraga za konstruktivnim načinom da se ispričaju različite priče, tako da se grupe „mogu složiti da se ne slažu". Nakon godina retorike podjela i jednonacionalnih pripovijesti, pronalaženje foruma za kompatibilne pripovijesti u BiH predstavljat će veliki izazov. Da bi postigli taj cilj, inicijative kazivanja istine moraju obuhvatiti kako aktivnosti unutar *pojedinačnih etničkih identiteta, tako i između etničkih zajednica.*

Konačno, valja naglasiti da se kazivanje istine ne odnosi na amnestiju, odštetu ili pomilovanje, kako se to često pogrešno tumači.

ZVANIČNO I NEZVANIČNO KAZIVANJE ISTINE

Zvanična tijela za kazivanje istine jesu ona koja osnivaju institucije vlasti. Premda imaju pristup institucionalnim resursima i premda njihovi konačni zaključci imaju institucionalni autoritet, može se desiti da građani nemaju povjerenja u državu, ili da je država značajno politizirana. S druge strane, nezvanični napori u pravcu kazivanja istine potiču iz civilnog društva. Kao što je slučaj u BiH, kazivanje istine može kombinovati ove različite formate. Temeljni problem kazivanja istine u BiH leži ne toliko u njegovoj odsutnosti (iako praznine u tom domenu nesumnjivo postoje), koliko u nedostatku konzistentnih ciljeva, metoda i rezultata, dijelom usljed stepena nepovjerenja u državu i iscjepkanosti bh. društva.

NAPOMENA O MEĐUNARODNIM USPOREDBAMA

Iako je korisno ispitati analogije i naučene lekcije iz međunarodnih iskustava, mora se naglasiti da to ne smije značiti zanemarivanje pristupa zasnovanog na specifičnom kontekstu. Ne postoji univerzalan model kazivanja istine, već ono mora biti prilagođeno lokalnim uvjetima.

CILJEVI KAZIVANJA ISTINE U BOSNI I HERCEGOVINI

Najvažniji korak u razvoju strategije kazivanja istine prilagođene potrebama BiH jeste razumijevanje ciljeva kazivanja istine koji su relevantni za određeni kontekst, imajući u vidu da će različiti ciljevi proizvesti i različite formate, strukture i procese. U kontekstu Bosne i Hercegovine, naši sugovornici su predložili da ciljevi kazivanja istine mogu, dijelom ili u cijelosti, uključivati sljedeće elemenate:

- Odavanje počasti žrtvama, sjećanje na njih kao pojedince, ljudska bića, članove porodice i prijatelje, te prepoznavanje njihovog stradanja;
- Uspostavljanje historijskog zapisa o događanjima iz prošlosti, te korištenje rezultata kazivanja istine kako bi se prošlost podučavala u školama na način koji će pomoći budućim generacijama da izbjegnu greške koje su dovele do sukoba;
- Doprinos procesima utvrđivanja krivične odgovornosti, bilo predstavljanjem šire slike i konteksta zločina koji se sudski ispituju, ili generiranjem dodatnih dokaza i činjenica koji će pomoći procesuiranju počinilaca;
- Dopunjavanje i nadgradnja činjenica proisteklih iz krivičnih postupaka kako bi se ispričala šira priča o tome šta se dogodilo;
- Doprinos pomirenju i procesu izgradnje mira tako što se humaniziraju „drugi";
- Utvrđivanje da su neke činjenice nepobitne i da ih je nemoguće poricati;
- Popunjavanje praznina u onome što je poznato;
- Oslanjanje na regionalne ili međunarodne napore i doprinos istima;
- Analiza događaja iz prošlosti na način koji dovodi do konkretnih preporuka u smislu politika s ciljem sprječavanja sukoba u budućnosti, te
- Dijalog kao temelj demokratske vladavine prava.

„PRAVO NA ISTINU"

„Pravo na istinu" odnosi se na nastajuće norme koje obavezuju države da žrtvama i članovima porodica omoguće pristup relevantnim činjenicama o kršenjima ljudskih prava tokom sukoba. U njegovom najužem obliku, riječ je o pravu pojedinca da zna sudbinu voljene osobe. U najširem značenju, ono je postavljeno kao kolektivno pravo na poznavanje i podučavanje historije koja nije revizionistička, kao i pravo pojedinca da otkrije istinu o svim grubim kršenjima ljudskih prava u vlastitoj ili u prošlosti svojih srodnika. Stoga BiH može imati priliku da pomogne razvoju inovativnih i važnih normi koje će imati globalne implikacije.

KADA KAZIVATI ISTINU? REDOSLIJED KORAKA I ODNOS PREMA DRUGIM ASPEKTIMA TRANZICIJSKE PRAVDE

U tranzicijskoj pravdi, ideja „holističkog pristupa" koji kombinira kazivanje istine, krivičnu odgovornost, sjećanje, reparacije i institucionalne reforme sugerira da su različite strategije za suočavanje s prošlošću međusobno povezane. Iako se holistički pristup čini smislenim, pojavile su se rasprave oko redoslijeda mehanizama tranzicijske pravde. U BiH nije bilo zvanične komisije za istinu, iako jeste bilo sudskih procesa, kao i nekih inicijativa vezanih za reparacije (koje su uglavnom usmjerene na obeštećenje određenih kategorija žrtava). Zbog toga su se pojavile brojne nezvanične inicijative u domenu kazivanja istine. Pitanje redoslijeda mehanizama tranzicijske pravde, prema tome, povlači posebna pitanja u BiH.

Poglavlje 2

KAZIVANJE ISTINE U BOSNI I HERCEGOVINI: ANALIZA SITUACIJE, ILUSTRATIVNI PROJEKTI I TEMELJNI PROBLEMI

OPĆE INFORMACIJE I KONTEKST

Premda je Opći okvirni sporazum za mir u BiH iz 1995. godine (Dejtonski mirovni sporazum) uspješno okončao rat, on je također institucionalizirao etničke podjele nastale tokom trogodišnjeg sukoba. Zemlja je podijeljena na dva politička subjekta, odnosno, dva entiteta: Republiku Srpsku i Federaciju Bosne i Hercegovine.

Posljedična podijeljenost političkih i društvenih struktura ima direktne implikacije na kazivanje istine. Svaka od tri zasebne etničke zajednice ima vlastitu verziju istine o ratnim iskustvima. Na sličan način, etnički podijeljeni mediji pružaju uglavnom jednostrane sadržaje, obrazovni sistem je također podijeljen na tri etnička programa, dok retorika nacionalnih podjela ostaje *modus operandi* političkih stranaka. U isto vrijeme, postoji velika potreba i želja za priznanjem i s druge strane nacionalnih i političkih granica, kako od strane državnih institucija, tako i od strane udruženja žrtava i javnosti iz oba entiteta i svih etničkih grupa u BiH. Ovaj zahtjev je jedan od najvažnijih faktora pri planiranju projekta kazivanja istine.

DOMINACIJA KRIVIČNE PRAVDE U SUOČAVANJU SA PROŠLOŠĆU

Naporima u oblasti tranzicijske pravde u BiH dominira paradigma krivičnog pravosuđa. Mnogi u BiH smatraju da sudovi uspostavljaju autoritativne i sveobuhvatne historijske istine, iako općenito funkcija sudova nije u tome, već jednostavno u utvrđivanju krivice ili nevinosti optuženog. Istovremeno, kao što se navodi u istraživanju UNDP-a iz marta 2010.godine,[1] postoji značajna nevjerica u pogledu rad MKSJ-a i mnogi smatraju da relevantne činjenice o ratu tek trebaju biti nedvosmisleno utvrđene. Smisleno kazivanje istine uključuje rad kako sa činjenicama tako i sa *percepcijom* ljudi o činjenicama. Takve razlike u percepciji u javnosti pokazatelj su potrebe za nezavisnim poduhvatom kazivanja istine.

1 UNDP, Suočavanje s prošlošću i pristup pravdi iz perspektive javnosti, Specijalni izvještaj (2010) str. 23.

Pored toga, vansudsko kazivanje istine treba dopuniti ograničenu funkciju bh. sudova u ovom procesu. Iako se presude MKSJ-a nisu detaljno bavile brojnim lokacijama u BiH, Sud BiH i kantonalni ili okružni sudovi imaju skromnije domete od MKSJ-a kada je riječ o njihovim strukturalnim kapacitetima i obimu utvrđivanju činjenica. Neki dužnosnici Suda BiH također smatraju da sud nije institucija kazivanja istine, te da promoviranje presuda nije njihov posao. Međutim, Tužilaštvo BiH je nedavno pokrenulo projekat *kataloga zločina*, koji ima određene elemente djelovanja u pravcu utvrđivanja istine. Premda ovo nastojanje potvrđuje potrebu za kazivanjem istine, sadržaj kataloga ostaje tajan i time nedostupan javnosti. Istina je da programi javnog angažmana i komuniciranja s javnošću MKSJ-a i Suda BiH ne utječu učinkovito na problem fragmentiranog javnog mnijenja niti na minimiziranje manipulacija. Premda su neke NVO organizirale javne prezentacije presuda MKSJ-a i Suda BiH, njihovim naporima nedostaje dosljednost i kontinuitet djelovanja koji bi doveo do značajnijih efekata. Program kazivanja istine potreban je kako bi se optimizirao doprinos sudova u utvrđivanju istine i popunila informacijska praznina koju proizvodi ograničeni javni angažman sudova.

ZVANIČNE INICIJATIVE KAZIVANJA ISTINE U BOSNI I HERCEGOVINI

U BiH su pokrenute dvije inicijative za osnivanje komisije za istinu i pomirenje (KIP), i obje su bile neuspješne. Osim toga, formirana su i tri istražna tijela, pri čemu su komisije za Sarajevo i Bijeljinu jednostavno prestale s radom, dok je Komisija za Srebrenicu sačinila izvještaj koji je naišao na slab prijem.

Neki tvrde da su dvije inicijative za formiranje KIP zakazale zbog toga što nije bilo „lokalnog vlasništva" nad njima, niti kontinuiranog konsultativnog procesa. Osim toga, neuspjehu prve inicijative doprinijelo je i protivljenje nekih vjerskih lidera, dvosmislen stav MKSJ-a, osjetljivo političko okruženje u kojem su još uvijek bili prisutni mnogi lideri iz ratnog perioda, kao i nedovoljna prilagođenost predloženih rješenja za KIP specifičnom bh. kontekstu. S druge strane, druga inicijativa za formiranje KIP-a, koju je pokrenula lokalna nevladina organizacija, uslijedila je nakon uspjeha Komisije za Srebrenicu, a dobila je i znatno veći stepen javne podrške MKSJ-a. Međutim, i ona je bila opterećena brojnim problemima. Između dvije inicijative nije bilo ozbiljnog prijenosa znanja niti su uslijedile ozbiljne kontinuirane konsultacije ili zagovaračke aktivnosti u pravcu uspostavljanja KIP-a. Nakon neuspjeha tih dvaju inicijativa, malo toga je učinjeno na promoviranju potencijalnih koristi od kazivanja istine u BiH.

Slični su problemi potkopali i rad komisija za Sarajevo i Bijeljinu. Komisija za Sarajevo formirana je pod pritiskom, u kontekstu političkih manipulacija i žestokih rasprava o mandatu Komisije. Za njene članove imenovani su i istaknuti ratni akteri. Komisija za Bijeljinu bila je obilježena konfliktima među njenim članovima i nedostatkom transparentnosti u njihovim imenovanjima. Obje komisije su formirane bez značajnih konsultacija s civilnim društvom i u visoko politiziranom ambijentu, te predstavljaju svjedočanstva o neuspjehu zvaničnih pristupa kazivanju istine u BiH, iniciranih s vrha prema dolje.

Za razliku od ostalih, Komisija za Srebrenicu je uspjela objaviti završni izvještaj. Komisiju je oformila Vlada Republike Srpske, a usmjerena je uglavnom na javnost u Republici Srpskoj i na srpski narod. Komisija za Srebrenicu pokazuje klasični algoritam komisije za istinu: istraživanje i ispitivanje, objavljivanje izvještaja, te službeno priznanje i izvinjenje. Međutim, izvještaj nije bio dovoljno dobro promoviran, dijelom i zbog nezadovoljstva ljudi njegovim sadržajem. Slabo prihvatanje čak i uspješnih zvaničnih projekata utvrđivanja istine predstavlja još jedan razlog zbog kojeg je potrebno tragati za konsolidiranim pristupom kazivanju istine.

NEZVANIČNI PROJEKTI KAZIVANJA ISTINE: POPIS KAKOFONIJE U BiH

Prema posljednjim procjenama, u BiH djeluje 12.189 nevladinih organizacija, od čega je 6.620 aktivno.[2] One među njima koje su fokusirane na tranzicijsku pravdu su rijetke, geografski neravnomjerno raspoređene, usmjerene na jednu etničku skupinu i često ih kontroliraju političke elite na čija se sredstva oslanjaju.

Postoje četiri šire kategorije nevladinih organizacija povezanih sa kazivanjem istine: 1) lokalna udruženja žrtava, 2) organizacije koje tretiraju žrtve kao korisnike svojih programa, 3) organizacije posvećene kazivanju istine kao takvom i 4) inovativni projekti kazivanja istine, projekti usmene historije i inicijative vezane za veterane rata. Kazivanje istine kao zasebna aktivnost nije dobro razvijeno. Baze podataka NVO-a često nisu javno dostupne, a njihove publikacije često nisu ni temeljite niti široko distribuirane. Njihovi događaji obično su jednokratnog karaktera, bez značajnijih kontinuiranih aktivnosti. NVO-i koji su orijentirani na istraživački rad ponekad se koriste neodgovarajućim metodologijama koje promoviraju propagandu. Iako mnogi NVO-i imaju značajne kolekcije primarnih dokumenata i izjava žrtava, probleme im predstavljaju neadekvatni resursi, ograničena stručna pomoć i nedostatak prostora.

2 G. Zeravčić i E. Biščević, 'Analiza stanja civilnog sektora u Bosni i Hercegovini,' u *Civilno društvo: Prilozi za izradu strategije za uspostavu stimulativnog okruženja za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini*, (HTSPE Ltd. UK i Kronauer Consulting, Sarajevo, 2009) str. 79-81, <http://www.kronauer-consulting.com/index.asp?lang=e&id_meni=>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.

Inicijative civilnog društva mogu biti značajne ukoliko doprinose cjelovitom razumijevanju višestrukih istina o ratu i ukoliko su uključene u razmjenu informacija. Kao što se može vidjeti na primjeru Sjeverne Irske, uspješno kazivanje istine u podijeljenom društvu zahtijeva koordinirane inicijative kako unutar, tako i između etničkih zajednica.

PRIMJERI DRUGAČIJEG PRISTUPA

Centar za nenasilnu akciju dobar je primjer inicijative za kazivanje istine koja je fokusirana na određeno pitanje i koja svojim djelovanjem prevazilazi podjele. Centar radi sa veteranima iz svih vojnih formacija i pokušava „rehumanizirati drugog".[3] Projekti Centra pokazuju veliku senzibilnost i imaju za cilj da se u javnosti predstave razmišljanja i motivi bivših boraca. Drugi dobar primjer jeste filmska produkcija XY, sa više od 50 dokumentarnih filmova o ratnim zločinima i njihovim posljedicama u zajednicama u cijeloj BiH. Navedeni filmovi besplatno su distribuirani različitim javnim i privatnim stanicama koje su ih emitirale, iako ponekad ne i u udarnim terminima. Cilj ove grupe autora bila je izgradnja solidarnosti među žrtvama u etnički podijeljenoj javnosti, te preplitanje različitih priča kako bi se spriječilo da se njima manipulira u funkciji jednoetničkih narativa. Iako XY produkcija više ne postoji, njihovi dokumentarci ostaju dostupni javnosti. Na kraju, jedina neovisna inicijativa za utvrđivanje istine u BiH koja obuhvata cijelu državu jeste Istraživačko-dokumentacioni centar (IDC). Putem svojih kontinuiranih aktivnosti, IDC pokušava doprijeti do javnosti iz oba entiteta i iz svih nacionalnih skupina.

REGIONALNE I MEĐUNARODNE INICIJATIVE

Regionalna partnerstva mogu smanjiti napetosti i omogućiti razvijanje i naizgled kontroverznih projekata. Dobri primjeri su djelovanje Fonda za humanitarno pravo u Srbiji i organizacije *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću* u Hrvatskoj. Osim toga, Koalicija za REKOM, nezavisna regionalna inicijativa civilnog društva, čiji je cilj uspostavljanje regionalne međudržavne komisije za istinu, polazi od temeljne pretpostavke da je neophodan regionalni pristup procesu kazivanja istine, s obzirom na historijski kontekst i regionalnu dimenziju kršenja ljudskih prava tokom rata.[4] Tokom jedinstvenog i inkluzivnog procesa regionalnih konsultacija, koalicija je dobila podršku više od 1.000 nevladinih organizacija i pojedinaca iz cijele regije. Iako se još uvijek suočava s političkim i metodološkim preprekama, koalicija predstavlja potencijalno utjecajnog aktera čije aktivnosti treba uzeti u obzir u kontekstu bilo koje druge inicijative za kazivanje istine u BiH. I na kraju, inicijative međunarodnih stručnih istraživanja vrijedan su izvor nepristranih historijskih interpretacija. Jedan takav projekt jeste „Inicijativa znanstvenika: Suočavanje s jugoslavenskim kontroverzama", koja je pokrenuta na Univerzitetu Purdue i koja je dobro primljena u javnosti.

PROBLEMI, PRAZNINE I RELEVANTNA PITANJA U VEZI SA NEZVANIČNIM INICIJATIVAMA ZA UTVRĐIVANJE ISTINE U BIH

Inicijative za kazivanje istine koje prevazilaze granice jedne etničke zajednice su rijetke, usljed nedostatka povjerenja, ograničene svijesti kako javnosti tako i relevantnih institucija vlasti, te nedovoljnog publiciteta u medijima. One imaju tendenciju da postoje kao paralelni, etnički definirani univerzumi koji se ne mogu lako uključiti u međusobni dijalog. Etničke grupe sa sumnjom posmatraju aktere koji pokušavaju implementirati među-grupne inicijative, ali se čini da su i takve inicijative prihvaćene na razini pojedinačnih kontakata. Na kraju, takve inicijative ne mogu same za sebe promijeniti etnički podijeljeno društveno i medijsko okruženje u kojem djeluju.

IZAZOVI INSTITUCIONALNOG TRAŽENJA ISTINE: INSTITUT ZA NESTALE OSOBE BOSNE I HERCEGOVINE

Institut za nestale osobe (INO) jedina je zajednička inicijativa za utvrđivanje istine na državnoj razini do sada, a cilj joj je koordinirati pristupe u utvrđivanju sudbine nestalih osoba. INO utjelovljuje etnički paritet i pokušava izbjeći etničke podjele koje su dominirale njenim prethodnicima na nivou entiteta. Ipak, iako se identifikacije odvijaju bez obzira na nacionalnu pripadnost, to još uvijek ne vrijedi i za komemoracije. Unatoč tome što je nastao sporazumom koji uključuje i državne vlasti, i što je relativno dobro opremljen, visoko profesionalan i što raspolaže adekvatnim osobljem, Institut se suočava sa optužbama za pristranost i nedovoljnu reprezentativnost. Očito je da etnički pristup kazivanju istine neće jednostavno nestati formiranjem zajedničke institucije. Potrebne su nove kreativne strategije.

3 *Vidi npr.* J. Halpern i H. M. Weinstein, "Rehumanizing the Other: Empathy and Reconciliation", 26 Human Rights Quarterly (2004) str. 561-583.
4 *Vidi* „Zašto REKOM", dostupno na http://www.korekom.org/public/fck_files/Why%20RECOM_eng_memo.pdf, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

- *Komuniciranje s javnošću:* Mnogi ljudi u BiH su naklonjeni objektivnim, znanstvenim programima utvrđivanja činjenica, ali projekti utvrđivanja istine do sada nisu javno obznanili svoje metode ili izvore.
- *Deficit značajnih projekata kazivanja istine:* rad prethodnih i aktuelnih inicijativa za utvrđivanje istine nije dobro promoviran i razmatran u javnosti, niti u međuetničkom kontekstu.
- *Pravi trenutak:* argumenti onih koji smatraju da su se uvjeti za kazivanje istine u BiH pogoršali odnose se uglavnom na postojanje političkih tenzija i retorike podjela. Ipak, drugi vjeruju da je sada pravo vrijeme za kazivanje istine, obzirom da bivše ratne vođe više nisu istaknuti političari, da postoji trend zvaničnih izvinjenja, da je procesuiranje ratnih zločina umanjilo tabue i doprinijelo individualizaciji krivice, da ljudi polako počinju shvatati da počinioci dolaze sa svih strana u sukobu, te da nove generacije domaćih stručnjaka u oblasti tranzicijske pravde donose nadu da će biti razvijen specifičan model kazivanja istine prilagođen bh. kontekstu.
- *Žrtve nisu umorne:* one još uvijek žele da govore i da se njihove priče dokumentuju. Problem je, međutim, nedostatak strukturiranog, javnog foruma koji je prilagođen žrtvama i u kojem bi one mogle ispričati svoje priče.

Poglavlje 3
KRITERIJI, UVJETI I IZAZOVI

PITANJA PROCESA I STRATEGIJE: KAKO?

Traženje istine kao „utvrđivanje činjenica“: Forenzičko i naučno utvrđivanje istine i psiho-socijalno kazivanje istine

U ovom dijelu se govori o snažnoj identifikaciji građana BiH sa sudskim pojmovima ‘dokazivog’ utvrđivanja istine i činjenica, kojim se bave i drugi dijelovi izvještaja, i ističe se da povezivanje istine sa sudskim i kvazisudskim procesima ima za posljedicu visoka očekivanja, te naglašen forenzički karakter samog razumijevanja istine. Često je to izraženo kao potraga za objektivnom ili jednom istinom koja se može provjeriti, a manifestira se u gorljivim i suprotstavljenim tvrdnjama o činjenicama i brojkama koji se odnose na protekli sukob. S druge strane, u ovom dijelu se također bilježi veliki interes naših sugovornika za mogućnost da ispričaju svoje priče i budu saslušani, te ističe psihosocijalna priroda ovakvog koncepta istine, koji je nužno subjektivniji i prihvata ideju višestrukih istina. Te dvije kategorije se međusobno ne isključuju, odražavaju različite potrebe zajednica u BiH i u značajnoj mjeri se podudaraju sa pojmovima „činjenica“ i „glas“ iz uvodnog poglavlja.

Mnoge komisije za istinu priznaju svoje djelovanje u vezi s takvim, različitim vrstama istine, neke s više, a neke s manje samosvijesti o tome. U ovom se dijelu ističe da je Južnoafrička komisija za istinu u svome izvještaju posebno ukazala na te različite vrste istine, i neprestano „hodala po tankoj žici“ između suprotstavljenih očekivanja i samog procesa utvrđivanja istine. S jedne strane, analizirani su primjeri „pravno-orijentiranih“ komisija za istinu, kao što su čileanska Komisija za istinu koja nije organizirala javna saslušanja žrtava, ili Komisija za istinu u Gani, čije je djelovanje uveliko podsjećalo na sudske procese; s druge strane, ukazano je i na komisije za istinu koje su po formi i sadržaju imale manje pravni karakter, poput onih u Istočnom Timoru ili Peruu, i koje su se više zasnivale na psihosocijalnim dimenzijama istine. Iako se čini da se ovi pristupi kazivanju istine ponekad i međusobno sukobljavaju, važno je i moguće da bilo koji mehanizam za utvrđivanje istine u BiH pokuša integrirati ove pristupe, potičući različite metodologije kao komplementarne, a ne međusobno isključive alate u oblikovanju složenih istina i kompatibilnih narativa o prošlosti.

Osobe prihvatljive za sve strane i važnost vjerodostojnog liderstva

Proces utvrđivanja istine u BiH moraju voditi „osobe konsenzusa" koje posjeduju najveći integritet i neovisnost, uživaju poštovanje i kredibilitet koji prevazilazi etničke i stranačke podjele, i koje su odabrane kroz transparentan i inkluzivan proces. Iskustva Maroka, Sijera Leonea, Istočnog Timora, Južne Afrike i Liberije daju poučne smjernice o kvalitetama koje bi „osobe konsenzusa" trebale posjedovati, kao što su: nepristrasnost, integritet, neovisnost, odsustvo predrasuda, visoke moralne kvalitete, te posvećenost ljudskim pravima i nediskriminaciji. U duboko podijeljenim društvima, neutralnost i neovisnost smatraju se toliko važnim da su i međunarodni akteri bili uključeni u članstvo komisija kako bi se povećala percepcija njihove nepristrasnosti. Prema mandatima nekih komisija, takvo tijelo bi trebalo da bude sastavljeno od osoba s različitim profesionalnim i stručnim iskustvom, njegovi članovi bi općenito trebalo da budu reprezentativni u odnosu na društvo u kojem djeluju, a trebalo bi i da uključuje žene. Osim toga, kao što pokazuju primjeri Istočnog Timora, Sijera Leonea i Južne Afrike, proces izbora članova komisije mora biti transparentan i inkluzivan. U nekim slučajevima provjeru i užu selekciju kandidata vršili su paneli u kojima su učestvovali različiti društveni akteri. Nasuprot tome, slučajevi Gane i dvonacionalne indonezijsko/timorske komisije pokazuju da, ukoliko proces selekcije nije transparentan i obavljen uz konsultacije, komisija može biti viđena kao pristrasna i problematična.

„Početak historije": vremenski okvir i mandat

Jedno od pitanja koje se pojavljuje u BiH jeste da li bi istraživanja trebalo usredotočiti samo na period 1992. – 1995., ili pak na neki duži vremenski okvir. Inicijative za kazivanje istine u drugim kontekstima također su se suočavale sa pitanjem *vremenskog mandata*. U postkolonijalnim zemljama kao što je, primjerice, Kenija, pri uspostavljanju komisija za istinu razmatrano je da li je potrebno obuhvatiti prošlost sve do vremena kolonijalne vladavine. Jedan od elegantnih načina rješavanja ovog pitanja jeste da se umjesto ideje o potrebi za postojanjem jednoga tijela za kazivanje istine s jednim vremenskim mandatom, prihvati ideja o različitim inicijativama za kazivanje istine, koje na različite načine definiraju vremenske mandate. Međutim, kao što pokazuju slučajevi Solomonskih Otoka i Gvatemale, ni ograničavanje istrage na određeno vremensko razdoblje ne sprječava da se u procesu utvrđivanja istine ispitaju i prethodni obrasci koji su utjecali na period koji je obuhvaćen mandatom.

Čini se da u BiH postoji opća suglasnost o tome da primarni vremenski period koji bi inicijative za kazivanje istine trebalo da ispitaju jeste razdoblje od 1992. do 1995. godine. Ono što je važno jeste da se pitanje vremenskog mandata razjasni u neutralnom forumu koji potiče diskusiju, kao što je učinjeno u projektu Iscjeljivanje kroz sjećanje (Healing Through Remembering) u Sjevernoj Irskoj. Diskusija o vremenskom okviru može uistinu i *sama* postati dijaloški proces koji vodi do jasnijeg razumijevanja odnosa između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Neophodnost *informacijama opskrbljenih* konsultacija za kredibilno utvrđivanje istine

Nekoliko ranijih inicijativa utvrđivanja istine u BiH bilo je neuspješno, dijelom i zbog toga što se nisu u dovoljnoj mjeri obavile konsultacije s ključnim interesnim skupinama. Široke i inkluzivne konsultacije ključni su preduvjet za legitiman i vjerodostojan proces utvrđivanja istine, a smatraju se i *obaveznim* prema međunarodnim standardima. Konsultacije također trebaju biti zasnovane na *informacijama* o iskustvima iz drugih konteksta. Mogućnost uključivanja cijelog niza zainteresiranih strana u te procese, uz veće razumijevanje postojećih opcija, neprocjenjiva je investicija u uspjeh utvrđivanja istine u BiH.

Time se pokreće i pitanje – *ko* bi trebao biti uključen? Žrtve su jedna od najvažnijih ciljnih skupina. Međutim, one nisu uvijek dobro organizirane i institucionalno artikulirane, a mogu biti i podijeljene i politizirane. Stoga je uključivanje drugih skupina civilnog društva ključno, jer one često pružaju pristup široj zajednici žrtava. Iskustva drugih zemalja također pokazuju da što se prije ove skupine značajnije uključe u postupak, to su veći izgledi da će se kroz proces utvrđivanja istine rješavati pitanja koja se odnose na njihov društveni status. Osim toga, međunarodna iskustva u Peruu, Indoneziji i Istočnom Timoru, Liberiji, Maroku i Južnoj Africi pokazuju da ove skupine često postaju ključni partneri i pružaoci usluga u pripremi, promociji i aktivnostima inicijativa utvrđivanja istine.

Tu se također postavljaju pitanja o tome kada i kako konsultirati te skupine? Odabir onih koji bi mogli voditi, pratiti ili olakšati utvrđivanje istine jedan je od kasnijih koraka u procesu, ali zahtijeva mnogo ranije konsultacijske intervencije. Nakon toga, ključni sudionici mogu biti konsultirani, u različitim fazama i o širokom spektru pitanja, tokom samog procesa. Sjeverna Irska, Peru, Istočni Timor i Južna Afrika nude smjernice o tim pitanjima.

TEMATSKA I PITANJA SADRŽAJA: ŠTA?

Odnos između traženja istine i suđenja

Odnos između sudova i institucija čiji je cilj kazivanje istine često se smatra komplementarnim, mada je takav odnos obostrane koristi vrlo složen i nije ga lako postići. Prije svega, mogu postojati neočekivana preklapanja ili materijalni i proceduralni sukobi između sudova i institucija čiji je cilj kazivanje istine. Postoje različiti načini da se izbjegne ovaj problem. Neka prethodna tijela za kazivanje istine u drugim zemljama blisko su surađivala s uredima tužilaca. Druga, poput onih u Sijera Leoneu i Istočnom Timoru, pronašli su kreativne načine za minimiziranje ili izbjegavanje konflikata, ili za prevazilaženje međusobnih tenzija. U Kambodži je nezvanična inicijativa za traženje istine aktivno pomagala sudu u osiguravanju dokaza. Također, istine koje proizvode sudovi i tijela za kazivanje istine mogu biti međusobno proturječne. Međutim, nije potrebno da ove dvije institucije proizvedu identične slike istine. Čak je i MKSJ dolazio do suprotstavljenih činjeničnih nalaza u različitim predmetima.[5]

Nakon niza godina u kojima je paradigma krivičnog pravosuđa aktivna u BiH, mogućnost za sukob između ova dva segmenta tranzicijske pravde je smanjena. Krivični postupci su doprinijeli boljem ukupnom okruženju za buduće inicijative u domenu kazivanja istine i proizveli značajne dokaze.

Značaj priznanja

Kazivanje istine suštinski podrazumijeva da se žrtvama oda priznanje i da se saslušaju, dok istovremeno društvu pruža mogućnost da sluša i prepozna patnju koja nadilazi etničke podjele. Grupe žrtava, individualne žrtve i ključni akteri u BiH su u više navrata izrazili potrebu za priznanjem, i to da se žrtve priznaju u vlastitim zajednicama i određenim društvenim sektorima, da se pokrene dijalog koji prelazi političke i etničke podjele, ili osigura poticajno okruženje u kojem žrtve mogu govoriti. Međunarodna zajednica se također često navodi kao ciljna publika, zbog toga što se smatra djelimično odgovornom ili pak nedovoljno svjesnom onoga što se dogodilo. Prisutna je, također, snažna potreba za priznanjem od strane nosilaca moći unutar Bosne i Hercegovine, uključujući aktuelne vlasti. Drugi su izrazili zabrinutost zbog potencijalne politizacije i političke manipulacije.

5 Na primjer, u predmetu *Tužilac protiv Blaškića*, pretresno vijeće MKSJ-a je utvrdilo da se granatiranje Zenice, grada u središnjoj Bosni, ne može pripisati HVO-u (Hrvatsko vijeće obrane). U kasnijem postupku u predmetu *Tužilac protiv Kordića*, vijeće je utvrdilo, na osnovu novih dokaza, da je ipak došlo do takvog granatiranja.

Neke od kreativnih metoda koje su korištene u drugim kontekstima mogu biti prihvaćene i u BiH. Čile, Peru, Južna Afrika, te Ardoyne projekat u Sjevernoj Irskoj sastavili su registre imena žrtava. Komisije u Istočnom Timoru, Sijera Leoneu, Južnoj Africi, Peruu, Maroku i Australiji donijele su preporuke u pravcu formalnog priznanja ili javnog izvinjenja. Značaj javnih saslušanja u poticanju javne diskusije i priznanja, te sprječavanju poricanja, jasno je demonstriran u komisijama u Južnoj Africi, Istočnom Timoru, Liberiji i Peruu.[6] Još jedna ključna metodologija kazivanja istine zasnovana je na inkluzivnom uzimanju izjava od velikog broja različitih svjedoka i žrtava, kao što je učinjeno u Južnoj Africi i Liberiji. Daljnji inovativni oblici priznanja koji su se pojavili uključuju izgradnju spomen obilježja, dane sjećanja, uspostavljanje muzeja i ,,mjesta savjesti''. Ostali ključni aspekti priznanja uključuju odštetu, institucionalne reforme i suđenja. Osim toga, treba imati na umu da je priznanje od strane vlasti važno, ali da se također može razlikovati *priznanje* od *vlasništva* vlasti nad ovim procesima.

Uvođenje „regionalne dimenzije"

Određeni sukobi se najbolje mogu odrediti kao regionalni, čak i ako se većina borbi odvijala u jednoj zemlji. Razumijevanje regionalne dimenzije bitno je kako bi se u potpunosti obuhvatila priča o cjelini sukoba. Određivanje geografskih granica i uloge vanjskih aktera je složen zadatak.

Postoje barem tri načina za uključivanje regionalnog aspekta u BiH. Prvo, inicijative za kazivanje istine mogu razviti zasebna područja rada kojima se sukob u BiH smješta u širi historijski i geografski kontekst. To je pristup sličan onome u okviru nezvaničnog projekta kazivanja istine *Uruguay Nunca Mas* (Nikad više Urugvaj), ili pristupu koji je reflektiran u radu Komisije za istinu i pomirenje Južnoafričke Republike. Drugo, inicijative za kazivanje istine u BiH mogu uspostaviti partnerstva sa sličnim inicijativama u drugim zemljama, kao što su Srbija i Hrvatska. Treća je mogućnost da se razvije izričito regionalna inicijativa za kazivanje istine. Odluke o tom važnom pitanju moraju biti donesene putem dijaloga i diskusije u neutralnom forumu.

6 Neke komisije za utvrđivanje istine smatraju da je djecu ili žene žrtve seksualnog nasilja neprikladno izlagati detaljnom javnom ispitivanju.

Povezivanje lokalnog sa globalnim

U ovom djelu se ukazuje na to da se inicijative utvrđivanja istine međusobno razlikuju s obzirom na mjeru u kojoj se bave dinamikom lokalnih priča i manifestacija nasilnih sukoba. Zvanične komisije za istinu imaju tendenciju da svoju pažnju usmjere na ,,meta-naracije'' ili širi aspekt priče o sukobu. U različitoj mjeri, one nastoje povezati ove globalne priče sa više lokalnim iskustvima, kroz uspostavljanje decentraliziranih struktura, održavanje sektorskih saslušanja, ispitivanje događaja koji su se desili u određenim lokalnim zajednicama, ili slušajući priče određenih skupina ljudi. Ovaj dio izvještaja ističe kako su komisije za istinu u Gvatemali i Južnoj Africi, kao i komisija za nestale u Šri Lanki, pokušale riješiti ova pitanja kroz lokalna saslušanja, decentralizirane strukture i različite regionalne operacije temeljene na zajedničkom mandatu. Međutim, komisije za istinu često su kritizirane zato što se nisu adekvatno bavile lokalnim iskustvima ili zato što nisu uvijek dopirale do lokalnih iskustava sukoba i korespondirale s njima.

Utvrđivanje istine na lokalnoj razini može proizvesti suprotan učinak: da niz inicijativa na lokalnoj razini – pogotovo nezvaničnih inicijativa kazivanja istine – ukoliko nisu koordinirane, integrirane i međusobno povezane, mogu ponuditi proturječne verzije prošlosti, koje ne doprinose adekvatno širem procesu dijaloga ili kompatibilnim pripovijestima. U ovom dijelu se ukazuje na postojanje značajnog simbiotskog odnosa između ,,lokalnog i globalnog'', te sugerira da se takav odnos može najbolje postići kombinacijom utvrđivanja istine ,,s vrha prema dolje'' i ,,odozdo prema gore'', što se također može podudarati s kreativnim spojem zvaničnog i nezvaničnog procesa utvrđivanja istine. U najmanju ruku, sugerirano je da lokalizirano utvrđivanje istine, koje se odvija u različitim sektorima, zajednicama i ustanovama, mora biti koordinirano i povezano. Nadalje, bilo koja inicijativa za utvrđivanje istine u BiH trebat će se usredotočiti na postizanje navedenog cilja, kako bi doprinijela široj društvenoj zajednici, umjesto da samo osnaži zasebne narative mahom jednonetničkih i podijeljenih zajednica.

PITANJA DRUŠTVENE BAZE: KO?

Kazivanje istine: pristup prilagođen žrtvama

Nastajuća globalna norma o ,,*pravu na istinu*'' artikulira pravo žrtava kao *individualno* i kao *kolektivno* pravo. S jedne strane, žrtve moraju biti u središtu procesa, ali se istovremeno treba osigurati i to da se u obzir uzimu i potrebe društva u suočavanju s prošlošću. S druge strane, u BiH je posebno važno to da povjerenje mora biti izgrađeno u fragmentiranoj zajednici i državi.

U BiH se odvijaju značajne aktivnosti orijentirane na žrtve, ali postoje i ozbiljni nedostaci, uključujući i gorke podjele među pokretima žrtava. Reparacije su jedno od spornih pitanja. Drugo takvo pitanje je širi problem priznanja, koje je postalo politizirano u smislu razlikovanja između civila i vojnika koji su izgubili živote, žrtava torture u logorima nasuprot osoba s onesposobljenjima i nestalih, traumatiziranih boraca i onih koji su patili zbog njihovih djela. Premda je slična dinamika karakterizirala pokrete žrtava u drugim kontekstima, drugdje politička manipulacija i etničke podjele nisu postojale u tom obimu, obzirom da su u BiH one rezultat jedinstvenog sukoba i političkog rješenja. Pa ipak, određeni akteri u BiH smatraju da žrtve ponekad imaju mnogo više zajedničkog od politike, etniciteta, spola i stranačke pripadnosti koje ih razdvajaju.

Premda ne postoji veliki broj međunarodnih komparativnih radova o temi organizacija žrtava, slična dinamika zabilježena je u južnoafričkoj *Khulumani* grupi za podršku preživjelima i udruženju Majke sa Trga Mayo iz Argentine. Međunarodna iskustva također pokazuju da potrebe žrtava ne smiju biti pojednostavljene, da njihovi zajednički interesi ne smiju biti idealizirani, te da se njihove potrebe i želje tokom vremena mogu promijeniti. Uz to, važno je napraviti razliku između viktimiziranih zajednica i individualnih žrtava, između udruženja žrtava i šire društvene grupe žrtava koje možda nisu dio tih skupina, kao i između samih skupina žrtava koje bi mogle imati specifična očekivanja, poput žena, osoba s invaliditetom ili djece. Osim toga, premda kazivanje istine može biti korisno za društvo, ono kod individualnih žrtava također može izazvati više boli nego pozitivnog učinka. Nema mnogo korisnih pravila o načinima na koje se svaka od žrtava nosi s traumama.

Rodna pitanja u traženju istine: ključni problem

Iskustva žena i muškaraca u nasilnim sukobima su različita. Stoga svaka inicijativa za kazivanje istine treba biti osjetljiva na rodna pitanja u razvoju strategija za utvrđivanje činjenica, glas i kompatibilne pripovijesti. To se može odvijati na nekoliko različitih razina.

Prvo, inicijativa kazivanja istine mora odrediti na koje će se zločine ili iskustva usredotočiti. To je selektivan proces koji neizbježno iskrivljuje potpunije iskustvo i muškaraca i žena. Mnoge inicijative za kazivanje istine fokusiraju se na kršenja ljudskih prava definiranih međunarodnim pravom, uključujući i zločine protiv čovječnosti i seksualno nasilje, barem otkako je presudom u predmetu *Tužilac protiv Akayesu*[7] silovanje jasno definirano kao zločin protiv čovječnosti. Zbog mogućnosti da zločini budu previše usko definirani, druga iskustva žena mogu biti izostavljena, što je npr. i jedna od kritika upućenih južnoafričkoj Komisiji za istinu i pomirenje.

Drugi set pitanja tiče se rodnih uloga i *običnog* nasilja i diskriminacije nad ženama, te pitanja u kojoj se mjeri kazivanje istine treba time baviti. To obuhvata ispitivanje načina na koji se grade i održavaju muški identiteti, te razlikovanje između javne i privatne sfere. Taj uvid je važan u identifikaciji razlika koje mogu postojati između muške verzije odgovornosti i ženske perspektive o tom pitanju.

Treće pitanje u kontekstu inicijativa za kazivanje istine jeste uključivanje žena u proces i sve aktivnosti. Od ključne je važnosti da osoblje koje sprovodi inicijative za kazivanje istine prođe obuku vezanu za rodnu osviještenost i osjetljivost.

Značaj uključivanja omladine i djece

Jedna od primarnih ciljnih grupa u utvrđivanju istine jesu ,,buduće generacije''. Neki mladi u BiH samo žele nastaviti sa svojim životima, dok se drugi osjećaju zarobljeni u verzijama prošlosti koje im se predočavaju u sve više podijeljenom društvu. Sljedeće generacije mogu ili reproducirati podjele iz prošlosti ili učestvovati u historijskom dijalogu koji proizvodi integrirani identitet. Nedostatak kontakata između mladih ljudi podijeljenih po nacionalnim i etničkim linijama, dodatno osnažen u suštini segregacijskim sistemom obrazovanja, pokazuje da proces utvrđivanja istine mora uključiti i mlade ljude. Ciljevi utvrđivanja istine usmjerenog na mlade trebaju se sastojati u fokusiranju na pitanje kako mladi ljudi *današnjice* proživljavaju iskustva sukoba iz prošlosti, kao i na to kako su sukobi utjecali na mlade *u vrijeme njihova trajanja*. S izuzetkom Sijera Leonea, većina komisija za istinu, poput onih u Peruu i Južnoj Africi, samo nude smjernice o tome kako uključiti mlade ljude u proces kazivanja istine prije nego kako obuhvatiti sve buduće generacije.

Traženje istine na institucionalnom nivou

Reforma institucija, kako unutar, tako izvan državnih struktura, jedna je od ključnih komponenti tranzicijske pravde. Dosadašnje aktivnosti u domenu reforme institucija u BiH, koje su poduzete uz značajnu ulogu međunarodne zajednice, uglavnom su se odnosile na dva ključna sektora: pravosuđe i policiju. Ti su se napori, pritom, fokusirali na promjene u smislu osoblja koje je zaposleno u tim institucijama, i opći je dojam da su bili neefikasni.

Vlada BiH će se baviti pitanjima reforme institucija u okviru posebnog segmenta Strategije tranzicijske pravde u BiH. Premda naša misija nije obuhvatila ovaj aspekt Strategije, željeli smo istaći da bi institucionalna reforma trebalo da bude usmjerena i na promoviranje odgovornosti i nezavisnosti institucija, a ne samo na utvrđivanje odgovornosti pojedinaca unutar njih. Takav fokus na pojedince je nedovoljan i sam za sebe. Naime, iako su *specifični* podaci o ponašanju pojedinaca veoma važni, sveobuhvatnije, *kontekstualne* informacije su ključne jer osiguravaju okvir za interpretaciju tih pojedinačnih saznanja.[8] Upravo zbog toga su neka tijela za kazivanje istine, kao npr. Komisija za istinu i pomirenje Južne Afrike, poduzela sektorske i institucionalne istrage kako bi se rasvijetlila uloga institucija u zlodjelima iz prošlosti. Zbog toga treba istaći da u BiH postoji značajan potencijal za sinergijski efekat traženja istine i reforme institucija. Dobro osmišljen proces traženja istine može ići i dalje od postupka provjera pojedinaca (vetting), pomažući u prikupljanju nužnih kontekstualnih informacija, ali i dajući potencijalno nemjerljiv doprinos obimu i efikasnosti vladinih aktivnosti u ovoj oblasti.

7 Br. predmeta ICTR-96-4-T, 37 I.L.M. 1399 (02.09.1998.god.).

8 *Uporedi* S. Rumin, 'Gathering and Managing Information in Vetting Processes,' u A. Mayer-Rieckh i P. De Greiff, *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (Social Science Research Council, New York, 2007) str. 428-429.

Poglavlje 4
ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Postoje određeni ključni faktori kojima će se morati baviti bilo koja inicijativa za utvrđivanje istine u BiH:

- Važnost transparentne, inkluzivne participacije u širokom procesu konsultacija o samom obliku, prirodi i sadržaju utvrđivanja istine.
- Konsultacije moraju biti inkluzivne i zasnovane na informacijama.
- Svaka strategija za kazivanje istine trebalo da se osloni na niz postojećih inicijativa koje već traju, te da ih međusobno koordinira i poveže.
- Važnost „osoba konsenzusa" (tj. onih koje su prihvatljive za sve strane): mehanizmi za utvrđivanje istine zahtijevaju vodstvo koje može prevazići etničke i stranačke podjele unutar društva i države. Ove ličnosti ne smiju pripadati bilo kojoj političkoj stranci niti biti odgovorne za nasilje iz prošlosti i moraju biti odabrane u otvorenom i participativnom procesu.
- Procesi traženja istine trebaju optimizirati priznanje žrtava, uz posebnu pažnju posvećenu rodno diferenciranim iskustvima i posebnim potrebama djece i mladih – kako onih za vrijeme rata, tako onih na koje će se prenijeti međugeneracijsko pamćenje nakon rata. Država bi trebala dati doprinos takvom priznanju.
- Bilo koja strategija utvrđivanja istine za BiH mora biti koncipirana kao dugotrajna aktivnost koja će zahtijevati mnogo vremena.

PREDLOŽENI PRISTUP

Zvanična komisija za istinu vjerovatno *nije* najbolja opcija za BiH u ovom trenutku (iako se ne isključuje mogućnost da se komisija za istinu formira nekada u budućnosti), i to iz sljedećih razloga:

- Etničke podjele su uticale na politizaciju udruženja žrtava i dominiraju državnim poslovima.
- Zvanične komisije za istinu mogu oblikovati novu historiju koja ojačava već ukorijenjene narative i utišava, umjesto da njeguje, dijalog o prošlosti.
- Već postoje pogrešna shvatanja o ulozi komisija za istinu i skepticizam u vezi usporedivosti drugih komisija za istinu sa bh. kontekstom.
- Komisije za istinu tradicionalno djeluju u relativno kratkim vremenskim okvirima i prema izrazito specifičnim mandatima. BiH, međutim, zahtijeva dugotrajniji angažman.
- Komisije za istinu imaju tendenciju da se kreću u okvirima određenih metodologija, ali BiH je potreban institucionalni aranžman sa širim setom funkcija.
- Postojeći su pristupi utvrđivanju istine u BiH decentralizirani i lokalizirani, što donosi ogromno bogatstvo, ali zahtijeva i koordinaciju i koherentnost.

Stoga sugeriramo da bi pažljivo dizajniran alternativni institucionalni program – odnosno neka vrsta „*Foruma za traženje istine*" na razini cijele države – mogao biti bolje pozicioniran u pogledu prevladavanja mogućih ograničenja bilo koje zvanične komisije za istinu. Ovaj „Forum za traženje istine" poticao bi različite procese utvrđivanja istine koji dolaze „odozdo". Forum bi također koordinirao različite postojeće inicijative, pružao podršku novim intervencijama u ovoj oblasti, te povezivao državne programe i projekte civilnog društva u koherentni sveobuhvatni pristup. Sve u svemu, takav forum bi nastojao da integrira potencijale i otkloni nedostatke zvaničnih i nezvaničnih pristupa utvrđivanju istine, te kombinirao i pristupe „odozdo prema gore" i one usmjerene „s vrha prema dolje".

Općenito govoreći, ovaj bi alternativni pristup u ovom trenutku najbolje zadovoljio potrebe kazivanja istine u BiH:

- ✓ Imao bi široke nadležnosti da podrži i pokrene utvrđivanje istine, te pomogne u kanalisanju sredstava za tu svrhu, a u okviru svoje šire odgovornosti za promicanje dijaloga o prošlosti;
- ✓ Istraživao bi i identifikovao sve postojeće državne i nedržavne, pa i međunarodne inicijative kazivanja istine, te ih povezao u raznoliku mrežu inicijativa;
- ✓ Osnažio bi i podržao postojeće intervencije, djelujući kao izvor ekspertize, informacija, pristupa i veza s lokalnim i globalnim mrežama za dokumentiranje, usmenu historiju, mogućnosti obuke, donacije, stipendije itd.;
- ✓ Imao bi snažne temelje u domaćim istraživačkim i akademskim institucijama, te bi pomagao ili pokretao istraživanja usmjerena na popunjavanje značajnih praznina u ovoj oblasti i eliminiranje dezinformacija;
- ✓ Pomagao bi u pripremi potrebnih projekata, kao što su općinske usmene historije, audio i video zapisi iskustava žrtava, prikupljanje svjedočenja, pa čak i zagovaranje u ime žrtava;
- ✓ Predstavljao bi središnji repozitorij i arhivu za sve relevantne ili osjetljive materijale koji su od značaja za njegov mandat utvrđivanja istine ili su izloženi opasnosti da se oštete i izgube;
- ✓ Imao bi primarnu odgovornost za njegovanje i promicanje dijaloga o prošlosti, osobito u pogledu suprotstavljenih narativa ili odstupanja u rezultatima utvrđivanja istine.

Takav „Forum za utvrđivanje istine" također bi mogao imati neke osnovne institucionalne karakteristike:

- ✓ Imao bi dugoročan ili potencijalno stalni mandat, kako bi se njegove aktivnosti mogle nastaviti na neodređeno vrijeme ili tokom značajnog vremenskog perioda;
- ✓ Finansirala bi ga država, uz mogućnosti osiguranja dodatnih donatorskih podsticaja i uz garantovanu neovisnost od kontrole vlasti. U isto vrijeme, Forum bi trebao podnositi redovne izvještaje državnom parlamentu o utrošku sredstava, kako bi se osigurala neka vrsta nadzora;
- ✓ Vodio bi ga panel „osoba konsenzusa" koje su odabrane u transparentnom procesu i
- ✓ Trebao bi biti institucija koja je otvorena javnosti.

Ovaj inovativni pristup promovira „krovnu organizaciju" za utvrđivanje istine, koja prevazilazi neka od ograničenja komisije za istinu, nadilazi dileme vezane za pitanje državnog nadzora, odbija ideju jedne istine ili pravovjerja o prošlosti koje država legitimira, nadopunjuje ono što već postoji i katalizira prijeko potrebni dijalog. Ovakav je pristup inkluzivan i autonoman, ali podrazumijeva i odgovornost, te može prevazići fragmentirani karakter BiH kao političke zajednice. U sferi utvrđivanja istine, on njeguje jednu vrstu „javno-privatnog partnerstva" između vladinih inicijativa i inicijativa civilnog društva.

BiH može učiti od modela iz drugih dijelova svijeta, bez da ih kopira. Ovaj prilagođeni pristup bi, zapravo, stvorio jedinstven i adaptiran model za utvrđivanje istine, koji bi mogao poslužiti kao primjer i za buduće napore u međunarodnim okvirima. Važno je prepoznati, međutim, da ovaj pristup nije u potpunosti bez presedana. Savjetodavna grupa u Sjevernoj Irskoj došla je do sličnih zaključaka o potrebi njegovanja procesa utvrđivanja istine „odozdo prema gore" umjesto uspostavljanja komisije za istinu, ali njene preporuke još nisu implementirane.

NEKI PILOT – PROGRAMI

Predlažemo ŠEST inicijativa kao moguće ogledne (pilot) projekte za testiranje prethodno elaboriranih pristupa. Ti ogledni programi su usmjereni ka ključnim društvenim grupama s posebnim interesom za proces utvrđivanja istine, a koje su u nekim slučajevima već ponudile model koordiniranog učešća različitih državnih i nedržavnih aktera.

Međutim, željeli bismo prvenstveno ponuditi opći pregled nekih od ideja koje su se pojavile tokom naših intervjua u BiH. Popis ideja koji nudimo ima za cilj da omogući raspravu i nije iscrpan. Bilo koja ili sve naredne ideje mogle bi biti konstruktivni projekti:

- Stvaranje „kruga dijaloga" historičara o historiografiji sukoba i nasilja u BiH i u bivšoj Jugoslaviji, imajući na umu proces Spora historičara u Njemačkoj /*Historikerstreit*/.
- Podupiranje projekata poput IDC-ove inicijative „Signali srca", projekta usmene historije koji bilježe priče o onima što su prevazišli etničke podjele u pokušaju da spasu druge tokom sukoba.
- Razvoj projekata usmene historije i fotografskih projekata kojim bi se „nevidljivi učinili vidljivim" – davanje glasa i vizualnog prisustva nestalima.
- Uspostavljanje dijaloških i pedagoških spomen obilježja, po uzoru na Park sjećanja u Argentini ili neke od memorijala u japanskoj Hiroshimi.
- Razmatranje ustanovljavanja „dana sjećanja" na nestale.
- Razvoj projekta „suđenje kao utvrđivanje istine" koji stvarne sudske predmete i presude transformišu u radio i video priče o sukobu.
- Razmatranje različitih formata izložbi ili muzeja za generiranje diskusije o prošlosti u kojoj će učestvovati pripadnici različitih zajednica.
- Razvijanje općinskih, participativnih historija zajednice, poput onih u Čileu, koje su realizirane u projektima Educación y Comunicación, ili Ardoyne projekta u Sjevernoj Irskoj.
- Razvoj projekta sličnog projektu Nacionalne vizije u Sijera Leoneu, natječaja u predstavljanju dugoročnog mira kroz umjetnost, arhitekturu, poeziju i prozu.
- Razmatranje mogućnosti međunarodnih posjeta (kao što je posjeta Sjevernoj Irskoj) u cilju održavanja sastanaka s predstavnicima civilnog društva i vlasti i razgovora o dugoročnim strategijama kazivanja istine.
- Povezivanje bh. organizacija i praktičara s njihovim kolegama u drugim zemljama koji se bave aktivnostima vezanim za sjećanja, dokumentiranje i arhiviranje, kako bi se razmotrile opcije za digitalizaciju, centralizaciju i koordiniranje arhiva i baza podataka.
- Izgradnja mreže memorijala, njihovo mapiranje, povezivanje i identificiranje u cijeloj zemlji.
- Projekat vezan za „dijasporu", koji se temelji na prikupljanju svjedočenja i sjećanja onih koji su raseljeni ili su dobrovoljno napustili BiH, ali koji mogu imati značajne uvide o ratu. Sličan poduhvat poduzela je komisija za istinu u Liberiji.

Pomenuta lista trebalo bi da potakne ideje o mogućim projektima, pored sljedećih šest pilot-projekata koje bi trebalo pokrenuti odmah:

Pilot projekat br. 1 — Procjena najbolje prakse u oblasti nestalih osoba

Ovaj pilot projekat prepoznaje iznimne rezultate rada u ovoj oblasti, pogotovo ICMP-a, Instituta za nestale osobe BiH i lokalnih programa koji se bave nestalima i koji se tiču svih ljudi, bez obzira na etničke granice. U suradnji s ICMP-om i Institutom, ovaj pilot bi izvršio ,,procjenu najboljih praksi'' u oblasti nestalih osoba, kako bi se prikupile naučene lekcije. To bi bila aktivnost podrške koja bi predstavljala model koji bi širi Forum za utvrđivanje istine težio da oponaša ili stimulira.

Pilot projekat br. 2 — Natječaj za mlade u pisanju eseja

Predlažemo uspostavljanje komisije sastavljene od ,,osoba konsenzusa'' iz svijeta umjetnosti i književnosti koje bi imale ulogu ,,sudija'' u državnom natječaju za najbolje napisani esej namijenjenom mladim ljudima. U ovom projektu bi se tražili eseji ili kratki video zapisi o temama: ,,kako mladi ljudi razumiju protekli sukob u BiH'' i ,,koji je najbolji način na koji BiH može garantirati da će buduće generacije živjeti u miru?''. Natječaj bi, pritom, imao određene parametre (npr. broj riječi, stil itd.) i jasne kriterije za ocjenjivanje. Moguće je napraviti i web stranicu na kojoj bi bila objašnjena pravila natječaja i objavljena imena dobitnika. Državne nagrade bi trebale biti pažljivo osmišljene kako bi predstavljale pravi poticaj. Ovaj projekat bi aktivno uključio mlade kao strateški ključan sektor, te omogućio važan uvid u način na koji oni percepiraju prošlost, utjecaj koji je protekli sukob na njih imao, kao i uvid u njihove stavove o miru.

Pilot projekat br. 3 — Mapiranje koncentracionih/zatvorskih logora

Definicija ,,koncentracionog logora'' ili ,,zatvorskog logora'' ostaje nejasna i sporna. Ova kategorija žrtava također nije bila adekvatno priznata. Ovakav pilot projekat bi okupio ljude iz svih zajednica kako bi definirali ove kategorije, a zatim i kreirali mape logora koji su postojali od 1992. do 1995.godine, te na kraju razmotrili da li i na koje načine bi ove lokacije trebalo obilježiti.

Pilot projekat br. 4 — Žene pričaju svoje priče: projekat usmene historije

Udruženja žena, udruženja žrtava, profesionalni historičari i drugi, razvili bi projekat usmene historije ,,žene pričaju svoje priče'', koji bi se fokusirao na iskustva žena iz rata od 1992. do 1995. godine. U osmišljavanju i provedbi ovoga projekta trebaju biti aktivno uključeni stručnjaci za traumu. Ovaj pilot projekat može biti pokrenut na lokalnoj razini, a zatim šire razvijen kako bi olakšao interakciju žena preko linija etničkih podjela u društvu. Rezultati bi se tada mogli dati na uvid široj populaciji, biti osnova za razvoj edukativnih i kampanja javnog angažmana, te se koristiti za poticanje diskusije o zajedničkim iskustvima, rodnim pitanjima, humaniziranju drugoga i pamćenju.

Pilot projekat br. 5 — Obuka i jačanje kapaciteta u traženju istine

Razumijevanje kazivanja istine u BiH ostaje prilično nerazvijeno, a kapaciteti za sudjelovanje u tim aktivnostima i dalje su slabi. Stoga predlažemo da se osmisli i, u saradnji sa ključnim akterima, sprovede niz treninga i aktivnosti na izgradnji kapaciteta, kao što su radionice, međunarodne posjete i stručna tehnička savjetovanja. Ove aktivnosti bi bile vezane za omogućavanje glasa, utvrđivanje činjenica i kompatibilne narative, te bi uključivale pitanja istine, sjećanja i memorijalizacije, forenzike, usmene historije i odgovornosti.

Pilot projekat br. 6 — Izrada pojmovnika

Predlažemo da UNDP bude domaćin susreta odabranih učesnika iz zajednice žrtava u cilju izrade zajedničkog pojmovnika koji bi se mogao koristiti kako bi se razgovaralo o sukobu. Ovaj pilot predložen je po modelu organizacije Vicaria de la Solidaridad u Čileu, koja je 1993. i 1994. organizirala okrugli sto, te pripremila usaglašeni pojmovnik. Ono što je pritom važno jeste sami dijalog koji je potreban kako bi se došlo do zajedničke definicije svakog pojma.

UVODNE NAPOMENE

Metodologija

Sva tri konsultanta oslanjala su se na svoje značajno iskustvo u pogledu različitih pristupa i metodologija traženja istine korištenih u drugim zemljama. Pored toga, radili smo na detaljnom istraživanju komparativnih modela traženja istine za koje smo smatrali da mogu biti od posebne koristi za bh. kontekst. Ovi modeli uključuju nekoliko primjera zvaničnih komisija za istinu, nezvaničnih i zvaničnih projekata traženja istine, inicijativa sakupljanja dokumentacije, te projekata sjećanja iz drugih dijelova svijeta. Također smo ispitali prethodne prijedloge u BiH (uključujući prethodne prijedloge za formiranje komisije za istinu), dosadašnje izvještaje UNDP-a kao i druge izvještaje o tranzicijskoj pravdi u BiH, akademske članke, te članke autora koji se bave tranzicijskom pravdom i sličnim temama u BiH.

Istraživanje i sam proces izrade izvještaja bio je posvećen traženju perspektive koja je ukorijenjena u bh. realnosti i specifičnom kontekstu BiH. Iz tog razloga smo tokom cijelog angažmana nastojali reflektirati ideje koje su proistekle iz razgovora i intervjua koje smo obavili na terenu. U periodu od 27. septembra do 1. oktobra 2010. godine, obavili smo oko 30 intervjua sa predstavnicima brojnih udruženja žrtava, organizacija civilnog društva i organa vlasti (vidjeti Appendix 1). Nadalje, Edin Hodžić je tokom oktobra i novembra 2010. godine obavio deset dodatnih intervjua. Poštujući diskreciju mnogih ljudi koje smo intervjuisali, te zato što cijenimo njihovu iskrenost i otvorenost, nismo spominjali imena sugovornika uz citate koje smo navodili u tekstu. Ipak, nastojali smo da se njihovi glasovi čuju u našem izvještaju. Jako cijenimo strpljenje i predanost svih osoba koje su odvojili svoje vrijeme da se sastanu i podijele svoja viđenja s nama.

Ukratko, ovaj izvještaj je zasnovan na značajnom istraživanju i konsultativnom procesu, iako se mora priznati da je to urađeno u relativno kratkom vremenskom periodu. Cilj izvještaja je da se stimulira i katalizira dijalog i diskusija o ulozi i obliku traženja istine u BiH. Ovaj izvještaj nije iscrpan, a ni proces intervjua i konsultacija koji je prethodio pisanju izvještaja također nije bio iscrpan. Naprotiv, priznajemo činjenicu da izvještaj nudi ilustrativan a ne sveobuhvatan portret datog perioda u procesu diskusije o tranzicijskoj pravdi u BiH. Tokom cijelog procesa, namjera nam je bila pažljivo slušati i pokušati predstaviti viđenja lokalnih aktera i interesnih grupa. Nastojali smo stimulirati dijalog i pomoći u razmišljanju o mogućnostima i izazovima traženja istine, a ne insistirati na vlastitim viđenjima i preporukama.

Terminologija

U cijelom izvještaju koristimo naizmjenično termine "kazivanje istine" i "traženje istine", premda priznajemo da je riječ o suptilno različitim idejama. Termin "traženje istine" podrazumijeva trajnu potrebu za informacijama, znanjem i istraživanjem, kao i za činjenicama o prošlosti koje je potrebno tražiti. Pojam "kazivanje istine" podrazumijeva potrebu da se govori i da se bude saslušan, te da se podijele iskustva o tome šta se dogodilo, što onima koji su najviše pogođeni nasilnim sukobom daje važan osjećaj osnaženosti i priznanja. Ipak, ova dva koncepta su vrlo komplementarna, i oba su važna za bh. kontekst. U većini slučajeva smo koristili termin "žrtva" kada smo govorili o onima koji su najviše pogođeni nasiljem, što uglavnom odražava i način na koji udruženja sa kojima smo se susreli sebe nazivaju. Povremeno smo koristili i termin "preživjeli". Pritom uvažavamo činjenicu da u mnogim zemljama, kao i u literaturi iz psihologije, postoje vibrantne debate o upotrebi ovih termina. Ova dva termina imaju različita značenja.[9] Mi se nismo opredijelili za posebno stanovište povodom ovih debata, ali priznajemo da zajednice žrtava odnosno preživjelih nisu homogene, i prepoznajemo važnost i perspektivu koju oba termina podrazumijevaju. Prema našem iskustvu, smatramo da je termin "žrtva" češće upotrebljavan termin u BiH.

Metodološki izazovi

Diskusiju o kazivanju istine u BiH smjestili smo u širi kontekst tranzicijske pravde. Međutim, ova oblast je relativno nova, jer je nastala u svom najjasnijem obliku 80-ih godina prošlog vijeka, a dobila na snazi u posljednjih 15 godina. U tom periodu, dosta napora u ovoj oblasti usmjereno je ka razvoju međunarodnih standarda i normi i osiguranju njihove primjene u što više postkonfliktnih društava, kao i ka iniciranju i podržavanju lokalnih inicijativa kao što su komisije za istinu, suđenja ili programi reparacija. Međutim, ovakav razvoj ove važne oblasti donosi i rizik stvaranja obrazaca odnosno modela suočavanja sa prošlošću za koje se olako može podrazumijevati da se mogu prenositi iz jednog konteksta u drugi. Kako ova oblast ulazi u novi stadij sazrijevanja, evaluacijski poduhvati usmjereni na pružanje odgovora na kompleksna pitanja kao što su: koji primjeri tranzicijske pravde i traženja istine zapravo funkcionišu, uz pomoć kojih

9 Za pojedine autore, pojam "žrtva" predstavlja stvaranje kategorije stanovništva koja sugerira nedostatak potencijala za aktivno djelovanje, potencijalno utvrđuje fiksan identitet, i osporava kapacitet za oporavak i transformaciju ovog identiteta. Za druge, pojam "preživjeli" se može smatrati podjednako problematičnim, a ponekad se ističe da se njime ova kategorija stanovništva odvaja od prava koja uživaju žrtve, ili se pak vidi kao patronizirajući termin, tj. onaj kojim se na neki način umanjuju zahtjevi za traženjem odgovornosti za počinjene zločine. *Vidjeti* B. Hamber, *Transforming Societies After Political Violence: Truth, Reconciliation and Mental Health* (Springer, New York, 2009); M. Humphrey, *The Politics of Atrocity and Reconciliation: From terror to trauma* (Routledge, London, 2002); M. Morrissey and M. Smyth, *Northern Ireland After the Good Friday Agreement: Victims, Grievance and Blame* (Pluto Press, London, 2002); Consultative Group on the Past, *Report of the Consultative Group on the Past* (Ireland, 2009) str. 65-70, www.irishtimes.com/focus/2009/troubles/index.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine; i J. Herman, *Trauma and Recovery: the Aftermath of Violence - from Domestic Abuse to Political Terror* (Basic Books, New York, 1992).

standarda, u kojim kontekstima i pod kojim okolnostima, tek su se nedavno počeli pojavljivati.[10] Ipak, svjesni smo činjenice da nemamo mnogo jasno definiranih tehnika mjerenja pomoću kojih bismo ocijenili koji oblik kazivanja istine je ''uspješan''. U ovom izvještaju smo nastojali da tretiramo ovaj faktor na način da pitamo naše sugovornike tokom intervjua šta je to što bi oni željeli da se dogodi u smislu inicijative traženja istine u BiH, te tražeći uporište u sve opsežnijoj supstancijalnoj literaturi koja ispituje najbolje prakse u pristupima kazivanju istine u svijetu.

Drugo, većina radova u oblasti kazivanja istine i traženja istine općenito, kao i studije slučaja pojedinih tranzicijskih društava, fokusiraju se na specifičan tip institucije – ''komisiju za istinu''[11]. Obzirom da smo na samom početku ovog projekta postavili pitanje da li je zvanična komisija za istinu nužno optimalan pristup u Bosni i Hercegovini u ovom trenutku, imajući u vidu strukturalne i političke razloge, te duboke etničke podjele unutar i izvan državnih struktura, o kojima u detalje govorimo u ovom izvještaju – suočili smo se i sa problemom nedostatka očigledne paralele koju bismo mogli povući u komparativnom smislu.

Treće, tokom komparativne analize, slijedili smo jedan od postulata komparativnog istraživanja koji zahtjeva oprez pri izboru država kao jedinica koje se upoređuju. Naprimjer, iako Sjeverna Irska ima neke važne sličnosti sa BiH (npr. u smislu etničke podjele kao dominantne značajke političkog i javnog života) i napori usmjereni ka traženju istine u toj zemlji odvijaju se istovremeno sa onim u BiH, nismo se upustili u komparativnu analizu ova dva slučaja. Umjesto toga, fokusirali smo se na specifična pitanja i probleme i, kad god je to bilo neophodno i moguće, identificirali smo primjere i iskustva iz komparativne prakse koji bi mogli biti korisni za analizu osnovnih kategorija kazivanja istine u Bosni i Hercegovini u razmatranju raspoloživih opcija u budućnosti. Ovakav pristup je osigurao izuzetno širok komparativni zahvat kao i značajan broj referentnih tačaka. Međutim, u želji da dobijemo na širini naše analize u ovom smislu, morali smo žrtvovati detaljan opis drugih tranzicijskih konteksta čije smo projekte traženja istine smatrali relevantnima kao reference u razvijanju mogućih opcija iz ove oblasti u BiH. Prema tome, naš pristup je istovremeno uvažio jedinstvene karakteristike bh. konteksta, ali i tražio korisne lekcije (što uključuje pozitivne primjere ali i negativna iskustva) koje mogu biti relevantne ili koje mogu pokazati da su se i druge države, zapravo, suočavale sa sličnim pitanjima.[12]

10 Nedavno izdanje International Journal of Transitional Justice - IJTJ, koje je uredila Colleen Duggan, posvećeno je temi evaluacije oblasti tranzicijske pravde (Vol. 4, br. 3, 2010). Također vidjeti kao primjer Hugo van der Merwe, Victoria Baxter i Audrey R. Chapman, *Assessing the Impact of Transitional Justice: Challenges for Empirical Research* (United States Institute of Peace, Washington, DC, 2009), i Tricia Olsen, Leigh Payne i Andrew Reiter, *Transitional Justice in Balance: Comparing Processes, Weighing Efficacy* (United States Institute of Peace, Washington, DC, 2010)

11 Najčešće citiran izvor koji definira komisiju za istinu je P. Hayner, *Unspeakable Truths* (Routledge, London, 2010).

12 Vidjeti Prvo poglavlje, Napomena o međunarodnim usporedbama.

Četvrto, svjesni smo činjenice da ispitivanje opcija za kazivanje istine u BiH predstavlja jedan od aspekata šire strategije tranzicijske pravde u društvu. Ekspertna radna grupa Vijeća ministara BiH, UNDP i niz drugih aktera aktivno su uključeni u druge komplementarne aspekte suočavanja sa prošlošću. Iako se u ovom izvještaju razmatraju jasne veze između traženja istine i suđenja, u njemu se samo usputno spominju pitanja reparacija i institucionalnih reformi, i samo se malo dotiče problema sjećanja i memorijala. Ipak, sve su ovo komponente šire strategije tranzicijske pravde na kojoj se, u manjoj ili većoj mjeri, trenutno radi u BiH. Bez obzira na to što se ovaj izvještaj fokusira na samo jedan aspekt šireg niza aktivnosti u ovoj oblasti, treba ga posmatrati u kontekstu pomenute šire, kombinovane strategije suočavanja sa prošlošću.

Ukratko, nadamo se da smo donosiocima odluka i široj javnosti u Bosni i Hercegovini ponudili korisnu analizu, te da smo im pružili solidnu osnovu za diskusiju i donošenje odgovarajućih politika u ovoj oblasti. Jedan komentator je sugerirao da odluke o politikama u oblasti inicijativa za kazivanje istine kakve su komisije za istinu ''obično nisu zasnovane na istraživanju, već na instinktu''.[13] Suprotno tom pristupu, mi smo ipak nastojali inicirati dublju diskusiju u BiH, i to diskusiju koja je ukorijenjena u realnosti i specifičnosti Bosne i Hercegovine i zasnovana na procesu ozbiljnog i relevantnog komparativnog istraživanja. Izbjegavali smo obrasce, pristupe zasnovane na pretpostavci da jedan model može biti primijenjen u svim kontekstima, ili jednostavna rješenja, već smo nastojali da iniciramo inkluzivni i participativni proces koji je fokusiran na kreativne opcije i nove modele, kao i na njihove mnogostruke zahtjeve i implikacije. U potpunosti svjesni odgovornosti i suštinske mogućnosti da se iskoristi pravi trenutak da takav dijalog otpočne, iskreno se nadamo da će ova eksploratorna studija poslužiti toj važnoj svrsi.

13 N. Kritz, 'Policy Implications of Empirical Research on Transitional Justice', u H. van der Merwe i A. Chapman, *Assessing the Impact of Transitional Justice* (USIP, Washington, DC, 2009), str. 17.

Prvo poglavlje

SADRŽAJ, RAZLOZI I NAČINI KAZIVANJA ISTINE

Može li kazivanje istine doprinijeti održivom miru, demokratiji i vladavini prava u Bosni i Hercegovini? U mnogim društvima koja se oporavljaju od perioda ozbiljnih trauma i sukoba, različiti oblici traženja istine, kao što su komisije za istinu i druge inicijative pokrenute od strane države, kao i one inicirane od strane civilnog društva, nastale su s ciljem suočavanja sa prošlošću, te kako bi pomogle društvima da izgrade budućnost. Obzirom na veoma specifičan i unikatan kontekst, kao i na pomenuta komparativna iskustva, postavlja se pitanje šta to ima smisla uraditi u BiH u ovoj oblasti.

Cilj ovog izvještaja je da se pomogne zamisliti kako bi mogao i trebao izgledati pristup koji bi bio zaista bosanskohercegovački. Zamišljeno je da se ovaj izvještaj koristi kako bi se pomoglo diskusiji na ovu temu unutar Ekspertne radne grupe Vijeća ministara BiH koja ima zadatak izraditi strategiju tranzicijske pravde u BiH[14], kao i drugih interesnih grupa. U ovom dijelu izvještaja ispitujemo sadržaj, razloge, načine i pogodno vrijeme kazivanja istine. Istovremeno posmatramo međunarodna komparativna iskustva kao i iskustva u Bosni i Hercegovini, nastojeći da potpomognemo aktuelnu i kontinuiranu diskusiju o važnosti traženja istine kao komponente postkonfliktne rekonstukcije, održivog mira i razvoja demokratske vladavine prava.

Naš najvažniji izvor inspiracije je mnoštvo postojećih inicijativa u BiH o kojima u detalje govorimo u narednom poglavlju izvještaja, kao i prethodni prijedlozi i ideje koje postoje još od ranih 90-ih godina prošlog vijeka. Naravno, ovi različiti projekti i institucije čine mozaik različitih oblika kazivanja istine, kako zvaničnih tako i nezvaničnih.

Sa druge strane, ovo mnoštvo inicijativa izgleda više kao kakofonija nego kao melodija, obzirom da različite grupe, institucije i organizacije rade na inicijativama kazivanja istine, a pritom nisu nužno usmjerene jedne prema drugima u smislu metodologije i rezultata. U tom smislu, situacija u 2010. godini slična je onoj iz 2005. godine, kada je misija UNDP-a u BiH došla do zaključka da postoji ''jako mnogo malih organizacija i pojedinaca koji su jako posvećeni

14 Dana 21.januara 2010. godine, Vijeće ministara BiH formiralo je Ekspertnu radnu grupu čiji je zadatak izraditi nacrt Strategije tranzicijske pravde za Bosnu i Hercegovinu. Cilj ove strategije je da pomogne bh. društvu da se suoči sa nasljeđem teških kršenja ljudskih prava i ratnih zločina počinjenih u prošlosti. Predviđeno je da ova strategija uključi vansudske mehanizme (inicijative traženja odnosno kazivanja istine, programe sistematskih reparacija i institucionalne reforme). Iako krivična pravda spada u domen tranzicijske pravde, ova Strategija neće sadržavati mehanizme i procese krivične pravde, obzirom da je ova oblast već pokrivena Strategijom za ratne zločine, koja je usvojena u decembru 2008. godine.

istraživanju i dokumentovanju zločina počinjenih u prošlosti", ali da se čini da ove inicijative "treba da budu ojačane i da imaju koristi jedne od drugih u smislu razmjene iskustava" te da "ne postoji lokalna mreža koja je dovoljno organizirana i strukturirana" da bi se uz pomoć nje uspostavio zvaničan proces kazivanja istine u BiH.[15]

Ono što je po našem mišljenju i dalje nerazvijeno i nedefinirano je ***koherentan pristup kazivanju* istine** – tj. okvir koji bi povezivao ove različite inicijative i napore, koji bi osigurao logiku za ove pojedinačne inicijative, ili ih objedinio putem zajedničkog razumijevanja misije i metoda. Naš cilj je da ponudimo ideju o tome kako bi se mogao ostvariti koherentan pristup traženju istine.

Definiranje kazivanja istine

Prije nego se suočimo sa ovim pitanjima, potrebno je prvo definirati šta podrazumijevamo pod terminom „kazivanje istine". Za potrebe ovog izvještaja, „kazivanje istine" se odnosi na procese kroz koje države i društva kazuju priče o proteklim traumatičnim razdobljima, kao što su rat ili sukob, u okviru generalnog pristupa suočavanja sa prošlošću, a s ciljem da se da doprinos rješavanju nepravdi i izgradnji bolje budućnosti.

U Bosni i Hercegovini, termini „kazivanje istine" ili „traženje istine" sadrže sljedeće tri duboko integrirane i međusobno povezane komponente:

(4) **Utvrđivanje činjenica:** je potraga za „forenzičkom istinom" ili „istinom zasnovanom na dokazima"[16], i utvrđivanje te i takve istine. Ovaj element kazivanja istine mora se služiti najobjektivnijim i najnepristrasnijim metodama koje postoje – a koje su posuđene iz novinarstva, historije, prava i društvenih nauka – pri utvrđivanju činjenica o onome što se dogodilo.

U BiH, utvrđivanje činjenica uključuje pružanje podrške i jačanje postojećih napora usmjerenih na identifikaciju posmrtnih ostataka, masovnih grobnica, i utvrđivanje identiteta žrtava; potvrđivanje broja žrtava koje su izgubile živote, koje su pretrpjele patnje, ili koje su nestale; te da se utvrde činjenice i izvijesti između ostalog o lokacijama mjesta zatočenja ili koncentracionih logora, osobama koje su u njima bile zatočene, i ponude detaljne informacije o zbivanjima u tim objektima. U intervjuima[17] koje smo obavili, sugovornici su nam konstantno ukazivali na to da je „utvrđivanje činjenica" jedan od najvažnijih ciljeva svake inicijative kazivanja istine. Jedan sugovornik nam je rekao da svi napori u toj oblasti trebaju biti zasnovani na „naučnim metodama" kako bi se utvrdila „istina koju će svako vidjeti i prihvatiti zbog metodologije koja je primjenjivana". Drugi sugovornik je tokom intervjua ukazao na to da svaka takva inicijativa mora biti izvedena „bez ideologije, bez razmišljanja o tome da je biti žrtva političko pitanje".

(5) **Glas:** je stvaranje prostora u kojem će ljudi slušati priče žrtava, svjedoka i posmatrača sukoba koji žele ispričati svoje priče, svojim riječima, i koji žele da njihovi sugrađani čuju te njihove priče. Glas predstavlja „kazivanje" istine – omogućavanje žrtvama da opišu i objasne vlastita iskustva svojim riječima, svojim tempom, slijedeći vlastitu pripovjedačku logiku.[18] A "kazivanje" istine je duboko povezano sa tim da žrtvu neko sasluša i prizna kao takvu. Prema riječima Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, pojedine inicijative kazivanja istine mogu „obezbijediti javnu platformu za žrtve, kako bi one mogle da se svojim ličnim pričama direktno obrate svim građanima države, ali i omogućiti javnu raspravu o tome kako se suočiti sa prošlošću".[19]

Glas se također može posmatrati kroz prizmu davanja glasa onima koji su često marginalizirani u društvu: čiji su se glasovi čuli, a čiji su sakriveni? Ovo je posebno relevantno za rodnu perspektivu. Suđenja se, naprimjer, vrlo usko fokusiraju na utvrđivanje krivice počinilaca specifičnih zločina. Obzirom da su ovi počinioci i njihove žrtve vrlo često muškarci, i priče koje se mogu čuti obično dolaze od muškaraca. Neke inicijative kazivanja istine bi se pak mogle fokusirati na priče koje će pričati isključivo žene i na njihova iskustva tokom sukoba.

15 UNDP, *Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina: Situation Analysis and Strategic Options/Mission Report for UNDP* (August 2005).
16 Jasno objašnjenje ovakvog pristupa može se naći u metodologiji Državne komisije za istinu i pomirenje u Čileu. Naime, kako bi ispunila ovaj cilj, Komisija je razmatrala "svjedočenja članova porodica žrtava, svjedočenja očevidaca relevantnih događaja, svjedočenja postojećih i bivših agenata vlade;…izvještaje iz medija, svjedočenja i mišljenja stručnjaka; posjete mjestima gdje su se dogodili zločini; dokumentaciju organizacija za ljudska prava; zvanične dokumente i potvrde kao što su rodni list, smrtni list, izvještaj o autopsiji, spisak registracije birača sa izbora, kaznene evidencije, evidencije imigracijske službe… i mnoge druge zvanične dokumente; kopije sudskih zapisa i odgovora na zvanične zahtjeve koje je komisija uputila institucijama." Državna komisija za istinu i pomirenje, *Izvještaj o Čileanskoj državnoj komisiji za istinu i pomirenje* (University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1993) str. 41, <www.usip.org/publications/truth-commission-chile-90>, stranica posjećena 28. decembra 2010. godine. Koristeći "rigorozan" pristup istragama, Komisija je nastojala "utvrditi istinu mirno i nepristrasno". Ibid., str. 2. Vidjeti i Treće poglavlje ovog izvještaja, Traženje istine kao "utvrđivanje činjenica": Forenzičko i naučno traženje istine i psiho-socijalno kazivanje istine.
17 *Vidjeti* Dodatak 1, Spisak obavljenih intervjua.
18 Teresa Godwin Phelps piše o tome kako glas i priča omogućavaju žrtvama nasilja i trauma da "se pokrenu iz pasivne viktimizacije ka ulozi zastupnika moralne odgovornosti koji su u stanju izabrati oblik pripovijedanja kojim će ispričati svoju priču." *Vidjeti* T.G. Phelps, *Shattered Voices: Language, Violence, and the Work of Truth Commissions* (University of Pennsylvania Press, USA, 2004) str. 59. Također vidjeti H. Scheub, 'Now for a Story,' u K. Bilbija, J.E. Fair, C. Milton, i L. Payne, *The Art of Truth-telling About Authoritarian Rule* (University of Wisconsin Press, Madison, 2005).
19 *Izvještaj Generalnog sekretara o vladavini prava i tranzicijskoj pravdi u konfliktnim i postkonfliktnim društvima* (UN-S/2004/616) str.17, <daccess-ods.un.org/TMP/4492737.05482483.html>, internet stranica posjećena 26. decembra 2010. godine

Na kraju, kao što ćemo u daljem tekstu elaborirati, glas se odnosi na ono što neki nazivaju "psiho-socijalnom" istinom: sposobnost žrtava da ispričaju subjektivne priče o gubitku, boli i patnji, te mogućnost da ih se sasluša na način kojim će se priznati njihova iskustva i koji bi mogao doprinijeti nekom obliku izlječenja.[20]

U BiH postoji mnogo inicijativa koje nastoje zabilježiti glas žrtava i članova njihovih porodica, o čemu ćemo više govoriti u daljem tekstu. To bi se, naprimjer, moglo odnositi na projekte usmene historije[21], prikupljanje svjedočenja, općinske ili lokalne historije, audio i video projekte, te filmske i projekte memorijala.

(6) **Kompatibilne pripovijesti:** potraga za konstruktivnim načinom da se ispričaju priče o prošlosti. U ovom smislu, kazivanje istine ne traži uvijek jednu unificiranu pripovijest o prošlosti s kojom se svi moraju složiti. Naprotiv, pretpostavljamo da će različite grupe i različiti pojedinci imati drugačija viđenja prošlosti. Izazov kazivanja istine je da se osigura da ove različite priče mogu biti ispričane na način da se „mogu složiti da se ne slažu", čak i kada su u pitanju glavne tačke neslaganja. Pojam kompatibilnih pripovijesti također ukazuje na *priznanje* i *dijalog* među ljudima koji se inače ne bi upuštali u diskusije ni dijalog, tj. da različite grupe priznaju da je pripovijest koju druga grupa nudi legitimno izražavanje njihovog shvatanja događaja, kao i njihove volje da razmijene gledišta sa drugim grupama. Međutim, ova ideja kompatibilnih pripovijesti ne sugerira relativizam koji negira bilo kakve vrijednosti. Naprotiv, kompatibilne pripovijesti moraju biti duboko isprepletene sa utvrđivanjem činjenica i glasom.[22]

Iznalaženje foruma koji podstiče kompatibilne pripovijesti može biti najveći izazov u BiH u smislu traženja istine. Kako bi se ovo postiglo, svaka ozbiljna inicijativa u BiH mora uključivati i rad **između pojedinih etničkih zajednica kao i aktivnosti unutar iste grupe**.[23] Drugim riječima, inicijativa koja posmatra žrtve samo jedne zajednice (tj. "unutar iste grupe") može biti korisna.

20 *Vidjeti* i Treće poglavlje ovog izvještaja, Značaj priznanja; Traženje istine kao "utvrđivanje činjenica": Forenzičko i naučno traženje istine i psiho-socijalno kazivanje istine.
21 Usmena historija je metodologija koja je dio discipline historije, iako se termin „usmena historija" često koristi i u nešto širem značenju. *Vidjeti* A. Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History* (State University of New York Press, Albany, 1991); R. J. Grele (ur.), *Envelopes of Sound: The Art of Oral History* (Praeger, New York, 1991).
22 U korisnom članku čiji je autor Nenad Dimitrijević, naprimjer, navodi se da jedan set činjenica i jedan vrijednosni sud stoje izvan svake sumnje u bilo kojoj analizi masovnih zločina i bilo kojoj inicijativi traženja istine. Prije svega, činjenica da su se masovna ubistva, drugi zločini i kriminalne radnje dogodili. Drugo, na nivou tumačenja, opći vrijednosni sud o takvim zločinima ne može se osporiti: ono što se dogodilo je pogrešno i nijedno od tih djela nije moguće opravdati. *Vidjeti* N. Dimitrijević, 'Zločinački režim, njegovi podanici i masovni zločini', 79/25 Reč (2009) str. 139
23 Ova terminologija je posuđena od Brian Gormally i Kieran McEvoy, *Dealing with the Past in Northern Ireland "from Below": An Evaluation*, The Community Foundation for Northern Ireland (septembar 2009), str. 24-28

Međutim, koherentan pristup kazivanju istine će se morati osloniti ne samo na ove korisne inicijative, nego i (možda čak i više) na stvaranje foruma u kojima će takve unutargrupne inicijative dolaziti u međusobni kontakt na način da se promovira dijalog i diskusija i – u idealnom slučaju – dolazi do konačnog rezultata koji se približava većem razumijevanju onoga što se dogodilo i zašto se dogodilo.[24] Jedan od sugovornika tokom intervjua nam je rekao da inicijativa kazivanja istine "mora biti otvorena za sve glasove, sve ideje" kao i za "kompromis". Ukoliko svako "traži samo svoju istinu, nećemo nikuda stići". Nakon 15 godina retorike podjela i monoetničkih pripovijesti, kao i učestalog demoniziranja „drugog", iznalaženje foruma za kompatibilne pripovijesti u BiH će predstavljati istinski izazov.

Ono što mi nazivamo "kompatibilne pripovijesti" je slično onome što je jedna komisija za istinu nazvala "društvena istina" ili "dijaloška istina", koja se "utvrđuje putem interakcije, diskusije i debate". Južnoafrička komisija za istinu i pomirenje objašnjava to na sljedeći način:

> Prepoznajući važnost društvene istine ili dijaloške istine, Komisija je priznala važnost učešća i transparentnosti. Cilj Komisije bio je prevazići podjele iz prošlosti pažljivo slušajući kompleksne motive i perspektive svih učesnika. Učinila je svjestan napor da obezbijedi okruženje u kojem su se mogle razmotriti sve tačke gledišta...osobe iz svih segmenata društva bile su pozvane da učestvuju u procesu.[25]

Ovaj koncept je također sličan onome što su Gutman i Thompson nazvali "reciprocitet", što oni smatraju najboljim moralnim argumentom u prilog kazivanju istine. Oni tvrde da

24 *Vidjeti* Treće poglavlje ovog izvještaja, Povezivanje lokalnog sa globalnim.
25 *Vidjeti* Južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje, *Izvještaj Južnoafričke komisije za istinu i pomirenje, Vol. 1* (South Africa, 2003) str. 110-114. <www.info.gov.za/otherdocs/2003/trc/>, Internet stranica posjećena 20.decembra 2010. godine.

> iskreni napori građana da ponude zapis o svojoj političkoj prošlosti umnogome liče na osnovne aktivnosti u demokratskoj politici kojoj zdrava demokratija teži: podijeliti vlastita politička viđenja sa sugrađanima kako bi ih ubijedili u to da su njihovi pogledi razumni i potencijalno ispravni. Sama aktivnost u kojoj se nudi verzija događaja koju drugi sugrađani mogu razumjeti i prihvatiti kao razumnu (čak i ako ona nije ispravna) ukazuje na volju građana da priznaju da pripadaju zajedničkom demokratskom sistemu.[26]

Pomenute tri komponente su blisko povezane. *Kompatibilne pripovijesti*, naprimjer, će najvjerovatnije proisteći iz rada na *utvrđivanju činjenica* na način koji se vidi kao objektivan, te kada žrtve i ostali osjete da će njihov *glas* biti saslušan i priznat.

Konačno, važno je raskrinkati veliki mit o kazivanju istine: tj. da je kazivanje istine na neki način povezano sa *amnestijom, obeštećenjem, pomilovanjem ili opraštanjem*. Ustvari, u generičkom smislu, kazivanje istine nije nužno povezano ni na koji način sa pitanjem da li neki počinilac treba da bude optužen i osuđen putem pravnih (krivičnih i građanskih) procedura ili ne. To je važno napomenuti, obzirom da nam je tokom intervjua mnogo puta rečeno da se u BiH ''komisija za istinu izjednačava sa amnestijom za počinioce''[27].

Zvanično i nezvanično kazivanje istine

Sve do sada nismo govorili o razlikama između zvaničnog (onog koje organizuje država) i nezvaničnog (onog koje organizuje civilno društvo) kazivanja istine. Ustvari, iako se preklapaju, to su različiti procesi.[28] Zvanični procesi kazivanja istine, kada se dogode, mogu se zvati komisije za istinu, tijela zadužena za utvrđivanje činjenica, komisije za istinu i pomirenje, komisije za historiju, inicijative historijskih pojašnjenja, komisije za istinu i pravdu, itd.[29] To također mogu biti i državni instituti za sjećanje i arhivi, kakvi su oni u Njemačkoj (Ured za dokumente STASI-ja u Berlinu) ili u Poljskoj (Institutut nacionalnog sjećanja). Iako se često smatraju odvojenim od kazivanja istine, sudovi također predstavljaju mjesto u kojem se odvijaju procesi kazivanja istine. Krivične i građanske parnice utvrđuju činjenice, artikuliraju glasove i žrtava i počinilaca, te pomažu da se razviju pripovijesti o prošlosti koje je teško poreći, bez obzira na to što se na taj način možda ne ispriča cjelokupna priča. Konačno, procesi provjera (vetting), tj. procedura kojima se ''vrši provjera integriteta pojedinaca, čime se ustanovljava da li je određeni pojedinac pogodan za rad u javnom sektoru''[30] također predstavlja proces u kojem se utvrđuju činjenice, obzirom da se ove procedure oslanjaju na dokumentovanje i prikupljanje dovoljnih dokaza uz pomoć kojih će se određeni javni uposlenici otpustiti, provjeravati ili na drugi način sankcionisati zbog toga što su počinili teške povrede ljudskih prava.

Smatramo da državne institucije kao što je Institut za nestale osobe BiH (INO) predstavljaju institucije koje se bave kazivanjem istine, obzirom da se konkretno ovaj Institut bavi utvrđivanjem činjenica po obrascu koji smo u prethodnom dijelu opisali. Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP) također predstavlja zvanično tijelo za kazivanje istine, ali ono u kojem učestvuje međunarodni faktor. Ove dvije institucije primjenjuju najviše metodološke standarde utvrđivanja činjenica i prikupljanja dokaza, uključujući DNK analizu, forenzičku arheologiju i antropologiju. Kao takve, one su nas inspirisale da razmotrimo koje mogućnosti postoje u BiH. Istovremeno, tokom sastanaka sa različitim interesnim grupama, zainteresovanim posmatračima i samim uposlenicima ovih institucija, uvidjeli smo i predstojeće izazove u ovoj oblasti, čak i kada je riječ o institucijama koje se bave isključivo utvrđivanjem činjenica kakve su INO i ICMP.

Zvanično kazivanje istine ima svoje prednosti. Može se pozvati na državne izvore kada ispituje prošlost, može imati posebna ovlaštenja (kao što su pretres, zaplijena i sudski poziv) uz pomoć kojih će se doći do važnih informacija, a njegovi konačni zaključci i preporuke mogu potencijalno uživati autoritet države. Sa druge strane, zvanično kazivanje istine nije uvijek lako ostvariti, obzirom na političku situaciju. Država nekad ne uživa povjerenje, ili može biti visoko ispolitizirana odnosno podijeljena.

26 A. Gutman i Dennis Thompson, "The Moral Foundations of Truth Commissions", u R. Rotberg i D. Thompson (ur.), *Truth V Justice: the Morality of Truth Commissions* (Princeton University Press, Princeton, 2000) str. 37-38.

27 Mit prema kojem su kazivanje istine i amnestija nužno međusobno povezani potiče iz Južnoafričkog iskustva, gdje je uslovna amnestija dodjeljivana nekim počiniocima zločina u zamjenu za puno rasvjetljavanje činjenica o političkim zločinima. Za vrijeme naših intervjua, međutim, sugovornici su nam više puta ponovili da je amnestija koja je korištena u Komisiji za istinu i pomirenje u Južnoj Africi "neprikladna za bh. kontekst". Pored toga, taj model je nemoguće primijeniti u BiH, obzirom na snagu pravosuđa, kao što je opisano u daljem tekstu. Prema tome, za potrebe BiH, najbolje je odustati od ovih koncepata, te misliti o kazivanju istine na način kako je to definirano u gornjem tekstu, a nikako ga ne povezivati sa specifičnim mandatom bilo koje komisije za istinu u nekoj drugoj zemlji u svijetu.

28 *Vidjeti* K. McConnachie (ur.), "Truth Commissions and NGOs: The Essential Relationship: The Frati Guidelines for NGOs Engaging With Truth Commissions, *International Center for Transitional Justice* (2004).

29 Razlika između ovih oblika zvaničnih inicijativa je jasno objašnjena u M. Freeman, *Truth Commissions and Procedural Fairness* (Cambridge University Press, Cambridge, 2006).

30 *Vidjeti* R. Duthie, "Introduction", u Alexander Mayer-Rieckh i Pablo DeGreiff, *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (Social Science Research Council, New York, 2007) str. 17.

Iako kazivanje istine može biti zvanična aktivnost koju vodi država, ono ne mora nužno biti takvo. Nevladina udruženja i organizacije se mogu angažovati na inicijativama kazivanja istine putem projekata prikupljanja dokumentacije, usmene historije, istraživačkog novinarstva, te prikupljanja svjedočenja. Projektima koje vode univerziteti može se raditi na istraživanju sa ciljem shvatanja šta se dogodilo u prošlosti i to na način da se u te projekte uključi utvrđivanje činjenica, glas i kompatibilne pripovijesti. Inicijative velikih razmjera kao što je ona u Gvatemali (''Projekat oporavka historijskog sjećanja'' ili REHMI) ili inicijative na lokalnom nivou kao što je projekat *Ardoyne* u Sjevernoj Irskoj – oba detaljnije elaborirana u daljem tekstu - predstavljaju korisne primjere rigorozno provedenih nezvaničnih projekata kazivanja istine.[31] U narednom poglavlju ovog izvještaja govorimo o mnogim neformalnim inicijativama u BiH. Ponovo želimo istaći da nas je inspirisala posvećenost činjenicama i glasu, ali također, u nekim slučajevima, i kompatibilnim pripovijestima, koju smo primijetili kod nekoliko grupa sa kojima smo se susreli.

Nezvanično kazivanje istine je širok pojam, prepun kreativnih i inovativnih primjera. Dokumentacioni centri i arhivi kao što je *Vicaria de la Solidaridad* u Čileu predstavljaju ekvivalente državnim projektima arhiviranja koje su realizovale organizacije civilnog društva, omogućavajući na taj način pristup vitalnoj dokumentaciji o prošlosti. Dokumentacioni centar u Kambodži (DC-Cam) veoma aktivno radi na video intervjuima, usmenoj historiji i audio zapisima preživjelih u periodu 1970 – 1979. Putem velikog broja muzeja, memorijala i projekata sjećanja koje su realizovali NVO-i također se prikupljaju materijali i nastoji se izreći istina o određenim epizodama prošlosti. Takvi su naprimjer Park mira Villa Grimaldi, smješten u predgrađu Santijaga u Čileu i Muzej distrikta šest u Južnoj Africi. Neke od ovih inicijativa su privatne, nevladine inicijative, a neke, kao što je Spomenik ubijenim Jevrejima Evrope u Berlinu, predstavljaju državne institucije, ali one također funkcionišu kao neovisni muzeji, odnosno mjesta sjećanja.

Ovdje je također važno spomenuti ulogu koju organizacije civilnog društva mogu odigrati, i na taj način pomoći da se ojača dijalog o kazivanju istine. U ovom kontekstu, postoje najmanje dva primjera vrijedna spomena. Jedan takav je *Izlječenje kroz sjećanje* (Healing Through Remembering) iz Sjeverne Irske, projekat uz pomoć kojeg je prikupljen veliki broj članaka i drugih publikacija, i organizovano mnoštvo seminara i radionica o tome kako na najbolji način biti angažovan u kazivanju istine u Sjevernoj Irskoj.[32] Drugi takav primjer je *Memoria Abierta* (Otvoreno sjećanje), organizacija u Argentini koja nastoji razumjeti istinu o prošlosti fokusiranjem na utvrđivanje fizičkih mjesta na kojima su počinjena zlodjela, kao što su centri za mučenje i zatvori/logori. U Južnoj Africi, koalicija organizacija civilnog društva, pod vodstvom Centra za izučavanje nasilja i pomirenja (CSVR), napravila je bazu podataka sa više od 15,000 zabilježenih kršenja ljudskih prava, koju su naknadno predali Južnoafričkoj komisiji za istinu i pomirenje.

Naravno, jasno je da se u kazivanju istine mogu kombinirati svi ovi formati – državne, nedržavne, sudske, NVO inicijative, zatim inicijative istraživačkog novinarstva i univerzitetske inicijative, kao i regionalni i međunarodni napori. U BiH, kazivanje istine u izvjesnoj mjeri već kombinuje sve navedene formate. Ipak, po našem mišljenju, osnovni problem u traženju istine u BiH nije njegovo nepostojanje (iako je jasno da postoje značajne praznine u pogledu istine koja se kazuje), već nedostatak konzistentnosti ovih inicijativa u smislu njihovih ciljeva, metoda i rezultata, te nedostatak integrisanosti, koordinacije i koherentnosti.

Faktor koji tome u velikoj mjeri doprinosi je činjenica da je nivo povjerenja prema državi u BiH nizak; zatim da je ''društvo u BiH oslikano kao fragmentirano i segmentirano, a ne ispunjeno kohezijom i solidarnošću''; te da je ''postizanje konsenzusa na državnom nivou veoma teško; čak se i prijedlozima koji dolaze iz dobrih namjera prilazi sa nepovjerenjem, a i isključivo tehnički problemi smatraju se 'nacionalnim interesima'''[33].

Tako se u kontekstu zvaničnih oblika kazivanja istine u BiH postavlja pitanje ''da li je starija koka ili jaje''. Sa jedne strane, moguće je da je prihvatanje države kao legitimne od strane šire javnosti preduslov za otpočinjanje i praćenje zvanične inicijative traženja istine. Sa druge strane, moguće je da zvanična inicijativa kazivanja istine doprinese cilju izgradnje konsolidirane, efikasne i države koja uživa povjerenje.

U cilju rješavanja ove dileme, vjerujemo da država zaista treba odigrati ulogu u kazivanju istine, prvenstveno kao koordinator inicijativa (prethodnih, postojećih i onih budućih, i to na različitim nivoima), i smatramo da takva uloga države zaista može pomoći da se ojačaju njena efikasnost i legitimitet.[34] Smatramo da je idealna uloga koju država može odigrati u ovom smislu priznavanje vrijednosti različitim pravcima kazivanja istine te, što je najvažnije, nastojanje da se otvori forum ili prostor da ove inicijative uđu u međusobni dijalog. Pored

31 *Vidjeti* P. Lundy i M. McGovern, 'Action research, community 'truth-telling' and post-conflict transition in the North of Ireland,' 4:1 *Action Research* (2006) str. 49-64. *Također vidjeti* L. Bickford, 'Unofficial Truth Projects,' 29:4 *Human Rights Quarterly* (2007) str. 994-1035.
32 *Vidjeti*, npr., K. McEvoy, "Making Peace with the Past: Options for Truth Recovery Regarding the Conflict in and About Northern Ireland" (Healing Through Remembering, Belfast, oktobar 2006).

33 Razvojni program Ujedinjenih nacija – UNDP, BiH, *Nacionalni izvještaj o humanom razvoju* (2009): Veze među nama: društveni kapital u Bosni i Hercegovini, str. 13-14. Također smo i u toku intervjua čuli mnogo o ovom problemu.
34 Veza između legitimiteta države i njenog angažmana u suočavanju sa prošlošću je vidljiva u slučaju Argentine (1983) kada je kombinacija metoda suočavanja sa prošlošću u smislu komisije za istinu, suđenja i drugih agencija pomogla da se uspostavi demokratska država, te da se takva država jasno prikaže kao ona koja je etična i sposobna da funkcionira. *Vidjeti* C. S. Nino, *Radical Evil on Trial* (Yale University Press, New Haven, 1996).

toga, sposobnost države da podrži i uspostavi istinski nezavisan i autonoman kapacitet koji će omogućiti traženje istine putem navedenih različitih mehanizama, predstavljala bi značajan doprinos demokratskoj vladavini, kao i samom procesu kazivanja istine.

Napomena o međunarodnim usporedbama

Međunarodne usporedbe su korisne samo do određenog nivoa. Na kraju krajeva, BiH je u potpunosti jedinstvena, i nijedna druga država ili društvo nema ni približno istu historiju, kulturu ili politički sistem. Proste usporedbe na nivou udaljenih država kao što su Argentina, Njemačka, Ruanda ili Istočni Timor nemaju nikakvog smisla. U skladu s tim, u ovom izvještaju izbjegavamo praviti takvu vrstu usporedbe. Umjesto toga, u ovom dijelu izvještaja dajemo nacrt nekih primjera iz Sjeverne Irske, Čilea, Maroka, Perua, Južne Afrike i Njemačke, budući da vjerujemo da određeni aspekti traženja istine u ovim državama mogu biti relevantni za BiH.

U prethodnih 25 godina dogodilo se mnogo inicijativa kazivanja istine, zvaničnih i nezvaničnih, u mnogo zemalja širom svijeta, i u tom smislu postoji mnogo lekcija koje se iz ovih raznovrsnih primjera mogu izvući. Komparativne studije o komisijama za istinu[35], nezvaničnim inicijativama[36], dokumentacionim centrima[37], projektima usmene historije[38], studije koje ispituju određene elemente kazivanja istine (kao što je odnos komisija za istinu prema NVO-ima)[39], te mnogi radovi o pojedinim slučajevima[40] čine rastući korpus impresivnih i važnih izvora o traženju istine i tranzicijskoj pravdi. Takvi su i konačni izvještaji samih komisija za istinu, od kojih su neki sami po sebi fascinantni.[41] Još jedan značajan korak predstavlja razvoj Međunarodnog žurnala za tranzicijsku pravdu (International Journal of Transitional justice – IJTJ) koji objavljuje Oxford University Press, koji predstavlja platformu za publikacije čiji su autori i stručnjaci iz oblasti kazivanja istine i drugih segmenata tranzicijske pravde koji rade na terenu ali i akademski stručnjaci specijalizovani u ovim oblastima.[42] Korisno je ispitati ovu neprocjenjivu literaturu i razmatranja prethodnih iskustava, ne zbog toga što se u njima nalaze gotova rješenja, nego zato što se u njima mogu naći ilustracije i primjeri koji mogu biti od pomoći.

Nadalje, na određenom apstraktnom nivou, postoje procesi u drugim društvima koji mogu ponuditi korisne lekcije za BiH. Naprimjer, iako je u Sjevernoj Irskoj situacija veoma različita od BiH, tenzije između (etničkih/vjerskih) grupa, politička struktura zajednice, te nedostatak formalne komisije za istinu su neke od relevantnih sličnosti ove zemlje sa BiH. Inicijative kazivanja istine iz Sjeverne Irske mogu poslužiti kao korisna analogija za proces u BiH. To se posebno odnosi na inicijative kao što su Izvještaj konsultativne grupe o prošlosti[43] (također poznate kao "Izvještaj Eames Bradley") i Izvještaj Saville[44], kao i neformalne inicijative kazivanja istine kao što je Projekat Ardoyne[45]. Drugim riječima, pristup koji je u Sjevernoj Irskoj korišten u suočavanju sa prošlošću može ponuditi ideje za korisne programe i aktivnosti u BiH. Smatramo da je navedena Konsultativna grupa o prošlosti, zapravo, inicijativa koju vrijedi detaljno analizirati u BiH kao komparativni primjer koji bi mogao imati određenog odjeka u i BiH.

Sličan je i primjer Čilea: iako Čile ima veoma različitu historiju od BiH, dvije različite komisije za istinu, jedna iz 1990. godine, a druga iz 2003. godine, predstavljaju korisne primjere komisija za istinu, čiji je fokus bio utvrđivanje činjenica, i čije su metodologije korištene za utvrđivanje činjenica bile priznate od strane šire javnosti kao detaljne i objektivne. Relevantnost čileanskog primjera za BiH ogleda se u tome da su naši sagovornici u intervjuima u BiH nebrojeno puta istakli upravo značaj rigoroznog fokusa na utvrđivanje činjenica. Pored toga, Čile nudi čitav niz komparativnih lekcija i u smislu "nezvaničnih" inicijativa. Naprimjer, lokalni historijski projekti koje je organizovala grupa pod nazivom

35 Opsežna teoretska komparativna analiza komisija za istinu, iako već zastarjela i isuviše fokusirana na slučaj Južne Afrike je Rotberg i Thompson (*vidjeti* fusnotu 26). Druge komparativne analize uključuju Hayner, koja se često citira, fusnota 11; te komparativni pravni tekst čiji je autor Freeman (*vidjeti* fusnotu 29). *Također vidjeti* A. Chapman i P. Ball, 'The Truth of Truth Commissions: Comparative Lessons from Haiti, South Africa, and Guatemala,' 23:1 *Human Rights Quarterly* (2001) str. 1-43.

36 *Vidjeti* Bickford, fusnota 31.

37 Dokumentacioni centri za ljudska prava već su godinama uključeni u traženje istine, i prikupili su pozitivnu praksu o tome kako na najbolji način prikupljati, očuvati i publicirati kritičnu dokumentaciju. *Vidjeti naprimjer* Affinity Group, 'Documenting the Truth,' *International Center for Transitional Justice* (2009), <www.ictj.org/static/Publications/ICTJ_DAG_DocumentingTruth_pa2009.pdf>, internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

38 Npr. Columbia University Oral History Research Office, <www.columbia.edu/cu/lweb/indiv/oral/>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

39 *Vidjeti* McConnachie, fusnota 28.

40 *Npr*. D. Posel i G. Simpson (ur.), *Commissioning the Past: Understanding South Africa's Truth and Reconciliation Commission* (Witwatersrand University Press, Johannesburg, 2002). *Također vidjeti* K.Theidon, 'The Mask and the Mirror: Facing Up to the Past in Peru,' 48:1 *Anthropologica: Journal of the Canadian Anthropology Society* (2006) str. 87-100.

41 Mnogi konačni izvještaji dostupni su na Internet stranici Instituta za mir SAD-a (USIP). Primjer dobro razrađenog izvještaja nezvanične komisije za istinu je Greensboro Truth and Reconciliation Commission, 'Final Report' (USA, 2006) <www.greensborotrc.org/>, Internet stranica posjećena 28. decembra 2010. godine.

42 Internet stranica The International Journal of Transitional Justice je: www.ijtj.oxfordjournals.org.

43 Konsultativna grupa o prošlosti, *vidjeti* fusnotu 9.

44 Ovaj izvještaj je također poznat kao "Izvještaj o istrazi krvave nedjelje" ("Bloody Sunday Inquiry Report"). Kada se radilo na uspostavljanju ovog procesa, britanski Premijer je istakao sljedeće: "činjenice koje su neosporne su već dobro poznate. Dana 30. januara 1972. godine, za vrijeme nemira u Londonderry koji su uslijedili nakon protestnog marša za građanska prava, Britanska vojska je ispalila hice. Tom prilikom ubijeno je 13 osoba, a ranjeno još 13, od kojih su neki kasnije podlegli…Dopustite mi da razjasnim da cilj istrage nije da se pojedinci odnosno institucije optuže, niti da se krene sa novim protivoptužbama, nego da se utvrdi istina o tome šta se dogodilo na taj dan…Vjerujem da je u interesu svih da se istina utvrdi i ispriča." Osnovne informacije o istrazi, Izjava premijera, *House of Commons Official Report* (29 January 1998) str. 1, <www.bloody-sunday-inquiry.org/inquiry-background/index.html>, Internet stranica posjećena 28. decembra 2010. godine. Istraga je bila skupa (190.3 miliona funti) i dugotrajna (trajala je 12 godina), ali je rezultirala izvještajem koji je šira javnost prihvatila kao dokument koji je dao konačna objašnjenja o tome šta se na taj dan dogodilo.

45 *Vidjeti* The Ardoyne Commemorative Project, *Ardoyne: the Untold Truth* (Beyond the Pale Publications, Belfast, 2003).

Obrazovanje i komunikacije (Educación y Comunicaciones – ECO) sredinom 90-ih[46] godina prošlog vijeka okupili su profesionalne historičare u mala mjesta, gdje su nastojali uspostaviti kompatibilne pripovijesti o prošlosti. Nedavno je u Čileu formiran muzej ljudskih prava, u kojem se nastoje sačuvati glasovi žrtava putem izložbi fotografija, video snimaka, i pripovijesti koje se prikazuju u okviru muzeja.

Maroko predstavlja još jedan primjer o kojem govorimo u daljem tekstu, najviše zbog toga što nudi inovativan način kazivanja istine – prve inicijative ove vrste u muslimanskom ili arapskom svijetu prilagođene tom kontekstu – o periodu u kojem su postojale različite kategorije žrtava kao što su studenti, ljevičari, rojalistički podstrekači državnog udara, i Saharavski separatisti. Komisija za istinu u Maroku nastojala je ispitati viktimizaciju kao iskustvo koje je zajedničko svim ovim grupama, ispitujući mjesta mučenja, nestanka, i ubistava. Također, marokanska komisija (kao i Peruanska komisija) nastojala je uključiti i rodnu analizu, i to na kreativan način. Naime, jedan član komisije je imao poseban zadatak da stalno ukazuje na rodnu perspektivu. Sličan pristup nalazimo i u Peruu, jer je tamošnja komisija za istinu imala zasebnu kancelariju za rodna pitanja, ali je također nastojala uključiti rodnu perspektivu u sve ostale aktivnosti. U oba slučaja, ovo je podrazumijevalo ispitivanje različitih načina na koje sukob pogađa žene u odnosu na muškarce.[47]

Primjer Južne Afrike, koji je umnogome različit od BiH, rasvjetljava i nezvanične inicijative kazivanja istine (arhivi, nevladine organizacije, udruženja žrtava, muzeji, memorijali)[48] kao i inovativne ideje u domenu zvaničnih inicijativa. U smislu zvaničnih inicijativa, vjerujemo da primjere kao što su odluka komisije da održi javna svjedočenja kako bi otvorila dijalog i diskusiju o prošlosti unutar

46 Ova grupa je poslala studente sa doktorskog studija historije Univerziteta u Čileu u mala sela koja je neravnomjerno pogodilo nasilje 70-ih godina prošlog vijeka da napišu "općinske historije" sela, a da pri tom koriste metodologiju usmene historije. U početku, studenti su intervjuirali sve ljude koje su mogli naći u selu. Zatim su poredili njihove izjave sa drugim izvorima, kao što je izvještaj komisije za istinu, krivične prijave, pravni dokumenti, članci iz novina, izvještaji o stanju ljudskih prava koje su pisale međunarodne i domaće institucije, kao i odabrani intervjui sa drugim stručnjacima koji proučavaju period diktature. Nakon toga, studenti su napisali prvi nacrt općinske historije i podijelili ga sa stanovnicima sela. Zatim su okupili sve ljude koje su mogli naći u gradu i od njih zatražili da daju svoje komentare na nacrt dokumenta, uključujući i ispravke kod pogrešno predstavljenog činjeničnog stanja, kao i pogrešna tumačenja. Nakon toga, studenti su intervjuirali još ljudi i potom sačinili konačnu verziju dokumenta. Kopirali su ga u dovoljno primjeraka da ga mogu podijeliti svima u gradu, dati kopiju državnom arhivu, kao i poslati na adrese nekoliko stotina knjižara u cijelom svijetu. U Paine-u, ova općinska historija predstavlja dokument koji je šira javnost prihvatila kao dokument koji je dao konačna objašnjenja o tome šta se dogodilo u tom mjestu.
47 *Vidjeti* Treće poglavlje, Rodna pitanja u traženju istine: ključni problem.
48 Južna Afrika ima snažnu kulturnu sferu čiji je cilj suočiti se sa prošlošću. To uključuje muzeje (Muzej Aparthejda, Muzej Robben Island, Muzej Šestog distrikta, Constitution Hill, itd.), zatim memorijale (memorijal "Guguletu 7", memorijal u Athloni "Trojanski konj", Park slobode u Pretoriji, itd.), kao i jaka udruženja žrtava, kao što je Khulumani grupa podrške.

južnoafričkog društva[49], zatim način na koji se izvršila selekcija članova komisije za istinu[50] te odnos komisije prema medijima[51] vrijedi pažljivo proučiti.

Način na koji se Njemačka suočila sa prošlošću komunističkog režima ima veoma malo sličnosti sa iskustvom BiH. Ipak, Federalni komesar za Stasi arhive (tzv. ''Gauck-Birthler Authority'') je primjer vrijedan proučavanja u smislu načina na koji državni arhiv može prikupiti veliku količinu materijala i koristiti najviše standarde historije, prava i novinarstva u suočavanju sa teškim periodom prošlosti. Ovaj poznati arhiv služio je tajnoj službi u Istočnoj Njemačkoj za prikupljanje podataka. Nakon ujedinjenja, ovaj je arhiv postao federalna struktura uz pomoć koje se društvo suočavalo sa prošlošću kako bi razumjelo šta se dešavalo u tom periodu. Arhiv je obiman, i sadrži zapise o hiljadama predmeta. Ako je ime neke žrtve na popisu, ta osoba može zatražiti da vidi te informacije.

Pored toga, uloge koju su u Njemačkoj odigrali različiti memorijali, muzeji, univerziteti i umjetnici (i iz perioda Drugog svjetskog rata i iz perioda Demokratske Republike Njemačke), mogu poslužiti kao korisne ideje i za zvanične i za nezvanične procese kazivanja istine. Naprimjer, sjećanje na Holokaust okupilo je najbolje mislioce i umjetnike u javnu diskusiju o tome kako se na najbolji način sjećati ovog perioda. Ovaj proces doveo je do stvaranja pokreta (,,counter-monument'') koji postavlja pitanja o samoj prirodi spomenika.[52] Kada govorimo o Demokratskoj Republici Njemačkoj, inicijative kao što su Gauck/Birthler arhiv, knjige i filmovi (kao što je film ''Životi drugih''), mali muzeji i inovativne turističke aktivnosti (kao što je snimljeni turistički vodič Berlinskog zida), itd., pomogle su njemačkom društvu da ispituje ovaj kompleksni period.

Unatoč tomu, treba još jednom naglasiti da međunarodna poređenja nikako ne znače da treba zanemariti specifičan pristup ovisno o kontekstu. Iako se u ovom smislu posljednjih godina dosta radi na rezimiranju ,,pozitivnih iskustava''[53], ne postoji jedinstven pristup niti recept za kazivanje istine. Kazivanje istine mora odgovarati lokalnim uslovima.

49 *Također* vidjeti Treće poglavlje, Značaj priznanja. Komisija za istinu u Južnoj Africi bila je prva koja je u svoj rad uključila javna saslušanja. Od tada, skoro svaka komisija za istinu u svijetu je slijedila ovaj primjer.
50 Ovaj proces je bio izuzetno participativan i transparentan, i uključivao je nominacije od civilnog društva kao prvi korak. Cilj je bio identificirati i izabrati članove komisije koji bi u cjelosti bili viđeni kao respektabilne i objektivne osobe. *Vidjeti* Treće poglavlje, Osobe prihvatljive za sve strane i važnost vjerodostojnog liderstva.
51 Zbog javnih saslušanja kao i transparentnosti na kojoj je komisija insistirala, mediji su se uključili u njen rad na način da se putem njih kreirao društveni dijalog o prošlosti. SABC (državna televizija), naprimjer, emitirala je sedmični rezime rada Komisije za istinu, a tu emisiju je pratila šira javnost.
52 Ovo pitanje je razmatrano u detalje u J. E. Young, *The Texture of Memory* (Yale University Press, New Haven, 1993)
53 *Vidjeti* npr. Hayner, fusnota 11; i Freeman fusnota 29.

Ciljevi kazivanja istine u Bosni i Hercegovini

Intervjui koje smo obavili sa velikim brojem interesnih grupa i stručnjaka pomogli su nam da razumijemo koji su mogući ciljevi kazivanja istine u BiH. U ovom dijelu sumiramo neke od ciljeva koje su nam sugovornici ponudili tokom intervjua. Razumijevanje ciljeva kazivanja istine koji su relevantni za određeni kontekst je najvažniji korak u razvoju prilagođene strategije kazivanja istine, budući da će različiti ciljevi proizvesti različite formate, strukture i procese. U kontekstu Bosne i Hercegovine, naši sugovornici su predložili da ciljevi kazivanja istine uključuju neke od sljedećih elemenata, dijelom ili u cijelosti:

- *Odavanje počasti žrtvama, te sjećanje na njih kao pojedinaca, ljudskih bića, članova porodice i prijatelja, i prepoznavanje njihovog stradanja.*

  U BiH, napominjemo da je ovaj cilj veoma važan *unutar* pojedinih zajednica. Drugim riječima, velika tuga vlada unutar svake zajednice, i pripadnici te zajednice osjećaju da je važno da se sjećaju svojih drugih članova koji su ubijeni ili su patili za vrijeme sukoba. U nekim slučajevima, također smo ustanovili da žrtve izražavaju solidarnost sa žrtvama iz drugih grupa, ističući da bol roditelja, brata ili sestre za izgubljenom voljenom osobom prelazi granice etničkih identiteta.

- *Uspostavljanje historijskog zapisa o događanjima u prošlosti, te korištenje rezultata kazivanja istine kako bi se podučavale buduće generacije i kako bi im se pomoglo da izgrade održivi mir i da se izbjegnu nasilni sukobi u budućnosti.*

  Riječ je o velikom izazovu u svakom kontekstu. Pisanje historije, stvaranje nastavnih planova i programa iz historije, te podučavanje historije predstavlja samo po sebi mnoštvo izazova.[54] Pored toga, u BiH postoje specifični problemi na kojima treba raditi, kao što je nasljeđe politike ''dvije škole pod jednim krovom''.[55] Ova politika, koju je prvobitno podržavala Misija Organizacije za bezbjednost i suradnju u Evropi (OSCE) u BiH kao prelaznu politiku u praksi (u školama) opisana je na slijedeći način:

  > ''Bošnjačka djeca te djeca Bosanskih Hrvata i njihovi učitelji/nastavnici nemaju međusobni kontakt. Učenici u školu često ulaze kroz različite ulaze, nemaju odmore u isto vrijeme, a učitelji/nastavnici imaju zbornice na različitim mjestima. U nekim ''reformiranim'' školama, razredi su multietnički, ali kada dođe vrijeme za nacionalne predmete kao što su geografija, historija i jezik, djeca se razdvajaju.''[56]

  Prema procjeni iz prethodnog izvještaja UNDP-a, ''školski plan i program, posebno historija, predstavlja veliko političko pitanje. Ipak, bavljenje ovim pitanjem predstavlja ključni faktor kako se ne bi ignorirala prilika kojom se utiče na način razmišljanja budućih bh. generacija u dugoročnoj perspektivi.''[57] Iako predstavlja izazov, ovo bi mogao biti jedan od primarnih ciljeva traženja istine u BiH. Tokom intervjua, naši sugovornici koji su preživjeli protekli sukob kao odrasli često su ponavljali da je prekasno za njihovu generaciju, ali da nije prekasno da buduće generacije naučimo koje sve opasnosti rat nosi sa sobom. Ovo očigledno široko rasprostranjeno osjećanje predstavlja pokazatelj da *podučavanje historije* može biti važan cilj u kontekstu BiH. Ovo je također proisteklo kao jedan od zaključaka sa konsultacija koje je organizirao UNDP u Fojnici 2008. godine.[58]

- *Doprinos procesima utvrđivanja krivične odgovornosti, bilo kroz predstavljanje šire slike i konteksta zločina koji se sudski ispituju, ili generiranjem dodatnih dokaza i činjenica kao podrške procesuiranju počinilaca.*

  Neki akteri u BiH izražavaju nepovjerenje, pa čak i sumnju u značaj i ulogu pravosudnih organa općenito – bili oni lokalni ili međunarodni. To se samim tim odnosi i na ulogu sudova u procesu traženja istine. Za druge, krivična odgovornost mora biti osnova svakog ozbiljnog procesa kazivanja istine. U skladu s tim, potrebno je raditi na ublažavanju ovog suštinskog neslaganja u pogledu svrhe kazivanja istine u BiH. Jedan od načina da se ono prevaziđe mogao bi biti da se prizna da su kazivanje istine i procesuiranje zločina različiti procesi, iako su potencijalno kompatibilni.[59] Prema tome, kazivanje istine može imati značajnu važnost kao društveni proces *sam po sebi*, a ne isključivo u kontekstu odnosa prema procesuiranju ratnih zločina odnosno procesima krivične pravde.

54 "U duboko podijeljenim društvima, suprotstavljeni grupni historijski narativi – posebno zvanične verzije koje se pripovijedaju u javnim školama – intimno su povezani sa identitetom jedne grupe, odnosno osjećajem viktimizacije. Takve pripovijesti su često kontradiktorne i kontroverzne. Historija koja se podučava u školama izuzetno je podložna pojednostavljenim i pristrasnim prezentacijama, a ovo je posebno slučaj nakon sukoba – kao što je slučaj sa ratom u Bosni i Hercegovini – koji završavaju međunarodnim intervencijama. Kako škole vode i promoviraju historijske narative kroz podučavanje historije na neki način određuje ulogu koju škole odnosno oni koji ih kontroliraju igraju u promoviranju sukoba ili rekonstrukcije društva." E. Cole i J. Barsalou, *Unite or Divide? The Challenges of Teaching History in Societies Emerging from Violent Conflict* (United States Institute of Peace, Washington, 2006), <www.usip.org/files/resources/sr163.pdf>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine. Također vidjeti E. Cole, Teaching a Violent Past (Rowan and Littlefield, New York, 2007). Jedan od najboljih izvora o tome kako podučavati historiju nakon nasilnog sukoba je organizacija Suočavanje sa historijom i sa nama samima ("Facing History and Ourselves"). Njihova internet stranica je: www.facinghistory.org.

55 Anes Alić, "Bosnia and Herzegovina: Teaching Intolerance" (Transitions Online, Open Society Institute, New York, 2008), str. 1. *Vidjeti:* http://www.soros.org/initiatives/esp/articles_publications/articles/bosnia_20080603, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

56 *Ibid*, str. 6.

57 UNDP, *vidjeti* fusnotu 15, str. 30.

58 Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, UNDP BiH i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, "Konsultacije o tranzicijskoj pravdi, 4-6. juni 2008. godine, Fojnica", UNDP (2008), <www.undp.ba/download.aspx?id=1527>, internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

59 *Vidjeti* Treće poglavlje, Odnos između traženja istine i suđenja.

Iako postoji nekoliko primjera iz različitih dijelova svijeta u kojima su traženje istine i krivično gonjenje bili suštinski kompatibilni, čak i međusobno komplementarni,[60] vjerujemo da je preveliko povezivanje inicijativa kazivanja istine sa suđenjima u BiH potencijalno kontraproduktivno. Ovo naše uvjerenje nije isključivo zasnovano na neslaganjima oko izvođenja i objektivnosti procesuiranja ratnih zločina, nego i na riziku da bi se na ovaj način potisnula važnost kazivanja istine kao neovisnog procesa koji služi postizanju različitih (mada komplementarnih) društvenih ciljeva. Prema tome, na važnost kazivanja istine ne bi trebalo primarno gledati u kontekstu njegovog odnosa spram suđenja, iako može postojati važna veza između ova dva procesa.

- *Dopunjavanje i nadgradnja činjenica utvrđenih u krivičnim postupcima kako bi se ispričala šira priča o onome što se dogodilo.*

Suđenja predstavljaju oblik kazivanja istine. Takva suđenja u BiH su u toku, kako na međunarodnom (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, u daljem tekstu: MKSJ), tako i na državnom nivou (Odjel za ratne zločine pri Sudu Bosne i Hercegovine). Javna suđenja, obimna dokumentacija proistekla iz suđenja, komunikacijski materijali koje su neki sudovi proizveli, medijski izvještaji o suđenjima, izjave sudskih službenika, kao i rezultati pravnih procedura kada se predmeti okončaju predstavljaju važne oblike kazivanja istine.

Međutim, obzirom da krivična suđenja obično otkriju mali dio kompleksne i teške priče, kazivanje istine može upotrijebiti dokaze sa suđenja kao početnu tačku uz pomoć koje će izgraditi bogatiju i cjelovitiju priču. U ovom smislu se kazivanje istine može posmatrati kao dodatak suđenjima (kao obliku odgovornosti za počinjene zločine), nešto što osigurava više detalja o onome što se dogodilo.

- *Doprinos procesu pomirenja i procesu izgradnje mira putem humaniziranja „drugog".*

U BiH, kao i u mnogim drugim zemljama koje izlaze iz perioda nasilnih sukoba, puko odsustvo nasilja u "postkonfliktnoj" fazi nije isto što i "pozitivni mir", odnosno pojam dubokog i održivog mira.[61] Održivi mir zavisi od ponovne izgradnje odnosa zasnovanih na povjerenju i uzajamnom poštovanju, te od ispitivanja uzroka nasilnog sukoba, tako da je manja vjerovatnoća da dođe do novog nasilja zasnovanog na etničkim podjelama u budućnosti. U ovom smislu, vjerujemo da je Bosna i Hercegovina "postkonfliktno" društvo, mada se ne vidi jasno da je ona u procesu izgradnje dubokog i održivog mira.

Kazivanje istine je često vezano za "pomirenje", iako to nije univerzalni slučaj.[62] Postoji pretpostavka da traženje i kazivanje istine o prošlosti može pomoći u humaniziranju žrtava i u stvaranju suosjećanja i zajedničkog građanstva, što će vremenom doprinositi društvenoj i političkoj izgradnji povjerenja među grupama koje su donedavno učestvovale u nasilnim međusobnim konfliktima. Smatramo da je ovo uvjerljiv, ali ne i simplificiran argument. Dijelimo skepticizam profesora Juana Mendeza u pogledu "lažnog pomirenja"[63] i još jednom želimo naglasiti da pomirenje bez ikakvog oblika preuzimanja odgovornosti (definišući odgovornost kao širok pojam koji uključuje suđenja kao i kazivanje istine) može stajati na krhkim temeljima.

Međutim, obzirom da se kazivanjem istine (onako kako je ono obično definisano) nastoji prioritetno čuti glas žrtava, inicijative kazivanja istine mogu predstavljati neuobičajenu priliku da se građani međusobno razumiju, da suosjećaju jedni sa drugima i da potencijalno grade povjerenje. U ovom smislu, inicijative traženja istine imaju potencijal da pomognu da se "humaniziraju drugi" na način da se stvori prostor u kojem jedna grupa ljudi posmatra drugu grupu kao "ljudsku" grupu koja ima vlastitu tugu i bol, i koja se suočava sa vlastitim kompleksnim ratnim traumama u ulozi majki, očeva i djece.

Vjerujemo da je ovaj aspekt kazivanja istine najvažniji u BiH, imajući u vidu razmjere *de facto* etničke segregacije u BiH i nivo nepovjerenja među različitim grupama u širem društvu, kao i političku mobilizaciju ovih ekskluzivnih etničkih identiteta.

Ovaj cilj kazivanja istine vodi ka specifičnim pitanjima vezanim za dizajn, kao što je pitanje kako predstaviti ove glasove na način da oni ne povećavaju "kakofoniju" o kojoj govorimo u ovom izvještaju, nego da stvore trezven osvrt na patnje drugih na način da se stvori suosjećanje i razumijevanje među različitim zajednicama, te da se jačaju kompatibilne pripovijesti.

60 *Ibid*.

61 U Libanu, posmatrači naglašavaju da iako je sukob formalno prestao, još uvijek postoji veliki animozitet, nepovjerenje, pa čak i mržnja među tamošnjim zajednicama. Djelovanje u kontekstima u kojima se duboka neprijateljstva još uvijek nalaze ispod same površine donosi posebne izazove.

62 Kombinacija ova dva koncepta – istina i pomirenje – je skoro neizbježna. Prva komisija koja je nosila naziv Komisija za "istinu i pomirenje" je, zapravo, bila komisija u Čileu iz 1990. godine, i ona je nastala kao rezultat veoma specifičnih historijskih i političkih uslova, koji su detaljno opisani u autoritativnom djelu Loveman-a i Lira-e (većina teksta je napisana na španjolskom jeziku, ali rezime studije može se naći u B. Loveman i E. Lira, 'Truth, Justice, Reconciliation, and Impunity as Historical Themes: Chile 1814-2006,' 97 *Radical History Review* (2007) str. 43-76. Za više informacija o kombiniranju ova dva pojma vidjeti L. Bickford, 'Truth and Reconciliation,' u D. Philips (ur.), *International Reconciliation Models* (Istanbul Policy Center, Sabancı University, Istanbul, 2010). Šire govoreći, postoji opsežna literatura o mogućoj vezi između "istine" i "pomirenja", uključujući niz poglavlja u T. A. Borer (ur.) *Telling the Truths: Truth Telling and Peace Building in Post- Conflict Societies* (University Of Notre Dame Press, South Bend, 2006). Također vidjeti P. De Greiff (ur.), The Handbook of Reparations (Oxford University Press, Oxford, 2006).

63 Mendez je bivši Specijalni savjetnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za prevenciju genocida, a i bivši je predsjednik Međunarodnog centra za tranzicijsku pravdu (International Center for Transitional Justice). Vidjeti Mezarobba, "Intervju sa Juanom Mendezom", 7:167 *SUR– International Journal of Human Rights* (2007), str. 6-12.

- *Utvrđivanje da je određene činjenice nemoguće poricati*

Svako društvo stvara vlastite neutemeljene istine, laži ili pogrešne predstave o prošlosti, ili izostavlja ključne historijske informacije o sebi.[64] Međutim, treba da postoji određeni broj prihvaćenih činjenica, kako bi se, kako kaže Ignatieff, pomoglo da se ''umanji obim dozvoljenih laži''[65] u cilju održavanja društva kao ''zamišljene zajednice''[66]. Kazivanje istine, posebno ako ima formalni karakter legitimnog autoriteta (kao što je država), može pomoći u tome.

Tokom naših intervjua, sugovornici su nam rekli da se ''lažne istine nastavljaju množiti u ovoj zemlji'', te da postoji ''potreba da se spriječi stvaranje lažnih istina''. Zaista, sugovornici su iznova ponavljali prigovor da se istina prečesto ne zasniva na činjenicama, nego na politici.

Iako je ograničavanje dozvoljenih laži cilj kojim se teži, također smo svjesni da prethodni napori da se to postigne u Bosni i Hercegovini – posebno sa Komisijom za Srebrenicu – nisu urodili plodom, barem ne u dugoročnom smislu. Rezultatima rada ove Komisije nisu se uspjele utvrditi nepobitne činjenice koje su općeprihvaćene kao dio historije na nivou cijele države. O ovome detaljnije govorimo u daljem tekstu.

- *Popunjavanje praznina u onome što je poznato i priznato*

Aryeh Neier je jednom sugerirao da traženje istine u Bosni i Hercegovini možda i nije neophodno, obzirom da su najgnusniji zločini počinjeni na relativno otvoren način, bez da se nastojalo sakriti tragove i dokaze.[67] Pored toga, suđenja su razotkrila veliki dio dokaza o zločinima i iskustvima žrtava.

Smatramo da se ovim argumentom ne uvažava suština kazivanja istine. Kazivanje istine predstavlja način da se sazna ono što znamo ili ne znamo, ali isto tako predstavlja proces u kojem se govori, *prepoznaje i priznaje*. Saznanje da su se zločini dogodili nije isto što i široko prihvatanje, javno (ili zvanično) prepoznavanje istine o tome da su se zločini dogodili.

64 *Vidjeti* npr., J. Loewen, *Lies my Teacher Told Me* (Simon and Schuster, New York, 1995).
65 *Vidjeti* M. Ignatieff, 'Articles of faith,' 25:5 *Index on Censorship* (Sept./Okt. 1996) str. 110-122.
66 *Vidjeti* B. R. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Verso, London, 1991).
67 A. Neier, 'Rethinking Truth, Justice, and Guilt after Bosnia and Rwanda' u D. Weissbrodt (ur.), *International Human Rights: Law, Policy, and Process* (Anderson Publishing, Ohio, 2001) str. 407-408.

Argument koji nudi Neier također zamagljuje činjenicu da u BiH neke istine ostaju u velikoj mjeri neistražene i neispričane. Kao jedan od primjera možemo navesti to da ne postoji usklađen napor da se dođe do jasne definicije ''koncentracionih logora'' ili ''mjesta zatočenja''– sa kojom se slažu sve zajednice, da se identifikuju lokacije gdje su se ovakva mjesta nalazila za vrijeme sukoba, da se utvrdi ko su ljudi koji su kroz njih prošli i koliko ih je bilo, te da se pronađe način da se ova mjesta mapiraju ili da se njihovo postojanje obilježi. Rigorozna inicijativa kazivanja istine bi mogla pomoći da se dođe do takvih zajedničkih definicija i da se razjasni da su ovakva mjesta postojala u periodu od 1992–1995. godine.

Slično tome, kao što je već spomenuto u ranijem tekstu, kazivanje istine je način da se zabilježe glasovi, priče koje pričaju žrtve, članovi porodice i drugi, a koje će oni sami uobličiti u odgovarajući pripovjedački format.

- *Analiziranje događaja iz prošlosti na način koji će dovesti do konkretnih preporuka u pogledu politika koje će spriječiti sukobe u budućnosti*

Inicijative kazivanja istine, a posebno zvanične komisije za istinu, često rezultiraju pisanim izvještajima koji postaju izvor kreativnih preporuka o tome kako izgraditi bolju budućnost. Naprimjer, Marokanska komisija za istinu je u svom izvještaju kombinirala pragmatične ciljeve i smjernice sa širim težnjama. Između ostalih, preporuke podrazumijevaju: (1) smanjivanje moći izvršne vlasti; (2) jačanje zakonodavnih tijela; (3) više neovisnosti pravosuđa; (4) reforme u sektoru sigurnosti; (5) izmjene krivičnih zakona i politika, uključujući donošenje zakona o zabrani seksualnog nasilja; (6) stvaranje državnog arhiva; (7) uspostavljanje ''mjesta sjećanja'' na lokacijama nekadašnjih centara za mučenje; i (8) nove načine podučavanja o prošlosti.[68]

- *Dijalog kao temelj demokratske vladavine prava*

Konačno, jedan od najambicioznijih i najkompleksnijih ciljeva kazivanja istine je da se potpomogne i promovira dijalog o prošlosti i o budućnosti. Ova ideja je ukorijenjena u pojmu deliberativne demokracije koja, kako navode Gutman i Thompson, sugerira da ''kada se građani ne slažu oko javnih politika, treba da razgovaraju na način da traže moralno međusobno slaganje kada god je to moguće, a da održavaju međusobno poštovanje kada to nije moguće...

68 Komisija za ravnopravnost i pomirenje (Equity and Reconciliation Commission), *Preporuke, Konačni izvještaj* (Rabat, Maroko, 2005), <www.ier.ma/article.php3?id_article=1433>, Internet stranica posjećena 28. decembra 2010. godine.

fundamentalna vrijednost ovog koncepta je reciprocitet, koji zahtijeva od građana da pokušaju jedni drugima opravdati svoja politička ubjeđenja, te da postupaju sa poštovanjem prema onima koji dobronamjerno pokušavaju da rade na ovoj zajedničkoj ideji čak i kada ne mogu naći zajednički jezik kojim bi razriješili neslaganja''. Za Gutman i Thompsona, dijaloški aspekt kazivanja istine je njegovo najpouzdanije opravdanje.[69]

Naravno, ovaj pojam također ovisi o postojanju odnosno jačanju zajedničke i inkluzivne javne sfere ili građanskog foruma u kojem neslaganja mogu biti predmetom dijaloga. Alternativa tome je jednostrano pripovijedanje koje se razvija izolirano i kojim se ne ulazi u kontakt sa drugim pripovijedanjima. Ako je stvaranje dijaloga jedan od primarnih ciljeva procesa kazivanja istine, onda će se njegova struktura uglavnom oslanjati na javna svjedočenja; direktni i predani angažman medija; i naglasak na razvijanje komunikacijskih strategija. Sve su ovo samo neki od mehanizama kojima se mogu ojačati dijalozi o prošlosti u cijeloj zemlji.

''Pravo na istinu''

Kazivanje istine može se vidjeti i kao zakonska obaveza post-konfliktnih država ili, u najmanju ruku, norma u nastajanju kojoj BiH može doprinijeti. Zaista, BiH može imati priliku da pomogne razvoju ove inovativne i važne norme koja ima globalne implikacije. Jednostavno rečeno, postavlja se pitanje da li žrtve, odnosno pojedinci, i društva, odnosno kolektiviteti, imaju u međunarodnom pravu utemeljeno pravo na to da saznaju istinu o tome šta se dogodilo njima ili njihovim najbližim. Ako je odgovor na ovo pitanje potvrdan, ovo također podrazumijeva i obavezu države da obezbijedi resurse i političku volju u cilju utvrđivanja te istine.

Konkretno, ''pravo na istinu'' se obično u međunarodnom pravu odnosi na obavezu države da pruži žrtvama i članovima porodice informacije o relevantnim činjenicama o kršenju ljudskih prava koje se dogodilo tokom sukoba. U najužem značenju, ovo pravo se odnosi na pravo pojedinca da sazna šta se dogodilo sa njegovim/njenim voljenim osobama. U najširem obliku, ovo pravo je uobličeno u kolektivno pravo da se sazna a zatim i podučava historija koja u sebi neće sadržavati revizionizam, ali istovremeno i u pravo pojedinca da sazna istinu o svim teškim kršenjima ljudskih prava koja su se u prošlosti dogodila njegovim odnosno njenim članovima porodice.

69 A. Gutman i D. Thompson, fusnota 26, str. 35-39.

Eksplicitno priznavanje prava na istinu proističe iz Prvog dodatnog protokola uz Ženevske konvencije, i to njihovog člana 32, prema kojem porodice lica nestalih tokom oružanog sukoba imaju pravo da saznaju istinu o tome šta se dogodilo njihovim članovima porodice. U novije vrijeme, i Interamerički sud za ljudska prava je kroz svoju jurisprudenciju dodatno nadgradio ovaj princip, tako da pravni okvir koji se odnosi na tranzicijsku pravdu sve jasnije potvrđuje da žrtve imaju pravo da znaju šta se desilo sa njihovim članovima porodica, i to ne samo kada se radi o licima nestalim tokom oružanog sukoba.[70]

Tri ključna dokumenta pomogla su da se razvije koncept ''prava na istinu'' kao norma u nastajanju: (1) Joinet Principi; (2) Ažurirani Joinet Principi (Orentlicher); i (3) Rezolucija broj 2005/66 Komisije za ljudska prava.

Joinet je razvio jezik ''neotuđivog prava na istinu''. On objašnjava kolektivnu i individualnu prirodu ovog prava, te dodaje da postoje implicitne garancije koje utvrđuju obavezu države da se drži ovog principa. Joinet govori o Komisijama za istinu i stvaranju arhiva kao odgovarajućih aktivnosti koje idu u prilog ovom pravu, pored mogućnosti krivičnog gonjenja počinilaca. Prema Joinetu, ovaj princip se definiše na sljedeći način:

> Princip 17: Pravo na istinu nije samo pravo svake pojedine žrtve ili njenog najbližeg člana porodice da sazna šta se dogodilo. Pravo da se sazna istina je također i kolektivno pravo da se historijske lekcije koriste u cilju sprječavanja da ponovo dođe do kršenja prava. Njegova posljedica je ''dužnost sjećanja'' na strani Države i to na način da ona bude unaprijed pripremljena da se bori protiv zloupotreba historije zvanih revizionizam i negacionizam, jer je historija državnog ugnjetavanja dio nasljeđa jednog naroda i kao takvog ga treba sačuvati.[71]

70 Dio pravnog osnova za tranzicijsku pravdu je u presudi Interameričkog suda za ljudska prava iz 1988. godine u predmetu *Velásquez Rodríguez protiv Hondurasa*, u kojoj je ovaj Sud zaključio da sve države imaju obavezu, između ostalog, da sprovedu ozbiljnu istragu o kršenjima ljudskih prava kada se ta kršenja dogode (*Vidjeti Velásquez Rodríguez v. Honduras*, Interamerički sud za ljudska prava, Ser. C, No. 7, 1990). Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu shodno tome objašnjava da su "ti principi potvrđeni drugim presudama ovog suda, te prihvaćeni u presudama Evropskog suda za ljudska prava i odlukama tijela UN-a za praćenje implementacije međunarodnih sporazuma za zaštitu ljudskih prava, kao što je Komitet za ljudska prava. Formiranje Međunarodnog krivičnog suda 1998. godine također je značajno u ovom smislu, obzirom da su u Statut uvrštene obaveze država koje su od vitalnog značaja za borbu protiv nekažnjivosti i poštivanje prava žrtava." International Center for Transitional Justice, 'What is Transitional Justice' <www.ictj.org/en/tj/>, Internet stranica posjećena 28. decembra 2010. godine.

71 L. Joinet, *Revised Final Report. Question of the Impunity of Perpetrators of Human Rights Violations* (Civil and Political) (E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1); D. Orentlicher, *Promotion and Protection of Human Rights: Impunity Report of the independent expert to update the Set of Principles to combat impunity* (E/CN.4/2005/102).

Diane Orentlicher, koja je bila zadužena da revidira i dopuni Joinetov izvještaj, podnijela je Komisiji za ljudska prava UN-a svoj izvještaj o zaštiti od nekažnjavanja 2005. godine. Ovaj dokument opisuje "pravo da se sazna istina" u okviru generalne obaveze država da se suprotstave nekažnjivosti. U skladu s tim, Orentlicher povezuje pravo da se sazna istina sa dužnošću države da zaštiti svoje građane od ponavljanja kršenja ljudskih prava i spriječi nekažnjivost počinilaca tih kršenja. U Principu 2, naslanjajući se na Joinetove argumente, Orentlicher govori o "neotuđivom pravu da se sazna istina":

> Svaki narod ima neotuđivo pravo da sazna istinu o događajima iz prošlosti koji se odnose na teške zločine, kao i na okolnosti i razloge koji su, putem masovnih ili sistematskih kršenja prava, do njih doveli. Potpuno i efektivno uživanje prava na istinu osigurava vitalnu zaštitu od ponovnog kršenja.[72]

Orentlicher eksplicitno spominje Komisije za istinu i druga istražna tijela koja igraju ovu ulogu. "Pravo da se sazna istina" ovisi o jasnim garancijama da osoba može svjedočiti kao žrtva (princip 10), da se komisijama obezbijede adekvatni resursi (princip 11), te da se očuva i omogući pristup arhivima (principi 14 i 15). Pored toga, izvještaj Diane Orentlicher dodaje i dužnost države da "očuva sjećanje". Ovaj princip ima karakter kolektivnog prava koji štiti građane od poricanja i negiranja. "Dužnost očuvanja sjećanja" tumači se prije svega kao kolektivno pravo na potpunu i tačnu historiju:

> Saznanje građana o historiji opresije je dio njihovog nasljeđa, i kao takvo, ono mora biti osigurano odgovarajućim mjerama u okviru ispunjavanja dužnosti države da očuva arhive i druge dokaze koji se odnose na kršenja prava ljudskih prava i humanitarnog prava i da omogući da pojedinci dođu do saznanja o tim kršenjima. Cilj ovih mjera jeste očuvanje kolektivnog sjećanja od zaborava, a posebno sprječavanje razvijanja revizionističkih i negacionističkih argumenata.

72 *Ibid.*

Na kraju, Rezolucija br. 2005/66 UN Komisije za ljudska prava ustanovila je pravo da se sazna istina tako što se ponovo pozvala na Ženevske konvencije, koje utvrđuju pravo članova porodice da saznaju istinu o sudbini vojnika. Rezolucija također podsjeća da je Orenlicher svojim doprinosom nadgradila ovaj pojam. Kako se ističe u Rezoluciji:

> Radna grupa za prisilne ili nedobrovoljne nestanke (vidjeti E/CN.4/1999/62) prepoznala je pravo žrtava masovnih kršenja ljudskih prava kao i pravo članova njihovih porodica da saznaju istinu o događajima iz prošlosti, uključujući identificiranje počinioca djela koja su prouzrokovala ta kršenja.

Iako precizan status prava na istinu još nije uspostavljen u međunarodnom pravu, jasno je da je riječ o međunarodnoj normi u nastajanju. U određenoj mjeri, ona predstavlja i obavezu i podstrek vlastima i građanima BiH da teže ka ciljevima kazivanja istine i traženja istine, na način da BiH preuzme vodstvo, a ne samo da postupa u skladu sa ovom normom u nastajanju.

Vrijeme, redoslijed koraka i odnos između kazivanja istine i drugih aspekata tranzicijske pravde

Kada govorimo o tranzicijskoj pravdi, "holistički pristup" kojim se kombiniraju kazivanje istine, krivična gonjenja počinilaca, projekti sjećanja, reparacije te garancija neponavljanja (odnosno institucionalna reforma) sugerira da se različite strategije suočavanja sa prošlošću nalaze u međusobnoj interakciji i nadopunjuju jedna drugu. Ako se uzme u obzir činjenica da postoji međusobna veza između svih ovih strategija, onda se čini da holistički pristup ima smisla. Ipak, vrlo su česte debate o redoslijedu mehanizama tranzicijske pravde. Naprimjer, koja je optimalna veza između suđenja za ratne zločine, komisija za istinu i programa reparacija? Ne postoji samo jedan odgovor na ovo pitanje, obzirom da pristup zavisi od konteksta o kojem govorimo.

U slučaju BiH, formalna odnosno zvanična komisija za istinu nikada nije osnovana, ali su pokrenuti različiti sudski procesi vezani za konflikt poput suđenja pred MKSJ-u, Odjelom za ratne zločine Suda BiH, kao i kantonalnim i okružnim sudovima u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, te pred Osnovnim sudom Brčko

distrikta. U međuvremenu, u odsustvu zvanične komisije za istinu, djelovale su i još uvijek djeluju različite neslužbene odnosno nevladine inicijative kazivanja istine. Prema tome, pitanje redoslijeda mehanizama tranzicijske pravde u BiH otvara niz specifičnih problema.[73]

Kada govorimo o najboljem periodu, ne postoji optimalan trenutak kada bi *trebalo* pokrenuti inicijativu kazivanja istine. Za neke u BiH, potreba za pokretanjem takve inicijative je hitna i na njoj treba raditi bez odlaganja. Po mišljenju drugih, prošlo je previše vremena pa bi stoga takvo nešto bilo vrlo teško postići. Međutim, ne postoje stroga pravila o tome kada bi se trebala pokrenuti inicijativa kazivanja istine. Mnoge klasične komisije za istinu bile su aktivne za vrijeme ili odmah nakon tranzicije (npr. Čile i Južna Afrika) ili mirovnog sporazuma (Sijera Leone i Liberija). Međutim, u Čileu je *druga* Komisija za istinu djelovala 13 godina nakon formalne tranzicije, sugerirajući da je suočavanje sa prošlošću samo po sebi kontinuiran proces. U Njemačkoj nikada nije postojala formalna komisija za istinu, ali drugi val preispitivanja prošlosti započeo je u 80-im godinama prošlog vijeka.[74] U Španiji, tišina je vladala skoro dvije generacije prije nego je 70 godina nakon Španskog građanskog rata došlo do stvarnog pokušaja da se razumije prošlost.[75] Ukratko, u nekim kontekstima ima smisla uspostaviti proces kazivanja istine odmah nakon tranzicije, dok u drugima može biti bolje da ovaj proces otpočne godinama kasnije.

Na kraju, kazivanje istine koje se dogodi odmah nakon što se sukob i nasilje završe ima i svoje prednosti i nedostatke. Naravno, činjenica da su sjećanja preživjelih tada još uvijek svježa svakako pomaže, ali je to i period kada su rane još uvijek svježe. Sa druge strane, ako prođe mnogo vremena od sukoba do početka procesa kazivanja istine, to otežava proces pribavljanja pouzdanih informacija, pa i prikupljanja sjećanja preživjelih. Međutim, kada određeni period prođe, razvoj drugih aspekata tranzicijske pravde (uključujući komisije, istrage i suđenja) može biti prednost, jer će, između ostalog, preživjeli imati više volje da učestvuju u procesu. Ono što je možda najvažnije istaći jeste da je kazivanje istine *proces* a ne događaj, te da ovaj proces mora biti osmišljen na način da odgovara konkretnom kontekstu. U tom smislu, ne vidimo razlog zbog kojeg BiH danas ne bi mogla pokrenuti inicijativu kazivanja istine, bez obzira na činjenicu da je prošlo mnogo godina otkako je sukob završen.

73 *Vidjeti* također Treće poglavlje, Odnos između traženja istine i suđenja.
74 *Vidjeti* C. Maier, *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity* (Harvard University Press, Cambridge, 1997).
75 *Vidjeti* P. Aguilar, *Memory and Amnesia: the Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy* (Berghahn Books, New York, 2002).

Zaključak

Ovo poglavlje ponudilo je neke moguće ciljeve kazivanja istine, u nadi da će ponuđeni pregled ciljeva biti dio šireg razmatranja u bh. društvu. Obzirom da su zahtjevi za kazivanjem istine u BiH jaki, ali i dalje u povoju i fragmentirani, posebno je važno razjasniti koje ciljeve bi kazivanje istine moglo i trebalo imati. Zaista, određivanje ovih ciljeva će imati uticaj na osmišljavanje bilo koje inicijative kazivanja istine, bila ona zvanična ili nezvanična, kada do toga jednom dođe.

Drugo poglavlje

KAZIVANJE ISTINE U BOSNI I HERCEGOVINI: ANALIZA SITUACIJE, ILUSTRATIVNI PROJEKTI I TEMELJNI PROBLEMI

Opće informacije i kontekst

Opći okvirni sporazum za mir iz 1995. godine (Dejtonski mirovni sporazum) uspješno je okončao razorni trogodišnji sukob koji je Bosni i Hercegovini ostavio duboke rane i kada su u pitanju ljudski gubici i u smislu pocijepanog društvenog tkiva. Skoro da je nemoguće ustanoviti precizne podatke o gubicima, kao što je nemoguće ustanoviti forenzičke činjenice vezane za broj ubijenih, nestalih i seksualno zlostavljanih osoba. Sve čime trenutno operiramo jesu u određenoj mjeri pouzdane procjene: približno 100,000 ubijenih[76], između 8,000 i 10,000 osoba se još uvijek vode kao nestali[77], 50,000 žrtava pretrpjelo je neki oblik seksualnog nasilja za vrijeme rata[78], oko 2.2 miliona ljudi su izbjeglice ili interno raseljena lica[79]. Iako su ove brojke nesigurne i neslužbene, ova procjena živopisno ilustrira težinu sukoba, koji je proizveo stradanje značajnog broja civila i materijalna razaranja, kao i užasne kampanje ,,etničkog čišćenja''. Ove informacije, međutim, ne otkrivaju kompleksnost ratnih aktera. Naime, čak četiri strane učestvovale su u sukobu u različitim periodima od 1992. do 1995. godine[80], a susjedne zemlje su aktivno učestvovale u borbama.

Dejtonski mirovni sporazum također je i institucionalizirao etničke podjele nastale tokom trogodišnjeg sukoba. Njime je zemlja podijeljena na dva politička subjekta, odnosno entitete: (1) Republiku Srpsku, koja je uspostavljena kao unitarna struktura sastavljena samo od općina i (2) Federaciju Bosne i Hercegovine koja obuhvata 51 posto teritorije BiH i predstavlja kompleksan politički entitet podijeljen na deset kantona, od kojih svaki ima vlastite nadležnosti koje uključuju policiju i obrazovanje. ,,Etnička homogenizacija''

76 Izvještaj Istraživačko-dokumentacionog centra, koji je sačinjen u okviru projekta "Ljudski gubici", utvrđuje (nepotpunu) brojku od 97,207 direktnih žrtava sukoba iz 1992-1995. godine.

77 *Vidjeti* ICMP, 'ICMP predao predsjedavanje ekspertnom grupom Institutu za nestale osobe', 08. september 2009. godine, ≤www.ic-mp.org/BA/press-releases/icmp-hands-over-chairmanship-of-the-expert-group-to-the-missing-persons-institute-icmp-predao-predsjedavanje-ekspertnom-grupom-institutu-za-nestale-osobe-bih/≥, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine

78 Procjena u ovom smislu varira od "najmanje nekoliko hiljada", preko 20,000, koliko je navedeno u odgovarajućim dokumentima Vijeća Evrope, do 50,000 žrtava seksualnog nasilja, što navode neki izvještaji Vlade. Brojka od 50,000 obično se smatra ispolitiziranom i pretjeranom. *Vidjeti* Amnesty International, 'Bosnia and Herzegovina: Briefing to the UN Committee against Torture,' *AI index* EUR 63/005/2010 (2010).

79 Od brojke od ukupno 2.2 miliona, oko 1.2 miliona ljudi su izbjeglice, dok se broj interno raseljenih osoba unutar Bosne i Hercegovine procjenjuje na milion. *Vidjeti* Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine 'Okvirni program za povratak izbjeglica i raseljenih lica za period 2009-2014', (2009) <www.unhcr.ba/images/stories/Spotlight/returnprogrammefinalbos.pdf>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

80 Naime, radi se o Hrvatskom vijeću odbrane, Vojsci Republike Srpske, Armiji Bosne i Hercegovine i Narodnoj odbrani Autonomne pokrajine Zapadna Bosna.

izazvana ratom još uvijek ima utjecaj na oba bh. entiteta, kantone (s mogućim izuzetkom dva od njih), pa čak i općine, u kojima je u pravilu jedan od tri konstitutivna naroda dominantan.[81]

Posljedična podijeljenost ustavnih, političkih i društvenih struktura ima direktne implikacije na kazivanje istine i traženje istine. Suštinski, etnička podjela vlasti stvorena u Dejtonu proizvela je labavu uniju tri odvojena društva unutar kojih ljudi razgovaraju o svojim ratnim iskustvima uglavnom (možda čak i isključivo) sa ,,istomišljenicima''.[82] Sve donedavno zaraćene strane uspjele su stvoriti vlastitu verziju istine, a da te verzije nikada nisu bile izložene ispitivanju odnosno pobijanju. Na sličan način podijeljeni mediji nude uglavnom jednostrani sadržaj koji podržava takve isključive perspektive. Zajednički medijski program, kao što je Javni radio-televizijski servis BiH, koji je zamišljen kao program kojim se podstiče suradnja[83], ima razmjerno malu gledanost i uspjeh.[84] Obrazovni sistemi su također podijeljeni na tri nacionalna programa. ,,Dvije škole pod jednim krovom'' najbolje ilustriraju trenutno stanje u sistemu obrazovanja.[85] Značajan progres u post-konfliktnoj rekonstrukciji postignut je uglavnom u oblasti sigurnosti i u domenu stvaranja zajedničkih političkih institucija na državnom nivou. Retorika nacionalnih podjela ostaje *modus operandi* političkih stranaka koje na taj način nastoje osigurati pobjedu na izborima. U skladu sa tim, uspostavljanje državnog tijela zaduženog za kazivanje istine, koje je predviđeno u popratnim pismima Dejtonskog sporazuma[86], nije se ozbiljno razmatralo u javnim debatama o tranzicijskoj pravdi.

U isto vrijeme, postoji velika potreba za priznanjem. Za vrijeme naše misije u BiH, predstavnici udruženja žrtava izrazili su potrebu da ih se prizna kao takve, i to da ih prizna ne samo država, nego i druga udruženja žrtava i javnost iz oba entiteta i svih etničkih grupa u BiH. Razlozi za takve zahtjeve su evidentno različiti za različite aktere. Oni mogu biti političke prirode, mogu biti vezani za statusna pitanja grupe, za osjećaj solidarnosti ili nešto drugo. Međutim, ovaj

81 Razvojni program Ujedinjenih nacija – UNDP, BiH, *Nacionalni izvještaj o humanom razvoju: Socijalna inkluzija u Bosni i Hercegovini* (2007), str. 49 <hdr.undp.org/en/reports/national/europethecis/bosniaherzegovina/name,3437,en.html>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine. Prema ovoj procjeni, skoro da ne postoji lokalna zajednica u kojoj je broj onih koji ne pripadaju dominantnoj grupi veći od 10 posto.

82 O prirodi političkog i javnog života u podijeljenim društvima vidjeti npr. C. Sunstein, 'The Law of Group Polarization', 10 *Journal of Political Philosophy* 175 (2002).

83 *Vidjeti* G. Wolsfeld, 'The News Media and Peace Processes: The Middle East and Northern Ireland', *Peaceworks No. 37* (United States Institute of Peace, Washington DC, 2001).

84 *Vidjeti* npr., različite izvještaje o mjerenju publike koje je radila kompanija Mareco Index Bosnia, 'Monitoring u BiH,' *Gallup International*, <www.mib.ba/02ae.asp?catid=102&subcatid=7>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

85 Za sveobuhvatan pregled situacije, vidjeti UNICEF, 'Podijeljene škole u Bosni i Hercegovini' (2009), <www.unicef.org/bih/media_14093.html>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine. Za informacije o onome što se ranije dešavalo u ovoj oblasti, *vidjeti* V. Perry, 'Čitanje, pisanje i pomirenje: reforma obrazovanja u Bosni i Hercegovini' ('Reading, Writing and Reconciliation: Education Reform in Bosnia and Herzegovina'), ECMI *Working Paper* No. 18 (2003).

86 *Vidjeti* G. Gisvold, 'A Truth Commission for Bosnia and Herzegovina? Anticipating the Debate,' u M. O'Flaherty i G. Gisvold (ur.), *Post – War Protection of Human Rights in Bosnia and Herzegovina* (Kluwer Law International, The Hague, 1998) str. 242.

zahtjev za priznanjem i s druge strane entitetskih i etničkih linija ostaje jedan od najvažnijih faktora pri planiranju projekta kazivanja istine u BiH.[87] Neke od žrtava posebno žele da projekat kazivanja istine bude na neki način priznat na državnom nivou, odnosno da nosi neku vrstu zvaničnog pečata. Po mišljenju nekih, trebalo bi da postoji ,,samo jedna istina'' i da ne bude neslaganja oko nje. Oni vjeruju da bi takva ,,minimalna forenzička istina'' omogućila budućim generacijama da budu oslobođene od nasljeđa laži, stereotipa i mržnje.[88] Čak i oni koji su protiv povratka na prijeratno multietničko društvo ipak teže tome da odgajaju svoju djecu u tolerantnijem društvu i smatraju da je istina o nasilju koje je počinjeno u prošlosti neophodna da se to postigne.

Dominacija krivične pravde u suočavanju sa prošlošću

Obično se navodi da je 15 godina tranzicijske pravde u BiH obilježeno dominacijom – ako ne i isključivim djelovanjem – paradigme krivičnog pravosuđa u naporima da se ,,spriječi nekažnjivost''. Mandat MKSJ-a se približava kraju[89], ali Sud Bosne i Hercegovine kao i kantonalni i okružni sudovi nastavljaju istrage i suđenja za još oko 10,000 osumnjičenih za razne zločine počinjene za vrijeme rata u periodu od 1992. do 1995. godine.[90] Institucionalna ali i kulturna dominacija krivične odgovornosti osjeća se i u javnosti, obzirom da značajna većina bh. građana još uvijek smatra da je krivično gonjenje počinilaca najpogodniji mehanizam suočavanja sa prošlošću.[91] Ovo nam je generalno potvrđeno i u intervjuima koje smo obavili sa različitim akterima u BiH. Čak i kada su kritikovali sudove zbog njihove sporosti ili jednostrane pravde koju ostvaruju, naši sugovornici su uglavnom naglašavali veliku važnost pravosuđa u suočavanju sa nasilnom prošlošću.

Očekivanja od suđenja su zaista velika, uprkos općenito malom povjerenju u državne institucije.[92] Čak i zvanične projekcije relevantnih organa vlasti koji

87 *Vidjeti* Treće poglavlje, Značaj priznanja.

88 *Vidjeti* Treće poglavlje ovog izvještaja, Traženje istine kao "utvrđivanje činjenica": Forenzičko i naučno traženje istine i psiho-socijalno kazivanje istine.

89 Rezolucija Vijeća sigurnosti 1503 predvidjela je da MKSJ završi sve preostale predmete, uključujući i žalbene postupke, do 2010. godine. *Vidjeti* Rezoluciju Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija broj 1503 (S/RES/1503), paragraf 7. Međutim, skorije procjene navedene u strategiji zatvaranja MKSJ-a pokazuju da suđenja neće biti okončana prije 2012. godine, te da žalbeni postupci neće biti završeni do kraja 2013. godine. *Vidjeti United Nations Security Council, Assessment and Report of Judge Patrick Robinson*, President of the International Tribunal for the Former Yugoslavia, provided to the Security Council pursuant to paragraph 6 of Security Council Resolution 1534 (2004) (S/2010/270).

90 *Vidjeti* Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, *Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina* (decembar 2008. godine) str. 7, <www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Projekti/Drzavna%20strategije%20za%20rad%20na%20predmetima%20RZ.pdf>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

91 *Vidjeti* Z. Pajić i D. Popović, *Suočavanje sa prošlošću i pristup pravdi iz perspektive javnosti: Specijalni izvještaj* (Razvojni program Ujedinjenih nacija, Bosna i Hercegovina, 2010), http://www.undp.ba/upload/News/Facing%20the%20Past%20and%20Access%20to%20Justice.pdf, Internet stranica posjećena 26. decembra 2010. godine [u daljem tekstu: Pajić i Popović, "Suočavanje sa prošlošću"].

92 *Vidjeti* npr., Razvojni program Ujedinjenih nacija, *Sistem ranog upozoravanja, Izvještaj za 2009*, (Razvojni program Ujedinjenih nacija, Bosna i Hercegovina, 2010), str. 24-31, http://www.undp.ba/upload/publications/Early%20Warning%20System%202009.pdf, Internet stranica posjećena 26. decembra 2010. godine.

rade na procesuiranju ratnih zločina čine se preambicioznim. Uprkos generalno sporom procesuiranju ratnih zločina u BiH[93], Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina predviđa da bi se najkompleksniji i najprioritetniji predmeti mogli završiti u periodu od sedam godina (počevši od decembra 2008. godine kada je Strategija usvojena), te da će biti potrebno još dodatnih osam godina da se okonča ukupno procesuiranje ratnih zločina na domaćem nivou u BiH.[94]

Pored njihovog primarnog cilja kao institucija retributivne pravde, mnogi akteri u BiH smatraju da sudovi utvrđuju autoritativne i sveobuhvatne historijske istine o nasilnoj prošlosti, i na taj način, dakle, pišu historiju[95] ili, u najmanju ruku, utvrđuju nepobitne i definitivne istine[96]. Međutim, to općenito nije primarna funkcija sudova. Sudovi, naime, samo utvrđuju krivicu ili nevinost optuženih, i na taj način ponovo uspostavljaju sistem vladavine prava.[97] Ipak, mnogi u BiH vjeruju da bi MKSJ mogao predstavljati izuzetak od ovog pravila. Kako jedan komentator objašnjava, to je tako dijelom i zbog same prirode tzv. ,,suštinskih zločina'' koje Tribunal ima mandat da procesuira. Pored toga, ističe se da je činjenica da je korištenjem izlaganja svjedoka-eksperata, koji su često bili i historičari, MKSJ dao značajan doprinos historijskom pregledu događaja, čime je pokazao da je njegov rad različit od prosječnog lokalnog suda.[98] Neki stručnjaci ističu da bi pod ovakvim okolnostima historičari veoma teško mogli dovoditi u pitanje ,,činjenice'' koje je ustanovio MKSJ.[99]

Međutim, univerzalnost ove perspektive u Bosni i Hercegovini dovedena je u pitanje nivoom nepovjerenja i sumnjičavosti prema radu MKSJ-a, posebno od strane pripadnika Srpskog naroda.[100] Ova razlika u javnoj percepciji MKSJ-a zapravo predstavlja važan motiv za uspostavljanje neovisne inicijative u domenu kazivanja istine koja bi pomogla građanima BiH i njihovim zajednicama

93 O mnoštvu praktičnih, logističkih i političkih problema sa procesuiranjem ratnih zločina u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, *vidjeti npr.*, Human Rights Watch, 'U iščekivanju: ostvarivanje pravde za slučajeve ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida na kantonalnim i okružnim sudovima u Bosni i Hercegovini' *Human Rights Watch* (2008), <www.hrw.org/en/reports/2008/07/09/still-waiting-0>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.

94 *Vidjeti* Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, fusnota 90, str. 4.

95 *Vidjeti* npr. E. Suljagić, 'Komisija za istinu i pomirenje (I): Pomirenje kao krvavi cinizam', *Pulsdemokratije* (2006) <www.pulsdemokratije.net/index.php?id=189&l=bs>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

96 *Vidjeti npr.*, M.Tokača, 'Komisija za istinu i pomirenje (III): Istina kao priznanje i suosjećanje', *Pulsdemokratije* (2006) <www.pulsdemokratije.net/index.php?id=382&l=en>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

97 P. Hayner, fusnota 11, str. 22; *također vidjeti* M. Prelec, 'Suočavanja sa prošlošću (III): Šta možemo očekivati od suda', *Pulsdemokratije* (2006), <www.pulsdemokratije.net/index.php?id=386&l=en Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

98 *Vidjeti* R. Wilson, 'The Historical Record of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia', 27 *Human Rights Quarterly* (2005) str. 908-942; *također vidjeti* P. Akhavan, 'Justice in the Hague, Peace in the Former Yugoslavia? A Commentary on the United Nations War Crimes Tribunal', 20 *Human Rights Quarterly* (1998) str. 777-781.

99 *Vidjeti* Wilson, fusnota 98. Za više detalja o odnosu sudova i inicijativa kazivanje istine *vidjeti* Treće poglavlje, Odnos između traženja istine i suđenja.

100 *Vidjeti* D. Orentlicher, *That Someone Guilty Be Punished: The Impact of the ICTY in Bosnia*, (Open Society Justice Initiative and International Center for Transitional Justice, 2010) poglavlje 5, <www.ictj.org/static/Publications/Orentlicher_BiH_OSJI-ICTJ_ThatSomeoneGuilty_pb2010.pdf>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine; također vidjeti Pajić i Popović, "Suočavanje sa prošlošću," fusnota 91, str. 22-23, gdje se navodi da samo neznatna većina građana vjeruje da bi se dokumentacija MKSJ-a trebala koristiti kao osnova za buduće inicijative kazivanja istine. Povjerenje prema MKSJ-u je značajno različito kada se posmatra kroz prizmu različitih etničkih grupa: 83.4 posto Bošnjaka, 59.4 posto Hrvata i 26.5 posto Srba koji su anketirani vjeruje da bi MKSJ i drugi međunarodni sudovi trebali igrati tu ulogu.

da se suoče sa prošlošću.[101] Neke empirijske studije bazirane na intervjuima koje su urađene u BiH potvrđuju da često pretpostavljene funkcije MKSJ-a, kao i argumenti za njegovo postojanje, kao što je smanjivanje poziva na osvetu, individualiziranje krivice umjesto kolektivne krivnje, ili uspostavljanje objektivnog i pouzdanog zapisa o ratnim događajima ne ostavljaju značajnog traga na poimanja običnih ljudi.[102] Pored toga, rezultati različitih anketa ukazuju na to da većina ljudi iz oba entiteta i pripadnici sve tri dominantne etničke grupe vjeruju da relevantne činjenice o ratu još nisu nedvosmisleno utvrđene. Prema nedavno provedenoj anketi, tako misli 84.7% osoba iz Republike Srpske i 59.7% osoba iz svih grupa u Federaciji BiH. Ako ove procente posmatramo kroz prizmu etničkih grupa u BiH, anketa je pokazala da 84.4% Srba, 57.9% Bošnjaka i 64.7% Hrvata dijele navedenu sumnju u to da je istina o prošlosti utvrđena.[103] Ovo je posebno važno istaći obzirom da smisleno kazivanje istine uključuje i rad na činjenicama i na *percepciji* ljudi o činjenicama.

Sud Bosne i Hercegovine uglavnom preuzima tzv. kontekstualne dokaze koje je MKSJ prikupio (uključujući i predmete koji se odnose na regije koje je Tribunal već pokrio).[104] Međutim, postoje mnogi lokaliteti u Bosni i Hercegovini koje MKSJ svojim presudama jednostavno nije detaljno obuhvatio. U skladu s tim, kao što se jasno vidi iz svih presuda Suda Bosne i Hercegovine, a posebno onih koji su se ticali slučajeva koji dolaze iz ovih ''novih'' regija, Sud BiH je mnogo skromniji od MKSJ-a u smislu pisanja historije i utvrđivanja činjenica.[105] U tom smislu, pored standardnih ograničenja krivičnog prava, postoje dodatne prepreke značajnijem doprinosu bh. pravosuđa u ovom domenu, a koje su zasnovane i na strukturalnim ograničenjima: Sud BiH (a naročito kantonalni i okružni sudovi, te Osnovni sud Brčko distrikta) nemaju adekvatne istraživačke kapacitete, u svojim redovima nemaju historičare, a nisu u poziciji niti da ih saslušavaju kao stručne svjedoke. To je dodatni razlog zbog kojeg je kazivanje istine neovisno od pravosuđa nužno kako bi dopunilo realno ograničenu ulogu sudova u Bosni i Hercegovini u ovoj fazi tranzicije.

101 *Uporedi* J. Pejić, 'The Yugoslav Truth and Reconciliation Commission: A Shaky Start,' 25 *Fordham International Law Journal* (2001) str. 4-5 (autorica navodi da je slabo povjerenje u MKSJ u Srbiji dodatni razlog za državni projekat kazivanja istine u toj zemlji).

102 *Vidjeti* J. N. Clark, 'The Limits of Retributive Justice: Findings of an Empirical Study in Bosnia and Herzegovina,' 7 *Journal of International Criminal Justice* (2009) str. 463-487.

103 Anketu je sproveo Prism Research u periodu kraj januara - početak februara 2010. godine. *Vidjeti* Pajić i Popović, "Suočavanje sa prošlošću," fusnota 91, str. 16. Također *vidjeti* Izvještaj sa konsultacija u Fojnici, fusnota 58.

104 U skladu sa članom 4 Zakona o ustupanju predmeta od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i korištenju dokaza pribavljenih od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini, Službeni list Bosne i Hercegovine br. 61/04, 46/06, 53/06 i 76/06, <www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/Zakon_o_ustupanju_predmeta_-_precisceni,_nezvanicni_tekst.pdf>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine (prečišćeni nezvanični tekst). Međutim, posmatrači OSCE-a upozoravaju da ova praksa nije unificirana čak ni na Sudu BiH, a kantonalni i okružni sudovi rijetko (ako ikada) prihvataju činjenice koje je MKSJ presudio. *Vidjeti* Capacity Building and Legacy Implementation Project of OSCE Mission to BiH, 'The Processing of ICTY Rule 11bis Cases in Bosnia and Herzegovina: Reflection on Findings from five Years of OSCE Monitoring,' Misija OSCE-a u BiH (2010) str. 25-27, <www.oscebih.org/documents/16877-eng.pdf.>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

105 *Vidjeti npr. Tužilac protiv Dragoja Paunovića*, 26. maj 2006. godine, Presuda Suda Bosne i Hercegovine (vezana za zločine počinjene u Rogatici u Istočnoj Bosni), <www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2006/000001F0.pdf>, Internet stranica posjećena 26. decembra 2010. godine.

Nedavno je u Tužilaštvu Bosne i Hercegovine otpočeo projekat kojim se uspostavlja *katalog zločina*, koji po svojoj prirodi sadrži elemente zasebne inicijative kazivanja istine. Prema mišljenju predstavnika Tužilaštva, ovaj projekat ima za cilj da se sačini katalog svih zločina počinjenih u periodu od 1992. do 1995. godine, kojim će se obuhvatiti svi detalji o žrtvama i počiniocima zločina (ako su oni poznati), počevši od manjih incidenata do masovnih ubistava. Taj katalog koji se neprestano dopunjuje pokazuje ambiciju Tužilaštva BiH da radi na kazivanju istine i to izvan redovnih tužilačkih dužnosti i imperativa pravne efikasnosti. Predstavnici Tužilaštva su nam potvrdili da se na implementaciji ovog projekta radi pod pretpostavkom da će on imati značajnu ulogu kao "neophodan i neizbježan izvor za pisanje historije u budućnosti". Međutim, ovaj katalog je povjerljiv i u tužilaštvu smatraju da vrijeme da se on otvori za javnost još nije došlo.

Pored strukturalnih prepreka kazivanju istine i suočavanju sa prošlošću koje su prisutne u pravosuđu, treba napomenuti i to da su programi promoviranja rada MKSJ-a i Suda BiH, kao i programi javnih diskusija o ovim temama još uvijek ograničeni. Ove strategije jednostavno nisu efikasne u smislu obraćanja podijeljenoj javnosti u cilju minimiziranja nepovjerenja, manipulacije, selektivnosti kod prezentiranja presuda, kao i suočavanja s problemom da se – posebno u Republici Srpskoj – smatra da su ova suđenja pristrana.[106] Iako su neke nevladine organizacije, kao što je Fond za humanitarno pravo u Srbiji i Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj, organizovale javne prezentacije presuda MKSJ-a, a mreža nevladinih organizacija iz cijele BiH na sličan način javno prezentirala presude Suda BiH, ove aktivnosti nisu bile konzistentne i nisu imale kontinuitet kojim bi se značajno utjecalo na radikalno nejednake percepcije suđenja ratnih zločina. Također, neki službenici Suda BiH još uvijek smatraju da Sud nije institucija za kazivanje istine, te da promoviranje presuda nije njihov posao.[107] Ovo zasigurno predstavlja još jedan motiv da se uspostavi program kazivanja istine u BiH koji će između ostalog nastojati da optimizira doprinos sudova u otkrivanju istine i kojim će se dopuniti informacije koje nedostaju zbog toga što Sud nije dovoljno radio na uključivanju javnosti u svoj rad.

106 *Vidjeti npr.*, K. Cibelli i T. Guberek, 'Justice Unseen, Justice Unsatisfied?: Bosnian NGOs Speak about the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia,' EPIIC, Tufts University (2000), <www.hrdag.org/resources/publications/justicereport.pdf>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine. Vidjeti M. Klarin, 'The Impact of the ICTY Trials on Public Opinion in the former Yugoslavia,' 7 *Journal of International Criminal Justice* (2009) str. 89-96. *Vidjeti*, 'Tranziciona pravda u post-Jugoslovenskim državama: Izvještaj za 2006', *Dokumenta, Fond za humanitarno pravo i Istraživačko dokumentacioni centar* (2007) str. 12-13, <www.hlc-rdc.org/uploads/editor/Transitiona-eng.pdf>, Internet stranica posjećena 26. decembra 2010. godine. *Također vidjeti* B. Ivanišević, 'The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court,' *International Center for Transitional Justice* (2008) str. 33-37. Međutim, neke novije studije ukazuju na činjenicu da postoji kontinuitet u slaboj svijesti javnosti o svrsi i procedurama Tribunala, ali naglašavaju da je generalno pojačan pozitivan stav prema MKSJ u Bosni i Hercegovini. *Vidjeti* L. Nettelfield, *Courting Democracy in Bosnia and Herzegovina: The Hague Tribunal's Impact in a Postwar State* (Cambridge University Press, United Kingdom, 2010) poglavlje 5.

107 Pored toga, predstavnici Suda BiH naglasili su da sudije ne mogu komentirati svoje presude. Zatim, Sud nije u poziciji da ulaže značajna sredstva u aktivnosti promocije svog rada i njegovog približavanja javnosti. U oskudici u kojoj se Sud nalazi, uvijek bi se prije donijela odluka o ulaganju sredstava na zapošljavanje više pravnika nego na promociju rada ove institucije. Intervju obavljen 29. septembra 2010. godine.

Zvanične inicijative kazivanja istine u Bosni i Hercegovini

Iako je tranzicijska pravda u Bosni i Hercegovini okarakterisana dominacijom pravosuđa od kraja sukoba do danas, tu tvrdnju je potrebno detaljnije ispitati. U BiH su, naime, postojale dvije inicijative za formiranje zvanične komisije za istinu: jedna u periodu 2000-2001. godine, a druga u periodu 2005-2006. godine. Obje inicijative su bile neuspješne. Pored toga, uspostavljena su tri istražna tijela koja su imala mandat da se fokusiraju na lokalne dimenzije sukoba. Komisija za Sarajevo i Komisija za Bijeljinu jednostavno su prestale sa radom a da nisu objavile izvještaj niti zvanično okončale svoj rad. Samo je Komisija za Srebrenicu koju je formirala Republika Srpska završila sa radom i 2004. godine objavila izvještaj. Nijedno od ovih istražnih tijela nije u svoje mandate uključilo mogućnost da žrtve javno govore u svojim patnjama.[108]

Nacrt Zakona o komisiji za istinu, sastavljen 2001. godine a izmijenjen i dopunjen 2006. godine, sadrži uglavnom sve komponente mandata jedne klasične komisije za istinu. Ovaj dokument je fokusiran na potrebe i sudbine žrtava, daje Komisiji ograničena i privremena ovlaštenja kojima bi ovo tijelo moglo istražiti događaje od prvih višestranačkih izbora održanih u novembru 1990. godine do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u decembru 1995. godine, predviđa sačinjavanje neobavezujućeg izvještaja te uključuje preporuke u domenu simboličnih reparacija. Nacrt Zakona je također predvidio da Komisija ispita širi kontekst događaja, uključujući i uslove pod kojima je došlo do rata, pojedinačnu i institucionalnu odgovornost te ulogu institucionalnih aktera kao što su mediji, političke stranke i vjerski lideri. Pored toga, nacrt Zakona predvidio je da Komisija radi na utvrđivanju činjenica o sukobu u smislu utvrđivanja broja stradalih, nestalih, seksualno zlostavljanih, itd. ali i broja uništenih vjerskih objekata i lokacija masovnih grobnica.[109] Pored toga, autori ovog nacrta Zakona razmatrali su i mogućnosti u regionu u pogledu formiranja državnih Komisija za istinu u Hrvatskoj, Srbiji i BiH, koje bi potom međusobno koordinirale svoje aktivnosti.[110]

108 D. Popović, 'Vodič kroz tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini,' *Razvojni program Ujedinjenih nacija* (2009) str. 27-44, <www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=88>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.

109 *Vidjeti* Nacrt Zakona o Komisiji za istinu i pomirenje i radnu verziju Zakona o Komisiji za istinu i pomirenje koju je sačinila Radna grupa za izradu zakona o Komisiji za istinu (oba dokumenta nalaze se u arhivima UNDP-a).

110 Intervju sa dva člana prve inicijative formiranja Komisije za istinu i pomirenje, oktobar-novembar 2010. godine.

Prvi nacrt Zakona pripremila je koalicija nevladinih organizacija koje je predvodilo Udruženje građana za istinu i pomirenje, dok su drugu inicijativu promovirali predstavnici parlamentarnih stranaka.[111] Ova dva nacrta su veoma slična i po svojoj prirodi i po sadržaju. Vjerovatno najznačajnija razlika je u tome što je izmijenjena verzija nacrta Zakona o formiranju komisije za istinu iz 2006. godine sadržavala detalje o procesu izbora i imenovanja članova komisije, uključujući i Komisiju za imenovanje članova koju bi sačinjavali pojedinci koji pripadaju različitim interesnim grupama, a koji bi bili predloženi u okviru širokih konsultacija sa civilnim društvom.

Uprkos važnim i jasnim razlikama između nacrta mandata Komisije za istinu u Bosni i Hercegovini i mandata Komisije za istinu i pomirenje iz Južne Afrike[112], kritike predloženog mandata bh. komisije odnosile su se na tvrdnje da je ona previše ličila na južnoafrički model, te da nije bila prilagođena kontekstu Bosne i Hercegovine.[113] Pokretači prve inicijative vjeruju da su ove kritike dijelom izazvane činjenicom da je stručna pomoć u izradi nacrta Zakona došla od ljudi koji su bili uključeni u rad južnoafričke komisije za istinu i pomirenje, ali također i zbog toga što domaći akteri i aktivisti koji bi svojim iskustvom doprinijeli radu ovog mehanizma tranzicijske pravde nisu bili dovoljno uključeni u proces. U svakom slučaju, smatralo se da ovaj nacrt nije konačan te da ga treba koristiti kao dokument uz pomoć kojeg bi se dalje razvijala diskusija o ovoj temi.[114]

Istovremeno, iako neovisno o nadama i planovima onih koji su radili na kreiranju Komisije za istinu i pomirenje u BiH, tadašnji predsjednik Srbije i Crne Gore Vojislav Koštunica objavio je u martu 2001. godine Dekret o formiranju Komisije za istinu i pomirenje.[115] Ova Komisija je, slično kao i komisije za Sarajevo i Bijeljinu, formirana ali nikada nije okončala svoj dvogodišnji mandat, budući da je raspuštena ubrzo nakon formiranja.

Dok se smatralo da je planirani mandat Komisije za istinu i pomirenje tokom ove dvije inicijative u BiH bio previše ''klasičan'', mandat Komisije za istinu i pomirenje Srbije i Crne Gore je bio daleko od klasičnog. Za razliku od većine komisija za istinu iz cijelog svijeta koje su uglavnom istraživale užasne posljedice ratova ili diktatorskih režima, te za razliku od manjeg broja takvih tijela koja su radila na istragama i o uzrocima i o posljedicama teškog nasilja (što je bila namjera i prethodna dva nacrta Zakona u Bosni i Hercegovini), Komisija za istinu i pomirenje Srbije i Crne Gore bila je uglavnom, ako ne isključivo, fokusirana na utvrđivanje ''društvenih, međuetničkih i političkih sukoba koji su doveli do rata, i rasvjetljavanje uzročnog lanca ovih događaja''.[116] Ovaj fokus je vidljiv iz činjenice da je od šest radnih grupa unutar komisije samo jedna od njih trebalo da ispita ''kršenja ljudskih prava, te kršenja međunarodnog javnog prava, međunarodnog humanitarnog prava te pravila ratovanja''.[117] Sastav ove Komisije je bio dodatni problem: iako je početna struktura općenito slijedila teorijske savjete i komparativno iskustvo prema kojima bi članovi komisije trebalo da oslikavaju sastav društva, ubrzo su iz nje istupili liberalniji članovi, i to iz više razloga, uglavnom vezanih za mandat Komisije.[118]

Kao i istražna Komisija za Srebrenicu i istražna Komisija za Sarajevo (i mnoge komisije za istinu iz cijelog svijeta), Komisija za istinu i pomirenje Srbije i Crne Gore formirana je odlukom izvršne vlasti – u ovom slučaju samog Predsjednika države. Uspostavljanje ovakvog tijela parlamentarnim aktom bila bi vjerovatno bolja opcija, posebno u slučaju postojanja dubokih podjela u društvu. Ovo je sporno ako uzmemo u obzir široko rasprostranjeno mišljenje koje se može naći u literaturi iz oblasti ljudskih prava, prema kojem veća pravna snaga osnivačkog akta kojim se uspostavlja neka institucija za ljudska prava nudi i veće mogućnosti za njen neovisan i autonoman rad.[119]

Pored toga, Komisija Srbije i Crne Gore imala je preširoku nadležnost i u smislu perioda i u kontekstu teritorije koje je trebala ispitati, obzirom da joj je mandat bio da istraži uzroke jugoslovenskih sukoba, što bi neizbježno uključivalo ispitivanje najmanje dvije decenije 20. vijeka i istrage koje bi se odvijale ne samo na teritoriji Srbije i Crne Gore, nego i na teritoriji sada nezavisnih država bivše Jugoslavije. Osnivački akt predvidio je da je jedan od zadataka Komisije za istinu i pomirenje ''uspostaviti suradnju sa odgovarajućim komisijama i institucijama i u susjednim zemljama i u inostranstvu u cilju razmjene iskustava.''[120] Međutim, obzirom da slično tijelo nije postojalo a ni danas ne postoji ni u jednoj od zemalja

111 Osam stranaka čiji su članovi u tom trenutku imali mjesta u Parlamentarnoj skupštini BiH bile su dio ove druge inicijative za formiranje Komisije za istinu i pomirenje: Socijaldemokratska partija (SDP), Stranka za BiH (SBiH), Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZ BiH), Socijalistička partija Republike Srpske (SPRS), Partija demokratskog pogresa (PDP), Stranka demokratske akcije (SDA), Srpska demokratska stranka (SDS) i Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD).

112 Ono što je vjerovatno najvažnije istaći je činjenica da, za razliku od Južnoafričke komisije za istinu i pomirenje, prijedlozi za Komisiju za istinu i pomirenje u BiH zapravo nisu predviđali bilo kakav oblik amnestije (što vjerovatno predstavlja najkontroverzniji aspekt u slučaju Južne Afrike) i da prva inicijativa za formiranje Komisije u BiH nije predvidjela ovlaštenja sudskog poziva (*subpoena*), kao što je to bio slučaj u Južnoj Africi.

113 M. Tokača, fusnota 96.

114 Intervju sa predstavnicima tri NVO-a koja su učestvovala u drugoj inicijativi, septembar-novembar 2010. godine.

115 'Dekret o formiranju Komisije za istinu i pomirenje', *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije* 15/2001 i 59/2002 (29. mart 2001. godine), <www.usip.org/files/file/resources/collections/commissions/Serbia&Motenegro-Charter.pdf>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

116 *Ibid*.

117 *Vidjeti* J. Pejić, fusnota 101, str. 10-11.

118 Naprimjer, liberalni profesor prava, Vojin Dimitrijević, napisao je u svojoj ostavci da je Komisija formirana sa namjerom da se bavi "velikim istinama", umjesto da utvrdi "ko je human a ko nehuman". Na sličan način, liberalna historičarka, Latinka Perović, objasnila je u svojoj ostavci da mandat Komisije za istinu i pomirenje "nije jasan, ali da je (Komisija) čvrsto institucionalizirana, dok je okvir unutar kojeg se može tražiti istina već uspostavljen." *Ibid*. str. 11-12.

119 *Vidjeti npr.* B. Lindsnaes i L. Lindholt, '*National Human Rights Institutions – Standard Setting and Achievements*,' u B. Lindsnaes (ur.), National Human Rights Institutions: Articles and Working Papers (The Danish Centre for Human Rights, Copenhagen, 2000) str. 1-48. Naravno, formiranje komisije za istinu predsjedničkim dekretom ima i određene prednosti. Naprimjer, to je brži put nego kada se komisija formira aktom parlamenta. Također, u slučajevima kao što je Peru, formiranje komisije za istinu i pomirenje putem predsjedničkog dekreta bio je strateški način da se izbjegnu borbe parlamentarnih grupa zasnovane na etničkoj podieljenosti u kojima su bili i mnogi izabrani predstavnici u zakonodavnoj vlasti koji su još uvijek podržavali prethodni režim. Međutim, ovi primjeri nemaju velikog značaja u Bosni i Hercegovini, obzirom da ovdje postoje specifični mehanizmi podjele vlasti (power sharing), te pravo veta i u tročlanom Predsjedništvu i u Vijeću ministara BiH.

120 *Vidjeti* 'Dekret o formiranju Komisije za istinu i pomirenje', fusnota 115.

za koju je Komisija imala teritorijalnu nadležnost, te da su relevantna dokumentacija i informacije bili (i još uvijek jesu) podijeljeni između više različitih državnih institucija, istraživačkih centara, NVO-a, udruženja žrtava, itd., ciljeve Komisije za istinu i pomirenje Srbije i Crne Gore bilo je veoma teško ostvariti.

Na kraju, faktori koji su utjecali na neuspjeh niza inicijativa kazivanja istine u Bosni i Hercegovini su kompleksni i – samo sa jednim izuzetkom – bili su značajno različiti od problema koje je imala Komisija Srbije i Crne Gore. Neki su smatrali da su prve dvije inicijative za formiranje komisije za istinu i pomirenje u BiH prije svega promovirane od strane spoljnih aktera, a da su ih tek kasnije preuzele lokalne NVO koje su osnovane isključivo kako bi implementirale ovaj projekat. Ovo mišljenje sugerira da te dvije inicijative nisu imale široku osnovu, te da nisu "pripadale lokalnim akterima". Pored toga, prvobitno protivljenje bh. javnosti, uključujući i neke vjerske organizacije (posebno Islamska zajednica), nepostojanje širokih javnih konsultacija, te neodlučni oprez MKSJ-a[121], doveli su do neuspjeha prve inicijative.[122]

Međutim, za razliku od prvog pokušaja da se formira komisija za istinu i pomirenje, druga inicijativa, koju je finansirao Institut za mir Sjedinjenih država (USIP) a vodio lokalni NVO pod nazivom "Dejton projekt", imala je javnu podršku MKSJ-a.[123] Pored toga, ova inicijativa pokrenuta je ubrzo nakon relativnog uspjeha Komisije za Srebrenicu.[124] Projekat se suočavao sa problemima koji su bili povezani sa menadžmentom i resursima organizacije koja je vodila ovu inicijativu.[125] *Dejton projekt* je u okviru ove inicijative radio na dva kolosjeka: sa jedne strane, za cilj je imao uspostaviti mrežu posvećenih NVO-a koji bi prihvatili projekat formiranja komisije za istinu i pomirenje, a sa druge, uspostavio je radnu grupu za izradu nacrta zakona te dostavio usaglašen konačni nacrt zakona Parlamentarnoj skupštini BiH. Na aktivnosti formiranja mreže NVO-a radilo se javno, a na drugoj, fokusiranoj na političke strukture (koja je, što je važno naglasiti, prva započela)[126], radilo se uglavnom netransparentno. Tako je izgledalo da je druga inicijativa za uspostavljanje komisije za istinu i pomirenje predstavljala kombinaciju dva pristupa kazivanju istine, jer je bila usmjerena i odozdo prema gore i odozgo prema dole. Međutim, bilo je nemoguće da

121 *Vidjeti npr.*, C. Jorda, 'MKSJ i Komisija za istinu i pomirenje u Bosni i Hercegovini,' *Saopštenje za javnost MKSJ*, 17. maj 2001. godine, <www.icty.org/sid/7985>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
122 Intervju sa prominentnim liderom prve inicijative za formiranje Komisije za istinu i pomirenje, septembar 2010. godine.
123 U svom govoru održanom 04. novembra 2003. godine pred Stalnim vijećem OSCE-a u Beču, Glavna tužiteljica Carla Del Ponte istakla je da bi "međunarodna zajednica trebala razmotriti mogućnost uključivanja u ovu oblast", te da bi OSCE mogao igrati određenu ulogu u formiranju komisija za istinu i pomirenje u bivšoj Jugoslaviji. OSCE, 'ICTY's Carla del Ponte Says OSCE could Support Truth and Reconciliation Commissions in South-eastern Europe,' 04. novembar 2003, <www.osce.org/item/7885.html>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
124 Komisija je završila sa radom 2004. godine.
125 Intervju sa bivšim uposlenikom Dejton projekta, septembar 2010. godine.
126 *Ibid.*

pomenuta dva kolosijeka funkcioniraju izolirano jedan od drugog: oni su zapravo neizbježno vršili utjecaj jedan na drugi. Sastav radne grupe[127], u kombinaciji sa činjenicom da je radna grupa radila uglavnom iza zatvorenih vrata, umanjio je mogućnost da NVO-i i šira javnost pruže podršku ovoj inicijativi. Pored toga, način na koji je proces vođen, te način na koji je radna grupa komunicirala sa javnošću, stvorili su protivljenje a ne podršku ovoj inicijativi.[128] Prema riječima jednog od članova radne grupe, inicijativa izrade nacrta zakona je propala jer nije postojala podrška javnosti. Pored toga, predstojeći opći izbori održani 2006. godine spriječili su inicijatore da provedu planirane aktivnosti organiziranja širih konsultacija sa civilnim društvom o nacrtu zakona koji su sačinili.[129]

Različiti akteri sa kojima smo se susreli ispričali su nam oprečne priče o ovim dvjema inicijativama. I lideri prvog pokušaja uspostavljanja komisije za istinu i pomirenje u BiH i predstavnici *Dejton projekta* tvrde i naglašavaju da su njihove inicijative bile obilježene širokim konsultativnim procesom i inkluzivnošću. Nasuprot tome, lideri nekih drugih organizacija civilnog društva smatraju da su oni bili uključeni u proces tek u fazi koja se njima činila kao finalna faza. Jedan predstavnik udruženja žrtava, npr., rekao nam je da su im oba nacrta zakona predstavljena po principu "uzmi ili ostavi", te da nije bilo istinski smislene opcije u kojoj su žrtve mogle dati svoj suštinski doprinos tekstu.[130]

Na taj način, čini se da su obje inicijative bile osmišljene kao jednokratne, a ne kao dugoročni i kontinuirani konsultativni procesi. Njihov mandat da rade na uspostavljanju komisije za istinu i pomirenje bio je kraći nego predviđeni mandat rada komisije čije su formiranje zagovarali. Obje organizacije koje su vodile pomenute dvije inicijative ugašene su ubrzo nakon što su njihovi prijedlozi stigli do državnih institucija. Sugovornici su nam također ukazali na politički osjetljiv period kada je pokrenuta prva inicijativa, u smislu da su u to vrijeme u političkoj i javnoj sferi još uvijek bili aktivni mnogi ratni lideri, koji su, razumljivo, bili sumnjičavi spram tijela koje bi potencijalno moglo ispitivati i njihovu ličnu ulogu u sukobu. Pored toga, znanje i iskustvo iz prvog projekta nije se suštinski prenijelo na drugi projekat. Do ovoga dijelom nije došlo zbog finansijskih ograničenja zbog kojih partnerske organizacije nisu imale ozbiljne

127 Najmanje jedan član radne grupe bio je izuzetno kontroverzan. Mnogi su smatrali da je davao zapaljive izjave za vrijeme rata, te nije mogao zadovoljiti kriterije za kredibilnu osobu prihvatljivu za sve strane, kao što je to predočeno u Trećem poglavlju, Osobe prihvatljive za sve strane i važnost vjerodostojnog liderstva.
128 Naprimjer, u rijetkim situacijama kada su članovi grupe davali izjave za štampu, obično su iznosili najkontroverznija pitanja, kao što su npr. izjave prema kojima buduća Komisija neće sarađivati sa Tužilaštvom u smislu ustupanja dokaza. Naslovi nekih od novinskih članaka predstavljaju ilustrativne primjere u ovom smislu: S. Rozajac, 'Radna grupa za izradu Zakona o Komisiji za istinu: Političke stranke vrše istragu zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini?' *Oslobođenje*, 11. mart 2006, str. 7; R. Čengić, 'Radna grupa za izradu Zakona (o Komisiji) nastavlja sa aktivnostima: Ustupanje nalaza Tužilaštvu ostaje otvoreno pitanje,' *Nezavisne novine*, 3. mart 2006, str. 8; S. Rozajac, 'Izrada Zakona o Komisiji za istinu: Sud Bosne i Hercegovine neće koristiti nalaze (Komisije)', *Oslobođenje*, 16. mart 2006, str. 11 (citat izjave jednog od članova radne grupe); E. Hadžović, '20 miliona dolara za ugovorenu istinu,' *Dani* br. 456, 10. mart 2006, str. 26-28.
129 Intervju sa visokopozicioniranim političarem koji je bio član radne grupe, novembar 2010. godine.
130 Intervju sa predstavnikom udruženja žrtava, septembar 2010. godine.

konsultacije ni aktivnosti zagovaranja. Kao što nam je potvrdio predstavnik prve inicijative, donatori u to vrijeme se nisu činili zainteresiranim da daju značajnu podršku ovoj ideji.[131] Prema tome, NVO-i su imali ograničena sredstva uz pomoć kojih bi vršili pritisak na vladajuće strukture da preuzmu i prihvate nacrt zakona, nije omogućeno prenošenje znanja i entuzijazma za formiranje komisije za istinu i pomirenje na druge NVO-e i nije uspostavljeno partnerstvo između različitih organizacija koje su bile uključene u ove dvije inicijative. Na kraju su obje inicijative propale, zajedno sa organizacijama koje su ih vodile.

Značajno je napomenuti i to da nije mnogo urađeno na promociji potencijalnog kazivanja istine u Bosni i Hercegovini u pomenutom periodu. Nedavna anketa o tranzicijskoj pravdi ukazuje na slabu promociju i nepostojanje javne svijesti o praksi i potencijalu procesa kazivanja istine u Bosni i Hercegovini: skoro 61% ispitanika u BiH ne razumiju šta je komisija za istinu.[132] Naši sastanci i intervjui u cijeloj BiH generalno su potvrdili taj nalaz: neki od naših sugovornika nisu shvatali značenje inicijativa kazivanja istine ili potencijalnu korist koju bi takve inicijative donijele u kontekstu Bosne i Hercegovine.

Na prvi pogled, čini se čudnim da su se glavni akteri prve dvije inicijative za formiranje komisije za istinu odlučili na pristup koji bi se najbolje mogao opisati kao ograničena kampanja civilnog društva za uvođenje pristupa kazivanju istine odozgo prema dole (tj. od struktura vlasti prema građanima). Začuđujuće je da je mali broj NVO-a bio uključen u aktivnosti hitnog prebacivanja vođstva u kazivanju istine na vladajuće strukture, i to prije nego je što je formirana sveobuhvatnija koalicija NVO-a koja bi mogla pružiti podršku procesu, dati mu legitimitet, učestvovati u njemu i nadgledati ga. Ovakav pristup međutim nije iznenađujući, posebno u kontekstu hronološki prve inicijative u BiH. Priscilla Hayner, koja je analizirala period od 15 godina u kojem su formirane mnoge komisije za istinu u svijetu, objašnjava da su pristupi kazivanju istine zasnovani na inicijativama odozgo na dole, bez širokih konsultacija koje prethode formiranju zvanične institucije za kazivanje istine, predstavljali pravilo a ne izuzetak u periodu koji je Hayner obuhvatila.[133]

Osjetljivo postkonfliktno političko okruženje rijetko podstiče smislene konsultacije i diskusiju, jer bi one u mnogim slučajevima pojačale tenzije i dodatno otežale formiranje tijela za kazivanje istine. Međutim, činjenica da su pomenute dvije inicijative propale zbog nedostatka smislenih konsultacija, uz činjenicu da

131 Intervju sa učesnikom druge inicijative formiranja Komisije, novembar 2010. godine.
132 Pajić i Popović, "Suočavanje sa prošlošću," fusnota 91, str. 24-25.
133 *Vidjeti* P. Hayner, 'Fifteen Truth Commission 1974 to 1994: A Comparative Study,' 16 Human Rights Quarterly (1994) str. 639-640.

je u međuvremenu porastao utjecaj organizacija civilnog društva, a posebno udruženja žrtava, predstavljaju dobru osnovu za kritiziranje pristupa ''odozgo prema dole''. Također, ako se osvrnemo na dominantnu praksu kazivanja istine na drugim mjestima u svijetu, tj. u drugim tranzicijskim društvima, možemo uvidjeti značaj inkluzivnog pristupa i konsultacija za ostvarivanje uspješnih inicijativa kazivanja istine.[134]

Slični problemi potkopali su i rad Komisije za Sarajevo[135] i Komisije za Bijeljinu[136]. Komisija za Sarajevo bila je formirana pod pritiskom, u atmosferi političkih manipulacija i oštrih debata vezanih za njen mandat. To je na samom startu negativno utjecalo na javni imidž ove Komisije. Iako je Komisija trebalo da završi sa radom u okviru jedne godine, njen jedini opipljiv rezultat je ''naučni projekat'', odnosno opći vodič za empirijsko socijalno istraživanje (uključujući različite formulare za strukturirane intervjue i glosarij termina) prilagođen specifičnostima opsade Sarajeva.[137] Pored toga, iako su oba pomenuta nacrta Zakona o Komisiji za istinu za BiH predvidjela da članovi Komisije trebaju biti osobe visokog moralnog integriteta i kredibiliteta koje nisu imale značajnu ulogu u ratu, ovaj pristup nije primijenjen pri formiranju Komisije za Sarajevo. Umjesto toga, imenovani članovi ove Komisije bili su prominentni ratni akteri, uključujući jednog visokorangiranog generala. Slični problemi u pogledu sastava Komisije i nedostatka transparentnosti vidljivi su i u procesu imenovanja članova Komisije za Bijeljinu. Etnička struktura ove Komisije bila je izvor mnogih kontroverzi. Uprkos činjenici da su velika većina žrtava iz Bijeljine Bošnjaci, kao osnova su korišteni podaci iz popisa stanovništva iz 1991. godine, tako da je u Komisiju imenovano šest Srba i dva Bošnjaka. Obje Komisije formirane su bez značajnih konsultacija, u visoko ispolitiziranoj atmosferi, i bez učešća relevantnih organizacija civilnog društva. Obje Komisije predstavljaju svjedočanstvo o tome da u kontekstu Bosne i Hercegovine pristup kazivanju istine koji nije inkluzivan i koji ide ,,odozgo prema dole'' mora propasti.

U poređenju sa drugim inicijativama u Bosni i Hercegovini, kao i u cijelom regionu bivše Jugoslavije, jedino je Komisija za Srebrenicu uspjela objaviti konačni izvještaj, koji je Vlada Republike Srpske prihvatila, i nakon kojeg je uslijedilo javno izvinjenje tadašnjeg predsjednika Republike Srpske Dragana Čavića. Vlada je formirala Komisiju koja je, čini se, bila namijenjena prvenstveno javnosti u Republici Srpskoj i srpskom narodu. U ovom smislu, Komisija za Srebrenicu, iako sama po sebi nije bila prava komisija za istinu nego više neka

134 *Vidjeti* Treće poglavlje, Neophodnost *informacijama opskrbljenih* konsultacija za kredibilno traženje istine.
135 Komisiju je formiralo Vijeće ministara BiH u maju 2006. godine.
136 Komisija je formirana sredinom 2008. godine Odlukom Opštinskog vijeća Bijeljina.
137 Neznatno izmijenjena verzija projekta objavljena je kao S. Čekić i D. Termiz, 'Žrtve zločina u Sarajevu 1992-1996: naučnoistraživački projekat' (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007).

vrsta istražne komisije koja je imala zadatak da ispita jedan izdvojeni događaj, ostvarila je klasični algoritam komisije za istinu: istraživanje i istrage, javni izvještaj i službeno priznanje i izvinjenje. Zbog toga je teško objasniti, ali je i razočaravajuće, što se izvještaj Komisije za Srebrenicu gotovo ne koristi niti spominje u javnosti.[138] Poslije objavljivanja izvještaja ove Komisije nisu uslijedile inicijative namijenjene njegovom intenzivnom promoviranju u Republici Srpskoj ili u drugim dijelovima države. Razlog tome djelimično leži u činjenici da niko nije bio u potpunosti zadovoljan rezultatima rada Komisije. Neki sugovornici su nam rekli da, iako je izvještaj općenito dobar, nije zašao dovoljno duboko u suštinu problema, pa je u skladu s tim i nedovoljan. Drugi su prigovarali da je izvještaj pripremljen u žurbi i pod značajnim pritiskom Ureda visokog predstavnika (OHR-a). Kao rezultat toga, prema njihovim riječima, zaključke iz izvještaja treba preispitati. Zaista, činjenica da je OHR imao svog posmatrača na svakoj sjednici Komisije je možda negativno utjecala na potpuno prihvatanje procesa i njegovih rezultata od strane domaćih aktera. Sa druge strane, jedan od članova Komisije istakao je da je uloga OHR-a bila neophodna kako bi se osigurali minimalni uslovi za uspješan rad Komisije.[139]

Na kraju, treba istaći da je izvještaj Komisije za Srebrenicu također i nepotpun. Ovim izvještajem se poziva na kontinuirani rad na utvrđivanju konačnog broja stradalih u Srebrenici u julu 1995. godine. Međutim, ovo se još nije dogodilo.

Slab odjek čak i uspješnih zvaničnih projekata traženja istine, kao što je projekat Komisije za Srebrenicu, predstavlja još jedan razlog za uspostavljanje konsolidiranog pristupa kazivanju istine.

Nezvanični projekti kazivanja istine: popis kakofonije u BiH

Nezvanične inicijative kazivanja istine u Bosni i Hercegovini, a posebno one koje su započele različite NVO i mreže civilnog društva, otpočete su još za vrijeme rata. Te organizacije počele su raditi sa žrtvama još ranih 90-ih, i nastavile su da im pružaju podršku sve do danas. Kako su krivična gonjenja počinilaca otpočinjala na sudovima svih nivoa, ove organizacije su vremenom mijenjale prirodu svog učešća: najprije kao organizacije koje prethode sudskim procesima, zatim kao bliski suradnici sudova, ali i kao neovisni ali komplementarni akteri uključeni u različite aktivnosti utvrđivanja činjenica o ratu. Ove organizacije, kao i inicijative

138 Intervju sa dva člana Komisije, septembar – oktobar, 2010. godine.
139 Intervju sa članom Komisije, oktobar 2010. godine.

na kojima su radili, imale su različite kapacitete, orijentaciju i ambicije u smislu suradnje sa sudovima u krivičnim procesima, odnosno u smislu stepena utjecaja koji imaju na javnu sferu ili komunikacije sa širom publikom. Međutim, mnogo sastanaka koje smo održali kao i analiza dostupne sekundarne literature na ovu temu pokazuju nam da postoji mnoštvo projekata od kojih buduće inicijative kazivanja istine mogu mnogo da nauče, te da skoro da ne postoji inicijativa čiji se rezultati ne mogu odmah iskoristiti i nadgrađivati.

Potrebno je naglasiti da ove organizacije funkcionišu u naglašeno natjecateljskoj atmosferi. Iako ne postoje zvanični statistički podaci o broju i strukturi NVO-a u Bosni i Hercegovini, prema posljednjim dostupnim procjenama, u BiH djeluje oko 12.189 nevladinih organizacija, od čega je njih 6.620 aktivno.[140] Ponuđeni detalji o ovim organizacijama u smislu njihovog primarnog fokusa rada nisu posebno korisni za ovaj izvještaj[141], ali je važno navesti procjenu prema kojoj postoji 4.72 posto (odnosno oko 312) organizacija „proizašlih iz posljednjeg rata"[142], što na određen način ukazuje na bogatstvo aktivnosti, projekata i inicijativa koje su blisko vezane za tranzicijsku pravdu. Ova slika dinamične oblasti se dodatno može ilustrirati činjenicom da mnoge organizacije koje za cilj imaju unaprjeđivanje prava žena, odnosno ljudskih prava općenito, ili pružanje psiho-socijalne podrške (što čini dodatnih 20 posto organizacija) također rade na projektima vezanim za tranzicijsku pravdu, bez obzira što se mnoge od njih možda i ne definiraju kao organizacije koje rade u ovoj oblasti.

Međutim, uprkos relativno velikom broju organizacija civilnog društva, rijetke su one koje su specifično i strateški fokusirane na tranzicijsku pravdu. Ipak, postoji nekoliko tipova nevladinih organizacija čiji rad je relevantan za kazivanje istine i traženje istine u Bosni i Hercegovini. Raznovrsnost njihovih aktivnosti je teško obuhvatiti jednom klasifikacijom. Prvo, neke grupe čine lokalna udruženja žrtava, kao što su udruženja logoraša[143] ili udruženja civilnih žrtava rata (po jedno takvo udruženje postoji u svakom entitetu u BiH), brojna udruženja porodica nestalih lica, te žena žrtava rata. Pored toga, neke organizacije tretiraju žrtve kao korisnike nekih ili svih njihovih programa koji nisu nužno direktno vezani za kazivanje istine. Naprimjer, ovu grupu čine organizacije kao što su Vive žene iz Tuzle, koja najviše radi na pružanju psihosocijalne pomoći ženama žrtvama, Snaga žene, te Medica iz Zenice, koja se između ostalog bavi pružanjem psiho-socijalne i medicinske pomoći ženama i djeci žrtvama ratnog i poslijeratnog nasilja. Institucionalno pamćenje ovih organizacija i njihova iskustva u radu na

140 *Vidjeti* G. Zeravčić i E. Biščević, 'Analiza stanja civilnog sektora u Bosni i Hercegovini,' u *Civilno društvo: Prilozi za izradu strategije za uspostavu stimulativnog okruženja za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini*, (HTSPE Ltd. UK i Kronauer Consulting, Sarajevo, 2009) str. 79-81, <http://www.kronauer-consulting.com/index.asp?lang=e&id_meni=>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
141 Postoje organizacije koje se po svom opisu posla bave ljudskim pravima, pravima žena, itd. ali koje također možda imaju projekte ili aktivnosti vezane za tranzicijsku pravdu i kazivanje istine.
142 Zeravčić i Biščević, fusnota 140, str. 80
143 Radi se o Udruženju logoraša Bosne i Hercegovine, Udruženju logoraša Republike Srpske i Hrvatskoj udruzi logoraša domovinskog rata.

zadovoljavanju novih potreba i očekivanja žrtava tokom vremena mogu biti neprocjenjiv izvor informacija i za buduće inicijative kazivanja istine. Također, postoji mali broj organizacija posvećenih isključivo radu na traženju i kazivanju istine, kao što su Istraživačko dokumentacioni centar iz Sarajeva (IDC), Fond za humanitarno pravo iz Beograda, Centar za suočavanje sa prošlošću – Documenta iz Hrvatske, XY Films produkcija[144], ili Udruženje Prijedorčanki "Izvor". Na kraju, neke organizacije i pojedinci rade na inovativnim projektima kazivanja istine, kao što je organizacija GARIWO, koja je prikupila i objavila zbirku pozitivnih priča iz rata pod nazivom "Dobri ljudi u vremenu zla", kao i organizacija Documenta iz Hrvatske, koja je radila na projektima usmene historije, ili organizacija Centar za nenasilnu akciju (Sarajevo-Beograd), koja radi sa ratnim veteranima.

Geografska rasprostranjenost organizacija koje se bave pitanjima tranzicijske pravde nije ravnomjerna: ove NVO su uglavnom smještene u urbanim centrima i oko njih, a većina ih je u Federaciji Bosne i Hercegovine. Najviše ih ima u Sjeveroistočnoj Bosni (Tuzla i Brčko), centralnom dijelu doline rijeke Drine (Zvornik, Vlasenica, Bratunac, Srebrenica, itd.), u Sarajevu i Mostaru. NVO koje su aktivne u sjeverozapadnoj Bosni skoro da i ne rade na pitanjima tranzicijske pravde.[145] Ovo opažanje nas podsjeća na to da treba biti donekle oprezan kada je riječ o često korištenoj izreci da je "bosanskohercegovački sukob najviše dokumentiran u historiji". Razlog tome leži u činjenici da su neki događaji više dokumentirani od drugih, neke regije su više pokrivene inicijativama tranzicijske pravde od drugih, te da neke ratne događaje tek treba adekvatno objelodaniti i dokumentirati.

Pored toga, iako su veoma značajne, aktivnosti NVO-a koje su specifično usmjerene na dokumentiranje činjenica o bh. sukobu su ograničene, sporadične i nedovoljno organizirane i koordinirane. Samo nekoliko organizacija naprimjer imaju baze podataka koje je lako pretraživati i uz pomoć kojih se može doći do međusobno povezanih podataka o relevantnim događajima odnosno specifičnom dijelu stanovništva. Međutim, postoje neki pozitivni primjeri u ovom kontekstu, kao što su Udruženje logoraša Bosne i Hercegovine, Udruženje logoraša Republike Srpske, Hrvatska udruga logoraša domovinskog rata, Udruženje Žena-žrtva rata te Udruženje Prijedorčanki "Izvor". IDC iz Sarajeva radi na projektu Ljudskih gubitaka, kojim se dokumentuju direktne žrtve rata iz cijele BiH (čime se došlo do podatka od oko 100,000 stradalih). Ovim projektom, svojim ambicijama i fokusom, smislenim metodološkim pristupom, korištenjem različitih izvora informacija (kao što su intervjui, dokumentacija iz raznih institucija i organizacija te direktne posjete grobljima)

144 Ova kompanija, koja se bavila produkcijom dokumentarnih filmova, prestala je sa radom.
145 Popović, fusnota 108, str. 138-139.

IDC predstavlja još jedan model organizovanog i dobro koordiniranog traženja istine u bosanskohercegovačkom kontekstu. Još jedan sličan primjer je Udruženje Prijedorčanki "Izvor" koje već dugi niz godina radi na inicijativi traženja istine, koja podrazumijeva ogromnu posvećenost i energiju osoblja, kao i stroge metodološke standarde, a sve to uprkos izuzetno oskudnim resursima s kojima raspolažu. Njihova glavna inicijativa dokumentiranja ljudskih gubitaka iz perioda 1992-1995. godine u opštini Prijedor uključuje fotografije i osnovne informacije o svakoj ubijenoj osobi. Ove informacije se konstantno ažuriraju. Obzirom na veliku količinu posla, razumljivo je što im je trebalo 14 godina da privedu kraju tri uzastopna izdanja u kojima su objavili svoje nalaze.

Iako se na inicijativama traženja istine nastavlja raditi u različitim organizacionim strukturama, sa različitim motivima i direktnim korisnicima, kazivanje istine kao izdvojena i ciljana aktivnost je, čini se, slabo razvijeno. Naprimjer, važno je istaći da većina baza podataka relevantnih NVO-a, uključujući i gore pomenute, nisu dostupne javnosti. Publikacije koje objavljuju obično predstavljaju samo dio bogatih informacija koje su prikupili, i koje se obično ne distribuiraju niti objavljuju za javnost. Događaji koje organizuju na osnovu rezultata svojih aktivnosti i nalaza obično budu jednokratne inicijative, sa vrlo ograničenim pratećim aktivnostima, a vrlo često im nedostaje kontinuirano prisustvo na različitim lokacijama koje svojim radom pokrivaju. Naprimjer, IDC je napravio prezentacije rezultata projekta ljudskih gubitaka u više od 12 općina iz cijele BiH, ali su ovi događaji više djelovali kao promotivne aktivnosti, a ne kao javni angažman kazivanja istine koji u sebi sadrži ključne elemente konzistentnosti i kontinuiteta. IDC je planirao da izvuče pojedinačne baze podataka za različite općine i tako ih učini dostupnim za javnost, ali ta ideja još uvijek nije provedena u djelo, tako da su baze ostale centralizovane i može im se pristupiti samo u kancelarijama IDC-a u Sarajevu i Goraždu.

Jedan od rijetkih izuzetaka u ovom smislu je Atlas zločina koji je napravio IDC. Ovaj projekat se u nekoj mjeri preklapa sa katalogom zločina na kojem radi Tužilaštvo, ali se u njemu koriste nove tehnologije i pomagala za razmjenu informacija (Google Earth) kako bi se predočile činjenice o lokacijama i zločinima počinjenim za vrijeme rata, uključujući lokacije logora, informacije o masovnim pogubljenjima, imena žrtava i poznatih počinilaca, uništenih vjerskih objekata, itd. Trenutno ovim projektom nisu obuhvaćene informacije o lokacijama i detaljima zločina koji su počinjeni nad Hrvatima i Srbima, što je do određene mjere izazvalo nezadovoljstvo među zajednicama žrtava iz ove dvije etničke grupe, a što nam je i predočeno i u toku naše terenske posjete. Međutim, Atlas

zločina je inicijativa koja je još uvijek u toku, i planirano je da se zločini počinjeni nad Srbima i Hrvatima sistematično ubace u bazu u narednim fazama projekta.

Ono što je posebno problematično u radu NVO-a u ovoj oblasti je arhiviranje. Mnoge od ovih NVO-a posjeduju značajnu kolekciju primarnih dokumenata i zapisa intervjua sa žrtvama i preživjelim, koji su obavljeni odmah nakon samog ratnog događaja. Međutim, većina ovih organizacija nemaju ni adekvatnih resursa niti stručnu podršku da od ovih materijala naprave arhivu. Obzirom da ne postoji državna institucija u kojoj bi se moglo čuvati pravo bogatstvo materijala, građa koju ove organizacije prikupe vremenom postane veća od prostornih kapaciteta u kojima se ona čuva. Predstavnik jednog udruženja logoraša nam je rekao da oni svoju dokumentaciju čuvaju na raznim mjestima, uključujući i privatne kuće.

U isto vrijeme, kvalitet doprinosa organizacija civilnog društva dokumentiranju i promovisanju činjenica vezanih za rat u BiH ne bi se trebao idealizirati, iako je ponekad impresivan. Naime, nisu sve organizacije koje rade na istraživanjima u ovoj oblasti zasnovale svoj rad na rigoroznoj metodologiji. Neke organizacije koje su aktivne u oblasti tranzicijske pravde više su orijentirane ka propagandi nego ka istraživanju, dok su druge organizacije ispolitizirane ili izmanipulisane od strane političkih elita, kao što je slučaj sa značajnim brojem udruženja žrtava, koja su podložna utjecaju politike u određenoj mjeri i zbog činjenice da ovise o finansijskim sredstvima organa vlasti. Kako je u razgovoru s nama ispravno sumirao jedan državni službenik koji radi na ovim pitanjima, ''i u ovoj oblasti previše prostora je dato politici i političarima''.

Pored toga, većina organizacija odražavaju bosanskohercegovačku ustavnu i društvenu realnost: velika većina NVO-a su uglavnom fokusirane na jednu etničku grupu. Razlog tome dijelom leži u jednostavnoj inerciji i nedostatku podsticaja i šireg društvenog konteksta u kojem bi one mogle da promijene svoju orijentaciju na način da postanu više otvorene prema drugima. Tako, i kada rade na unapređenju prava jedne kategorije žrtava, naprimjer logoraša, ove organizacije su u pravilu podijeljene po etničkim linijama. Međutim, u isto vrijeme, sve ove inicijative i projekti organizacija civilnog društva mogle bi biti vrijedne ''ako bi postojao način da se posmatraju kao dio cjelokupnog mozaika,''[146] odnosno, ako bi mogle doprinijeti punom razumijevanju višestrukih istina o ratu i uključiti se u dijalog i razmjenu gledišta.

146 L. Aucoin i E. Babbitt, 'Transitional Justice: Assessment Survey of Conditions in the Former Yugoslavia,' UNDP (2006) str. 127.

Iako je u BiH civilno društvo relativno živo i često prelazi etničke linije s ciljem realiziranja zajedničkih projekata i inicijativa, takve aktivnosti su prilično rijetke u oblasti tranzicijske pravde i kazivanja istine. Kao što je već uočeno na sceni kazivanja istine u Sjevernoj Irskoj, uspješno kazivanje istine u podijeljenim društvima prirodno uključuje i inicijative unutar jedne grupe ali i inicijative između zajednica.[147] Jedan on najznačajnijih problema sa nezvaničnim inicijativama kazivanja istine u BiH postaje odmah očigledan: projekti civilnog društva koji su direktno vezani za kazivanje istine i traženje istine, a u kojima se pritom nastoji raditi odnosno komunicirati sa više etničkih zajednica, i dalje ostaju izuzetno rijetki. Tamo gdje ovakva suradnja postoji, ona je obično zasnovana na ciljnoj grupi (npr. rad sa ženama, omladinom, itd.), a ne na problemu (naprimjer fokus na kazivanje istine), ili je ta suradnja u većem dijelu ograničena na isključivo tehnički nivo, kao što je privlačenje donatorskih sredstava ili vršenje pritiska na organe vlasti da usvoje zakone koji se odnose na statusna pitanja grupe. Štaviše, odnedavno je čak i ovaj nivo angažmana postao izvor podjela a ne suradnje. Jedan predstavnik udruženja logoraša nam je naglasio da su ove grupe podijeljene kada je riječ o materijalnim pitanjima, kao što su reparacije.[148] Zbog toga, rijetki primjeri takvih napora kazivanja istine izvan jedne grupe zaslužuju da im se posveti posebna pažnja.

Primjeri drugačijeg pristupa

Centar za nenasilnu akciju (Sarajevo/Beograd) predstavlja dobar primjer inicijative koja je fokusirana na određen problem a koja istovremeno obuhvata kazivanje istine između različitih grupa. Centar radi sa veteranima iz svih vojski koje su učestvovale u neprijateljstvima u BiH, uključujući i državljane Srbije i Crne Gore. Njihov filozofski stav, koji u širem smislu pripada ideji ''ponovnog humaniziranja drugog''[149], kao i njihova hrabra realizacija veoma kontroverzne ideje (a i naročita pažnja i proceduralna strogost koju posvećuju veoma osjetljivim zajedničkim inicijativama u kojima učestvuju bivši neprijatelji) zajedno čine zanimljiv i inovativan model kazivanja istine u podijeljenim društvima. Njihov predstavnik nam je rekao da se oni uglavnom fokusiraju na ispitivanje početnih motiva pojedinaca da stupe u vojsku i upoznavanje javnosti u BiH, Srbiji i Crnoj Gori sa tim pričama. Međutim, takav fokus nije lako održati jer javni govori i skupovi koje oni organizuju obično uključuju i opis ratnih iskustava bivših vojnika.[150]

147 *Vidjeti* Gormally i McEvoy, fusnota 23, str. 24-28.
148 *Vidjeti* Treće poglavlje, Kazivanje istine: Pristup prilagođen žrtvama.
149 *Vidjeti* npr., J. Halpern i H. M. Weinstein, 'Re-humanizing the Other: Empathy and Reconciliation,' 26 *Human Rights Quarterly* (2004) str. 561-583.
150 Intervju sa predstavnikom organizacije, novembar 2010. godine.

Još jedan dobar primjer predstavlja serijal veoma kvalitetnih dokumentarnih filmova o temama vezanim za ratne zločine i njihove posljedice na različitim lokalitetima iz cijele BiH. Oni su proizveli 50 takvih dokumentaraca uz podršku donatora, a zatim ih besplatno distribuirali različitim javnim i privatnim TV stanicama, od državne televizije do različitih lokalnih TV stanica. Mnoge TV kuće su prikazale ovaj važni materijal, iako to često nisu činile u udarnim terminima. Baš kao u slučaju Komisije za istinu i pomirenje u Južnoj Africi, producenti ovih serijala odbili su da slijede logiku statistike, odnosno procentualnog udjela zločina koji su počinjeni nad svakom etničkom grupom u Bosni i Hercegovini. Umjesto toga, gotovo su u pravilu odlučivali da u svakoj epizodi serije, koje su trajale tridesetak minuta, obrađuju zločine počinjene nad pripadnicima dvije ili tri različite etničke grupe. Jedan od producenata nam je objasnio da postoje osnovna dva razloga za ovakav pristup: 1) kako bi se izgradio osjećaj solidarnosti među žrtvama u etnički podijeljenoj javnosti i 2) da bi se različite priče ispreprele, kako bi onemogućili da se ovim serijama naknadno manipulira na način da se montažom pretvore u monoetničke priče. Nažalost, XY Films više ne postoji, ali njihovi dokumentarni filmovi ostaju dostupni javnosti, a biblioteke, mediji i druge javne institucije imaju kopije njihovih filmova.[151]

IDC predstavlja glavnu i jedinu neovisnu sveobuhvatnu inicijativu kazivanja istine koja je fokusirana na utvrđivanje činjenica o ratnim ljudskim gubicima u cijeloj BiH. Njihova orijentacija na cijeli prostor BiH nije samo metodološke naravi, već se proteže i na promotivne aktivnosti. Putem svojih kontinuiranih programa, IDC nastoji da dosegne javnost u oba entiteta i u svim etničkim grupama. Ova organizacija ima zavidnu reputaciju kao objektivan i pouzdan izvor informacija o proteklom ratu.

Regionalne i međunarodne inicijative[152]

Mnoge organizacije koje prelaze entitetske i etničke granice unutar BiH istovremeno imaju i značajne partnere u regionu. Fond za humanitarno pravo u Beogradu i Documenta u Hrvatskoj, naprimjer, značajno su zastupljeni u svakom izvještaju o tranzicijskoj pravdi na Balkanu. Kako je istakao predstavnik Centra za nenasilnu akciju, prema njegovom iskustvu, regionalna partnerstva, osim što su izuzetno korisna sama po sebi, imaju potencijal i da umanje tenzije unutar BiH, te da olakšaju provedbu i naizgled kontroverznih projekata, kao što su projekti koji podrazumijevaju rad sa ratnim veteranima.[153]

151 *Vidjeti* (još uvijek aktivnu) internet stranicu XY Films, gdje se mogu naći kopije svih dokumentarnih filmova koje su napravili. XY Films, 'Home,' <www.xyfilms.net/index.php>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
152 *Također vidjeti* Treće poglavlje, Uvođenje "regionalne dimenzije".
153 Intervju sa predstavnikom organizacije, novembar 2010. godine.

Neke koalicije i regionalne mreže razmjene iskustava definitivno treba spomenuti u ovom kontekstu. Naprimjer, Fond za humanitarno pravo i Documenta trenutno rade na implementaciji projekata o ljudskim gubicima na Kosovu i u Hrvatskoj[154], oslanjajući se na iskustvo IDC-a u uspostavljanju i održavanju baza podataka žrtava. Pored toga, kao regionalni lideri u ovoj oblasti, ove tri organizacije su bile glavni akteri inicijative za REKOM u njenim samim počecima. Riječ je o predloženoj regionalnoj međudržavnoj komisiji za istraživanje i otkrivanje činjenica o ratnim zločinima, žrtvama rata i drugim ozbiljnim kršenjima ljudskih prava počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije.

Iako njeni sami počeci datiraju još od 2006. godine, inicijativa za REKOM je zvanično pokrenuta u maju 2008. godine, pod osnovnom pretpostavkom da je regionalni pristup kazivanju istine neophodan, imajući u vidu historijski kontekst u kojem su se zločini i kršenja prava dogodili, kao i važne regionalne dimenzije ovih zločina.[155] Iako ju je IDC vremenom napustio, ova koalicija je, nakon inkluzivnog procesa regionalnih konsultacija, dobila podršku preko 1000 organizacija i pojedinaca iz cijelog regiona. Dobronamjerni kritičari tvrde da bi se ova inicijativa ipak mogla suočiti sa značajnim problemima, kao što je političko pitanje još uvijek neizvjesne podrške svih vlada u državama regiona, ili metodološki problem objedinjavanja tako različitih iskustava i sukoba u različitim zemljama (pri su čemu Slovenija i BiH ekstremne tačke spektra tih iskustava) u jedan koherentan narativ.[156] Ipak, inicijativa za REKOM predstavlja potencijalno utjecajnog aktera u ovoj oblasti, čije aktivnosti i razvoj treba uzeti u obzir u bilo kojoj državnoj inicijativi kazivanja istine u BiH.

Igmanska inicijativa predstavlja još jedan značajan primjer regionalne suradnje koja u sebi sadrži komponente kazivanja istine. Jedan od njihova četiri ''makro projekta'' nosi naziv ''Istina o prošlosti, temelji za budućnost''.[157] Tokom 2003. godine ova inicijativa je okupila ekspertnu radnu grupu, dijelom s ciljem razmatranja modela za regionalnu inicijativu kazivanja istine, i to na osnovu iskustava iz drugih tranzicijskih konteksta. Međutim, napori unutar ove ekspertne radne grupe još uvijek nisu rezultirali konkretnim prijedlozima niti specifičnim aktivnostima, u određenoj mjeri iz razloga što postoji uvjerenje da uslovi za regionalnu inicijativu kazivanja istine još uvijek nisu sazreli. Umjesto

154 Fond za humanitarno pravo radi na dokumentiranju ljudskih gubitaka samo na Kosovu, dok obje organizacije zajednički rade na prikupljanju podataka o ljudskim gubicima u Hrvatskoj. Podjela rada zasnovana je na državljanstvu žrtava: Documenta radi na dokumentiranju ubijenih ili nestalih državljana Hrvatske, dok Fond za humanitarno pravo prikuplja podatke o državljanima Srbije, Crne Gore i Kosova koji su nestali za vrijeme rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.
155 *Vidjeti* Inicijativa za REKOM, 'Zašto REKOM,' <www.korekom.org/public/fck_files/Why%20RECOM_eng_memo.pdf>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
156 *Vidjeti* npr., J. Subotic, 'RECOM inicijativa: Potencijal i izazovi regionalne potrage za istinom na Balkanu,' *Pulsdemokratije* (2010), <www.pulsdemokratije.ba/index.php?l=en>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
157 *Vidjeti* Igmanska inicijativa, 'Makro projekti' <www.igman-initiative.org/pages/macro_p.htm>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.

toga, Igmanska inicijativa je usvojila širi pristup traženju istine, naglašavajući važnost javnih događaja i okupljanja različitih zajednica u suočavanju sa praksama koje se vide kao prepreke institucionalnoj inicijativi kazivanja istine, kao što su netolerancija, međusobna etnička mržnja i nedostatak međuetničkog dijaloga.[158] Još jedna zanimljiva regionalna inicijativa koja je u širem smislu vezana za ovu oblast je Zajednički projekat historije Jugoistočne Evrope na kojem radi Centar za demokratiju i pomirenje u Jugoistočnoj Evropi. Cilj ove inicijative je da se revidira "podučavanje etnocentrične historije u školama na način da se izbjegne stvaranje stereotipa, da se identificiraju stavovi koji podstiču na sukob, da se predlože alternativne metode podučavanja, te da se promovira ideja višestrukih tumačenja jednog događaja." [159]

Inicijative fokusiranih međunarodnih stručnih istraživanja posvećenih ispitivanju određenih aspekata raspada Jugoslavije i ratova koji su uslijedili također predstavljaju dragocjen izvor informacija i nepristrasnih historijskih tumačenja. Takav je npr. projekat Univerziteta Purdue, koji nosi naziv "Akademska inicijativa: Suočavanje sa jugoslovenskim kontroverzama", koja je, čini se, imala odjeka u javnosti u zemljama bivše Jugoslavije, i čiji su glavni nalazi istraživanja objavljeni u štampi u regionu. Kombinirajući lokalne i međunarodne stručnjake iz različitih oblasti, od historičara do eksperata međunarodnog prava, ovim projektom nastoji se "premostiti jaz između njihovog znanja o tragičnim događajima iz perioda 1986–2000. i zlonamjernih tumačenja koja nacionalistički političari i mediji upisuju u masovnu kulturu." [160] Ovaj projekat predstavlja dobar primjer koji govori o mnoštvu neovisnih vanjskih resursa koji su dostupni i koji se mogu se koristiti kao reference za procjenu postojećih inicijativa u ovoj oblasti, ali i kao izvor za ojačane i održive kontinuirane inicijative kazivanja istine u budućnosti.

158 Popović, fusnota 108, str. 128.
159 *Vidjeti* Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe "The Southeast European Joint History Project," <www.cdsee.org/jhp/pdf/JHP-Overview-short-October%202009.pdf>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
160 *Vidjeti* The Scholars' Initiative, 'Confronting the Yugoslav Controversies,' *Purdue University* (2001-2006), str. 2-3, <www.cla.purdue.edu/academic/history/facstaff/Ingrao/si/prospectus.pdf>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.

Problemi, praznine i relevantna pitanja u vezi sa nezvaničnim inicijativama za traženje istine u BiH

U bosanskohercegovačkom kontekstu, inicijative kazivanja istine koje uključuju različite etničke zajednice su rijetke.[161] Prema mnogim našim sugovornicima, nedostatak međusobnog povjerenja još uvijek predstavlja prepreku za ostvarivanje ove vrste suradnje. Naprimjer, jedno udruženje žrtava iz Federacije Bosne i Hercegovine aktivno je učestvovalo u prezentacijama i javnim izlaganjima o Srebrenici u Srbiji, i to u suradnji sa partnerskim organizacijama koje se bave ljudskim pravima iz Srbije , ali to još nikada nije uradila u Republici Srpskoj. U toku intervjua su nam rekli da takvi projekti ne bi bili izvodljivi u aktuelnom političkom scenariju u Republici Srpskoj. Na taj način, uključivanje u regionalne procese predstavlja više neku vrstu strateške kratice da se dosegne javnost u drugom političkom entitetu u BiH, ili pak različit nivo angažmana u nedostatku izvodljivih opcija za rad sa "drugom stranom" unutar zemlje.

Pored toga, u toku našeg rada na terenu, nekoliko sagovornika je naglasilo da njihove organizacije, projekti i priče nisu prepoznate od strane odgovarajućih NVO-a iz drugih etničkih grupa. Istovremeno, što je u neku ruku paradoksalno, svi su istakli da smatraju da su udruženja žrtava i javnost iz drugih etničkih grupa jedna od primarnih ciljnih grupa kojoj se žele obratiti.

Povratničke zajednice i njihove inicijative traženja istine predstavljaju posebno dragocjen izvor uvida u probleme kazivanja istine u multietničkom okruženju. Predstavnik Udruženja Prijedorčanki "Izvor" nam je objasnio da lokalne vlasti, kao njihova primarna "publika", uglavnom ignoriraju njihovu dokumentaciju. Iako su uspjeli uspostaviti neku vrstu suradnje i napraviti zajedničke skupove sa sličnim udruženjima Srba u opštini Prijedor, njihov rad nije prepoznat od strane lokalne javnosti.[162] Priče sa drugih lokaliteta, kao što je naprimjer Bijeljina,[163] ukazuju na sličan sistematični problem paralelnih, etnički definisanih svjetova kazivanja istine koje nije lako objediniti u dijalog, uprkos relativno mirnom suživotu na fizički istom području. Iako nismo kontaktirali druge organizacije koje rade na inicijativama kazivanja istine u sličnim kontekstima iz cijele BiH, vrlo je vjerovatno da je i njihovo iskustvo u lokalnoj zajednici slično.

161 *Vidjeti* Treće poglavlje, Povezivanje lokalnog sa globalnim.
162 Intervju sa predstavnikom NVO-a, septembar 2010. godine.
163 Intervju sa predstavnikom NVO-a iz Bijeljine, novembar 2010. godine.

Oni akteri koji nastoje implementirati inicijative u više zajednica imaju različita iskustva. Pokušaji da se radi inkluzivno sa svima često jednostavno rađaju sumnju na svim stranama. Međutim, i ovaj dojam izgleda različito na nivou pojedinačnih kontakata sa običnim građanima. Predstavnik XY Films nam je rekao da su se oni osjećali prihvaćenim te da su uživali u suradnji na skoro svim lokalitetima na kojima su radili.[164] Iako ih je često nemoguće ignorirati, ove organizacije su se također susretale sa problemima prihvatanja i adekvatnog priznavanja u široj javnosti. Naprimjer, dokumentarci o ratnim zločinima XY Films-a su prikazivani u različitim terminima na različitim televizijskim stanicama. Čak je bilo slučajeva da su njihovi filmovi prikazivani samo u dva ili tri sata ujutro. IDC je nailazio na različite reakcije, većinom zasnovane na selektivnom prihvatanju rezultata njihovog rada. Ovo nije iznenađujući podatak, obzirom da selektivnost predstavlja kontinuiranu karakteristiku i kada su u pitanju rezultati rada MKSJ-a u regionu. Bošnjački dio javnosti je izražavao nezadovoljstvo radom IDC-a, zbog njihovog "umanjivanja broja žrtava", dok su mediji u Republici Srpskoj često hvalili njihov projekat ljudskih gubitaka, naglašavajući, između ostalog, neke od činjenica koje je utvrdio IDC - da je 500 osoba za koje je Komisija za Srebrenicu tvrdila da su stradali zapravo živo. Sve to pokazuje da inicijative koje uključuju više etničkih zajednica, iako su veoma važne, ne mogu same od sebe promijeniti često neprijateljski, etnički definisan društveni i medijski ambijent u kojem djeluju, te da njihove poruke često postanu iskrivljene i izmanipulisane u različitim dijelovima trodijelne javnosti.

Još jedna činjenica koja privlači pažnju i o kojoj se često govori jeste i nedostatak svijesti i interesa relevantnih organa vlasti (između ostalih, ministarstava pravde na različitim nivoima) kada su u pitanju različite aktivnosti organizacija civilnog društva u oblasti traženja istine i tranzicijske pravde općenito. Predstavnik jedne NVO-e potvrdio nam je da su predstavnici vlasti obično iznenađeni kada im se predoče informacije o njihovim različitim aktivnostima.[165] Relevantni organi vlasti i javnost očigledno nisu dovoljno svjesni svih inicijativa u ovoj oblasti. Ovo nije karakteristično samo za BiH, već je također prepoznato kao problem i u Hrvatskoj, gdje Documenta, kao jedna od vodećih NVO-a u oblasti tranzicijske pravde, trenutno implementira projekat koji ima za cilj uspostavljanje arhiva dokumentacije u kojem će se prikupiti nasljeđe rada svih NVO-a koji rade u ovoj oblasti u Hrvatskoj.[166] Ovo je zasigurno još jedan važan nedostatak koji treba prevazići u BiH ako se bude pokrenula smislena inicijativa traženja i kazivanja istine.

164 Samo jedna priča, i to priča iz Bugojna u srednjoj BiH, nije mogla biti snimljena zbog nedostatka suradnje lokalnih aktera. Intervju sa bivšim uposlenikom XY Films, novembar 2010. godine.
165 Intervju, novembar 2010. godine.
166 *Vidjeti*, 'Dokumentacija organizacija civilnog društva', *Documenta*, <www.documenta.hr/documenta/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=11&Itemid=74&lang=en>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.

Izazovi institucionalnog traženja istine:
Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine

Do sada, Institut za nestale osobe (INO) je jedina zajednička inicijativa traženja istine na državnom nivou. Predviđen je Zakonom o nestalim osobama iz 2004. godine,[167] formiran 2005. godine na temelju sporazuma između Međunarodne komisije za nestale osobe (ICMP) i Vijeća ministara,[168] a postao je u potpunosti operativan početkom 2008. godine. Institut je uspostavljen s ciljem da koordinira rad na traženju između 8,000 i 10,000 osoba koje se još vode kao nestale. Iako slijedi princip etničkog pariteta u svojim glavnim organima – Kolegiju direktora, Upravnom odboru i Savjetodavnom odboru – Institut je, pored ostalog, formiran i kako bi se napustio etnički pristup traženju nestalih, koji je dominirao u tijelima koja su mu prethodila.[169]

Iskustvo INO-a ukazuje na mnogobrojne prepreke sa kojima se susreće zajednička institucija traženja istine u podijeljenoj bh. javnosti. Iako je Institut formiran sporazumom u kojem je sudjelovala i državna vlada, i unatoč činjenici da je relativno dobro opremljen, adekvatno popunjen kadrovima, te visoko profesionalan, još uvijek se u nekim dijelovima BiH (posebno u Republici Srpskoj) smatra da je Institut pristrasan u svom radu. Takav stav je u junu 2008. godine doveo do formiranja Operativnog tima za traženje nestalih Republike Srpske. Ovo entitetsko tijelo je uspostavljeno "zbog nezadovoljstva porodica žrtava iz Republike Srpske radom Instituta za nestale osobe BiH u prvih šest mjeseci 2008. godine."[170] Optužbe da Institut nije identificirao adekvatan, dovoljan ili proporcionalan broj žrtava na svim stranama zaista su još uvijek prisutne u medijima u RS-u, institucijama RS-a i u perspektivi mnogih udruženja žrtava. Pored toga, predstavnici ICMP-a su nas obavijestili da se identifikacije obavljaju bez obzira na etničko porijeklo, ali da to nije slučaj sa komemoracijama. Inicijativa ICMP-a da se 30. augusta (na međunarodni dan nestalih osoba) izvrši komemoracija svih 30,000 osoba nestalih tokom sukoba je propala uglavnom zbog nedostatka podrške relevantnih aktera.[171]

167 Zakon o nestalim osobama, *Službeni list BiH* br. 50/04, <www.ic-mp.org/wp-content/uploads/2007/11/lawmp_en.pdf> (nezvanični prevod ICMP-a), Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
168 Sporazum o preuzimanju uloge suosnivača za Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine, <www.ic-mp.org/wp-content/uploads/2007/11/agreement_en.pdf>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine..
169 Riječ je o sljedećim tijelima: Kancelarija za traženje nestalih i zarobljenih lica RS-a, Federalna komisija za nestale osobe i Državna komisija za traženje nestalih osoba, *Vidjeti* D. Popović, fusnota 108, str. 69, 119-120.
170 *Vidjeti* Operativni tim za traženje nestalih RS-a, <www.nestalirs.com/onama_lat.html>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
171 Intervju, septembar 2010. godine.

Jedan naš sugovornik priznaje da je, iako se na samom početku snažno protivio radu Instituta, postao jedan od njegovih najglasnijih pobornika, i to nakon što je imao priliku da vidi kako osoblje Instituta radi i kakav je kvalitet njihovog rada. Ovaj primjer ukazuje na potencijal dobro osmišljenih i profesionalnih institucija da postepeno pridobiju podršku u duboko podijeljenim društvima kao što je BiH. Međutim, nakon dvije godine uspješnog rada, Institut za nestale osobe (kao jedina zakonski utemeljena institucija za traženje nestalih osoba i rasvjetljavanje njihovih sudbina u BiH), ipak tek treba da počne funkcionirati kao pravo središte svih inicijativa iz ove oblasti, i to kroz razvijanje novih partnerskih odnosa i alijansi, kroz efikasniju komunikaciju i strategiju javnog angažmana kao i kroz efikasniju suradnju članova Kolegija direktora i partnera Instituta. Ovo je posebno važno istaći imajući u vidu i programski princip Operativnog tima za traženje nestalih Republike Srpske prema kojem ovaj Tim "ne namjerava da nanosi štetu Institutu BiH, nego da podrži njegov rad."[172]

Sve navedeno pokazuje da etnički pristup kazivanju istine neće nestati jednostavnim formiranjem zajedničke institucije, te da su neophodne nove kreativne strategije za angažovanje podijeljene javnosti.

Zaključna razmatranja

U zaključku ovog poglavlja, potrebno je dodati nekoliko opažanja:

Promocija i javna komunikacija: projekti traženja istine u BiH, kao što su Komisija za Srebrenicu i INO, nisu široj javnosti ponudili dovoljno informacija o metodama svog rada ni o izvorima kojima su se koristili. Ovo je posebno važno jer je većina naših sugovornika istakla da imaju povjerenja u objektivne programe utvrđivanja činjenica zasnovane na naučnim metodama. Istovremeno, mnogi naši sugovornici su izjavili da takav pristup tek treba da počne da se primjenjuje u Bosni i Hercegovini.

Nedostatak smislenog kazivanja istine: uprkos bogatoj dokumentaciji o bosanskohercegovačkom sukobu, aktivnosti putem kojih bi se kritički razmatrale prethodne inicijative kazivanja istine i promovirale one postojeće još uvijek su rijetke u svim dijelovima BiH, ne samo u kontekstu djelovanja koje uključuje više zajednica. Uprkos optimizmu osoba poput Juana Méndeza, koji tvrdi da nije jasno šta bi se još jednim izvještajem o Balkanu moglo postići obzirom da su relevantna tijela Ujedinjenih nacija tako detaljno dokumentirala sukob,[173] o prikupljenim dokazima i dokumentaciji se jedva govori u javnosti u BiH, a posebno se to ne čini na sistematičan način. To se naročito odnosi upravo na tematske izvještaje i one vezane za BiH kao državu na kojima su radili izvjestitelji UN-a, a na koje u svojim tvrdnjama referira Mendez, obzirom da se o njima rijetko, gotovo nikada ne govori u bh. javnosti. I zaista, kako su nam potvrdila dva njena člana, i Komisija za Srebrenicu je gotovo zaboravljena samo šest godina nakon što je objavila svoj izvještaj. Čak i kada se ova Komisija spominje, uglavnom je riječ o poricanju ili dovođenju u pitanje rezultata njenog rada.

Pitanje pogodnog trenutka: svi potencijalno pogodni trenuci za traženje istine sa sobom nose specifične prepreke. Prve inicijative za formiranje komisije za istinu i pomirenje suočile su se sa poteškoćama vezanim za kulturni kontekst i nedostatak informacija u javnosti o opcijama za kazivanje istine i potencijal takvih projekata u BiH. Neodlučnošću MKSJ-a o ovom pitanju problem je bio još više usložnjen. U biti, MKSJ je želio osigurati da se komisija za istinu i pomirenje neće miješati u njegov rad (čime je stvarao sliku da nameće – barem sa aspekta određivanja neprihvatljivih praksi – budući mandat Komisije). U vrijeme druge inicijative za formiranje komisije za istinu i pomirenje, kada je UNDP izvršio prvu analizu situacije u ovoj oblasti, autori analize smatrali su da su sveukupna atmosfera i ambijent za kazivanje istine postali izuzetno pogodni uslijed važnih promjena, uključujući ključni kontekst izvještaja Komisije za Srebrenicu i javnih izvinjenja koja su uslijedila nakon njegovog objavljivanja.[174] Prema riječima autora, prvi zvanični uspjeh u oblasti vansudskog kazivanja istine jasno je pokazao potencijal procesa traženja istine u BiH.[175]

Šest godina kasnije, sveukupni uslovi se nisu poboljšali. Ustvari, prema riječima nekoliko međunarodnih zvaničnika i predstavnika udruženja žrtava koje smo intervjuisali, trenutna politička situacija je sada gora nego što je bila 2005. ili čak i 2000. godine. Kako su istakli mnogi naši sugovornici, nivo suradnje različitih udruženja žrtava je smanjen u poređenju sa suradnjom koju su ostvarivali prethodnih godina. Pored toga, ništa slično izvještaju Komisije za Srebrenicu od tada nije urađeno, uprkos određenom napretku u institucionalnom smislu (kao što je formiranje Instituta za nestale osobe). Međutim, oni koji su mišljenja da su se uvjeti za kazivanje istine u BiH pogoršali, u pravilu se pozivaju na opće i sveprisutne razloge političkih tenzija i retorike podjela.

172 *Vidjeti* Operativni tim za traženje nestalih RS-a, fusnota 170.

173 J.E. Méndez, 'Accountability for Past Abuses,' 19 *Human Rights Quarterly* (1997) str. 267
174 *Vidjeti* UNDP, fusnota 15.
175 *Ibid*.

Ipak, bilo je mnogo i onih naših sugovornika koji su istakli da vjeruju da je vrijeme za kazivanje istine sada, zapravo, mnogo bolje nego što je bilo ikada prije. U prilog tome navode dosta uvjerljive razloge: činjenicu da političari (iako ne i političke stranke) koji su bili ratne vođe nisu više istaknuti u političkom životu; trend zvaničnih izvinjenja u regionu (koje je započeo predsjednik Hrvatske, a nastavili predsjednik Srbije i, nedavno, Bošnjački član Predsjedništva BiH); procesuiranje ratnih zločina u regionu, koje je umanjilo broj tabua i značajno doprinijelo individualizaciji krivice,[176] (iako neki regioni kao i neke teme ostaju nedovoljno istraženi – naprimjer sukob među Bošnjacima u Zapadnoj Bosni); činjenicu da vlada generalna atmosfera u kojoj ljudi polako počinju napuštati crno-bijele vizije stvarnosti i počinju razumijevati da je počinilaca zločina bilo na svim sukobljenim stranama; i konačno, u međuvremenu se pojavila nova generacija domaćih stručnjaka u oblasti tranzicijske pravde, što donosi nadu da će se konačno iznaći model kazivanja istine specifičan za BiH, zasnovan na iskustvima, uspjesima i pogreškama iz drugih dijelova svijeta.

Žrtve nisu umorne. U razgovoru sa predstavnicima različitih udruženja žrtava, kao i onih koji rade ili surađuju sa žrtvama, potvrđeno nam je da se žrtve ne suočavaju sa ''zamorom od tranzicijske pravde''. Žrtve još uvijek žele ispričati svoje priče, a čini se i da vrijednost neke vrste zapisa o ovim iskustvima ima terapeutski učinak na mnoge žrtve.[177] Jedini problem na koji su nam ukazali mnogi sugovornici je nedostatak strukturiranog foruma prilagođenog žrtvama, u kojem bi one mogle ispričati svoje priče široj javnosti.

176 Naprimjer, jedan od autora dokumentaraca o ratnim zločinima u produkciji XY Films svoj optimizam je zasnovao na ilustrativnom primjeru prema kojem je 90 posto zločina koje su oni od 2005. godine obradili u svojim dokumentarcima u međuvremenu dobilo sudski epilog. Intervju, novembar 2010. godine.
177 Intervju sa iskusnim psihoterapeutom koji radi sa žrtvama, oktobar 2010. godine.

Treće poglavlje

KRITERIJI, USLOVI I IZAZOVI TRAŽENJA ISTINE U BOSNI I HERCEGOVINI

Namjera ovog Poglavlja je da se identificiraju i razmotre ključni elementi koje je po našem mišljenju potrebno uzeti u obzir i ispitati u svakoj inicijativi traženja istine u BiH. Dijelom zasnovani na procjeni uspjeha i neuspjeha prethodnih i postojećih inicijativa traženja istine o kojima smo govorili u Drugom poglavlju, te na širim ciljevima kazivanja istine koje smo definirali u Prvom poglavlju, ovi kriteriji, uslovi i izazovi nude tematske perspektive kroz koje, po našem mišljenju, treba posmatrati buduće inicijative traženja istine u BiH. Ova ključna pitanja proistekla su iz urađenog istraživanja, proučenih dokumenata i obavljenih intervjua za vrijeme rada na terenu koji je naš tim poduzeo obilazeći BiH. Dakle, ova pitanja su proistekla iz našeg razumijevanja specifičnih uslova u BiH, a definirana su u skladu sa uvidima koje su nam predočile osobe s kojima smo razgovarali. Ove kriterije, izazove i uslove smo okvirno podijelili u tri široke kategorije: 1) one koji se odnose na pitanje *kako* to uraditi, odnosno na pitanja proceduralne ili strateške prirode; 2) one koji se tiču pitanja *šta* ispitati, odnosno tematskih i pitanja sadržaja; i 3) one koji se odnose na pitanje *kome* posvetiti posebnu pažnju u ovom procesu, odnosno na pitanja vezana za specifičnu ciljnu grupu u društvu.

Ovaj posao nije bio rađen sa unaprijed definiranim pretpostavkama o konkretnom obliku koji bi optimalna inicijativa traženja istine trebala imati. Međutim, po našem mišljenju, bez obzira koji specifičan oblik ta inicijativa bude imala (a ovim dokumentom ne namjeravamo biti eksplicitni u tom pogledu), u ovom Poglavlju će se kriterijima, uslovima i izazovima definisati čime treba upravljati i šta treba uključiti u proces. Zbog toga ćemo u ovom Poglavlju razložiti po tematskim naslovima neke ključne lekcije naučene iz drugih iskustava iz cijelog svijeta, kako one vezane za zvanične, tako i one koje se odnose na nezvanične procese kazivanja istine.

Pitanja procesa i strategije: Kako?

Traženje istine kao "utvrđivanje činjenica": forenzičko i naučno traženje istine i psiho-socijalno kazivanje istine

Uvjerljivoj moći paradigme odgovornosti utvrđene putem krivičnog gonjenja na sudovima u BiH već smo posvetili određenu pažnju u ovom izvještaju.[178] Prema mišljenju mnogih naših sugovornika, ovaj pravosudni okvir ne samo da se odnosi na krivična suđenja kao osnovne "arbitre" istine, već ima i značajan utjecaj na istinu koja se često očekuje – "forenzičku istinu", odnosno, neporecive činjenice utvrđene u sudnici tokom krivičnog postupka. Ovakvo privilegovanje suđenja u široj javnosti, čini se, daje potporu snažnom argumentu da postoji samo "jedna istina" o prošlosti, a ne različite kompatibilne ali subjektivne perspektive o istoj. U određenoj mjeri, ovaj pristup ima dodatni utjecaj na strastveno političko i etničko nadmetanje oko činjenica, detalja i brojki, koje još uvijek ima dominantan utjecaj na bh. politički ambijent i ambijent traženja istine. U isto vrijeme, ovaj pristup je također i proizvod ovih istinski etnički podijeljenih političkih i ideoloških pozicija.

Za neke, ova "bitka" za činjenice predstavlja nastavak sukoba nenasilnim sredstvima. Za druge, ona potcrtava značaj izvlačenja naučnih dokaza kako bi se pokazalo šta se dogodilo i kako se dogodilo, te da se spriječi poricanje zločina do kojih je došlo. Drugi pak žale što takav pristup ide u prilog procesima političkih manipulacija u svrhu stvaranja daljih etničkih podjela i mobiliziranja žrtava koji rezultiraju podjelama među samim žrtvama.[179] Uprkos velikom trudu i posvećenosti u utvrđivanju činjenica o zlodjelima iz prošlosti, osobe koje rade na ovim pitanjima često bivaju odbačene čak i od strane "vlastitih" zajednica ako se ustanovi da su skrenule sa određenog političkog tumačenja o onome šta se u prošlosti dogodilo i ko je za to najviše odgovoran. Jedan naš sugovornik nam je tokom intervjua rekao da postoji frustracija zbog toga što, nažalost, određeni gubitak postane "trivijalan" odnosno "nevidljiv" u odnosu na neke veće nepravde. Naprimjer, rekao je da je u BiH ponekad važnije "cjepidlačiti" i voditi političke bitke oko detalja, nego pažnju usmjeriti na ključna društvena pitanja gubitaka, dijaloga i "humaniziranja drugih".

Iako predstavljaju važne komponente dosljednog traženja istine, pojmovi provjerljivih istina i dokazivih činjenica[180] postavljaju izuzetno visoka i često nerealna očekivanja o tome šta jedno pravosudno ili vansudsko tijelo koje radi na traženju istine može postići. Međutim, jedan član udruženja žrtava nam je naglasio da, iako sudovi možda i predstavljaju mjesto na kojem većina ljudi traži da se utvrdi istina koju je nemoguće osporiti, oni su u konačnici „nespretne" institucije kada je u pitanju utvrđivanje sveukupne istine u svoj njenoj kompleksnosti.

Ali snaga i važnost forenzičke istine odnosno utvrđivanja činjenica ne leži isključivo u pravosudnoj paradigmi. Naime, izvanredan rad Instituta za nestale osobe (INO) i Međunarodne komisije za nestale osobe (ICMP) u radu sa nestalim putem DNK analiza i ekshumacija, sastavljanju integriranih spisaka nestalih, vraćanju posmrtnih ostataka porodicama stradalih, itd. predstavlja najbolji slikoviti primjer koliko naučne istrage mogu biti važne za žrtve i preživjele, čak i kada ne doprinose direktno specifičnim krivičnim gonjenjima. Pored toga, naučne metode utvrđivanja činjenica postavljaju granice političkim manipulacijama ovih realnosti.

Ovakvo forenzičko traženje istine također doprinosi psiho-socijalnoj istini i visoko personaliziranim pričama pojedinačnih žrtava i preživjelih, te priznaje traumu, bol, gubitak i kompleksna emocionalna pitanja koja naučni rezultati mogu aktivirati kod pojedinaca, zajednica i cijelog društva. Uprkos uvjerljivosti pravosudne paradigme, postoji velika potreba za subjektivnijim pristupom kazivanju istine, koji uživa i veliko povjerenje, a koji uzima u obzir važnost koju za žrtve ima mogućnost da ispričaju svoje priče, da budu saslušane, i da njihove patnje budu priznate.[181] Takvo kazivanje istine je psiho-socijalne a ne forenzičke prirode, i manje je podložno ispitivanju, provjeravanju, ocjenjivanju i unakrsnom ispitivanju. Po svojoj prirodi, takvo kazivanje istine stvara višedimenzionalne i ponekad kontradiktorne verzije prošlosti, u koje je uključeno mnoštvo glasova i istina a ne samo jedna istina.[182] Međutim, činjenica da kazivanje istine uključuje psiho-socijalni aspekt ne znači da ono rezultira psihološkim liječenjem ili nekom vrstom katarze. Ustvari, često ovi procesi prije izazivaju duboke i neriješene traume, nego obavezni oporavak ili pomirenje.[183]

178 *Vidjeti* Drugo poglavlje; *također vidjeti* Treće poglavlje, Odnos između traženja istine i suđenja.
179 *Vidjeti* Treće poglavlje, Kazivanje istine: pristup prilagođen žrtvama.
180 *Vidjeti* Prvo poglavlje.

181 *Vidjeti* Treće poglavlje, Značaj priznanja.
182 Za detaljniju diskusiju ovih različitih vrsta istina, *vidjeti* Posel i Simpson, fusnota 40, str.1-13; i G. Simpson, 'Tell no Lies, Claim no Easy Victories: A Brief Evaluation of South Africa's Truth and Reconciliation Commission,' u Posel i Simpson, fusnota 40, str. 220-251.
183 Postoji sve više radova u oblasti psihologije u kojima se kritički razmatraju pitanja traume, ozdravljenja i traženja istine, a koji ukazuju na kompleksnu međusobnu povezanost između pojedinačnih i kolektivnih psiho-socijalnih procesa i utvrđivanja istine. Npr.,Y. Danieli (ur.), *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma* (Springer, New York, 2010); B. Hamber, *Transforming Societies after Political Violence: Truth, Reconciliation, and Mental Health* (Springer, New York, 2009); D. Becker, 'Confronting the Truth of the Erinyes: The Illusion of Harmony in the Healing of Trauma,' u T. A. Borer (ur.), *Telling the Truths: Truth Telling and Peace Building in Post-Conflict Societies* (Notre Dame Press, Indiana, 2006) str. 231-258; M. Humphrey, *The Politics of Atrocity and Reconciliation: From Terror to Trauma* (Routledge, London, 2002) str. 104-124; E. Staub, 'Reconciliation after Genocide, Mass Killing, or Intractable Conflict: Understanding the Roots of Violence, Psychological Recovery, and Steps toward a General Theory,' 27:6 Political Psychology (2006) str. 867-894; M. B. Lykes i M. Mersky, 'Reparations and Mental Health: Psychosocial Interventions towards Healing, Human Agency, and Rethreading Social Realities' u P. De Greiff (ur.), *The Handbook of Reparations* (Oxford University Press, Oxford, 2006) str. 589-622; i C.N. van der Merwe i P. Gobodo-Madikizela, *Narrating our Healing: Perspectives on Working through Trauma* (Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2007).

Ova dva aspekta traženja istine ne bi trebalo da se međusobno isključuju, nego su zapravo komplementarni, i odražavaju različite potrebe zajednica u BiH. Suštinski, ova dva aspekta se podudaraju sa ''utvrđivanjem činjenica'' i ''glasom''. Oni zajedno obogaćuju kazivanje istine i stvaraju i njeguju prostor za dijalog i kompatibilne pripovijesti u cijelom društvu. Čak je i pojam pojedinačne sudske odgovornosti svojstvene procesima krivične odgovornosti istovremeno artikuliran kao pojam koji u sebi sadrži dimenziju psiho-socijalnog traženja istine. Predstavnik jedne grupe žrtava je izjavio sljedeće:

> Sjedeći s nama, čut ćete jednu istinu, onda ćete sjediti s Hrvatima gdje ćete čuti još jednu istinu, a sjedit ćete i sa Srbima, i tamo ćete čuti još jednu istinu. Svako ima svoju verziju. Ali imenovanje osoba i ko je šta uradio važan je dio istine. Ova imena će nas poštediti prebacivanja krivice na ljude samo zbog toga što oni pripadaju jednoj etničkoj grupi. I žrtve također treba da imaju imena, lica i priče.

Jedan stručnjak za istraživanja se kritički osvrnuo i izjavio da šire, inkluzivnije i holističko traženje istine ne treba imati pristup koji bi bio manje zasnovan na naučnim metodama i utvrđivanju činjenica. Ono može proizvesti međusobno suprotstavljene verzije prošlosti, ali činjenica da kazivanje istine po karakteru nije isključivo pravosudni ni forenzički proces ne znači da mu metodologije nisu rigorozne ili zasnovane na naučnim metodama. Ovo je posebno važno u podijeljenom i etnički podijeljenom kontekstu BiH. To također ima važne implikacije na ulogu historičara u olakšavanju, kataliziranju i inspirisanju kreativnih, naučno zasnovanih i inkluzivnih dijaloga o prošlosti, umjesto da se ova pitanja izbjegavaju jer unose dodatni razdor i nepomirljive stavove.

Predstavnik organa vlasti s kojim smo razgovarali nam je također predočio ovakvo viđenje o kompatibilnosti psiho-socijalnih i pravničkih istina, rekavši da je potreba za čvrstim činjenicama nesporna, ali da bi te činjenice trebale biti praćene stvaranjem sigurnog prostora za pojedince da ispričaju svoje priče, da iskažu svoja viđenja i da budu saslušani. Još jedna sugovornica nam je dala sličnu perspektivu naglasivši potrebu za komplementarnim oblicima traženja istine, utoliko prije što su činjenice ponekad prisutne i lako ih je primijetiti, ali ih je teško prihvatiti. Međutim, ta sugovornica je istakla da bi proces svjedočenja žrtava dao lice i glas ovim ''suhim'' činjenicama. Izjavila je da je ''teško ne čuti kada jedna majka priča svoju priču. To je mnogo teže politički osporavati.'' Ovakvo viđenje implicitno prepoznaje neodvojivu vrijednost gajenja društvenog dijaloga kroz psiho-socijalno kazivanje istine koje demistificira i humanizira ''drugog''.

Potrebno je ponoviti da ovakve opaske i dileme nisu jedinstvene samo za BiH. Mnoge komisije za istinu priznaju svoj angažman na utvrđivanju ovih različitih tipova istine, s tim da neke komisije više od drugih priznaju takvu orijentaciju. Konačni izvještaj Južnoafričke komisije za istinu i pomirenje posebno se osvrnuo i na potencijalne probleme i na komplementarnu prirodu ovih različitih vrsta kazivanja istine.[184] Također je rečeno da je ovo bila dilema za Komisiju, obzirom da se ona nalazila u kritičnoj situaciji, između različitih očekivanja od procesa traženja istine.[185] U mnogim aspektima, Južnoafrička komisija za istinu i pomirenje razvila je nove dimenzije psiho-socijalnog utjecaja kazivanja istine kroz inovativnu upotrebu javnih saslušanja svjedočenja žrtava. Iako ni takav pristup nije prošao bez prepreka i kritika,[186] kasnije korištenje ove prakse u Komisiji za istinu i pomirenje u Peruu te Komisiji za istinu i pomirenje u Istočnom Timoru (CAVR) značilo je da su ovo bili modeli komisija koje su se aktivno angažovale po pitanju psiho-socijalnih potreba žrtava i preživjelih. Zaista, ove komisije su se fokusirale na stvaranje sigurnog prostora za kazivanje istine, obezbjeđivanje psihološke podrške za svjedoke, i poklanjale su posebnu pažnju kreiranju prostora u kojem će se pričanje priča odvijati. Međutim, za razliku od Južnoafričke komisije za istinu i pomirenje, i Peruanska i Istočnotimorska komisija uspostavile su kreativne modele traženja istine zajedno sa sudskim procesima.[187] Ova dva primjera oslikavaju razvoj procesa traženja istine koji su istovremeno odgovarali i psihosocijalnim i forenzičkim potrebama. To je potpuno različito od nekih ranijih komisija, kao što je Čileanska komisija, koja je imala duboko izražen legalistički pristup, po orijentaciji je bila sudska komisija, nije imala saslušanja žrtava, a koristila je uglavnom forenzički pristup.[188] Različit je također i slučaj Gane u kojem je, iako su žrtve imale priliku da svjedoče, sama postavka svjedočenja jako podsjećala na formalnu prirodu i hijerarhijski profil tradicionalne sudnice, za razliku od drugih komisija koje su se više prilagođavale učešću žrtava, i u smislu forme i u smislu sadržaja procesa.

184 Komisija za istinu, Izvještaj Komisije za istinu i pomirenje u Južnoj Africi, (Juta & Co., Cape Town, 1998), Vol.1 poglavlje 5, paragraf 29. Za detaljnu diskusiju na ovu temu u slučaju Južne Afrike, vidjeti D. Posel, 'The TRC Report: What Kind of History? What Kind of Truth?' u D. Posel i G. Simpson, fusnota 40, str.147-172.
185 *Ibid*.
186 Potrebno je naglasiti da je postojala velika debata među psiholozima u vezi postavki o ozdravljenju koje su ponekad bile dovođene u vezu sa javnim svjedočenjima. Također, postoji mnogo prigovora koji govore o neprikladnosti javnih svjedočenja u slučaju nekih zločina (npr. seksualno nasilje), ili kada se radi o nekim ugroženim grupama čije bi se stanje javnim svjedočenjima moglo pogoršati, što uključuje žene i djecu (iako djeca nisu direktno učestvovala u javnim slušanjima tokom rada Južnoafričke komisije za istinu i pomirenje).
187 Za više informacija o ovome, *vidjeti* Treće poglavlje, Odnos između traženja istine i suđenja.
188 *Vidjeti* Prvo poglavlje, Napomena o međunarodnim usporedbama.

Odnos između ova dva oblika istine često predstavlja izazov u projektima usmene historije. Sa jedne strane, historičari koji rade na usmenoj historiji često su tvrdili da je ovaj oblik historije puno bliži forenzičkoj istini,[189] dok su drugi isticali potencijalni korektivni utjecaj samog čina svjedočenja.[190] Naprimjer, u Sjevernoj Irskoj, ''*Ardoyne Commemoration Project*'' kao nezvanična inicijativa, ispitala je različite načine na koje se forenzička i psiho-socijalna istina međusobno miješaju, posmatrajući oboje kao suštinske elemente napora kojim će se ''omogućiti običnim ljudima da ispričaju svoju priču''.[191] Da bi se to postiglo, u okviru projekta su se spojile metodologije klasične usmene historije i više terapeutski proces podsticanja članova porodica da ispričaju priču na svoj način.

Iako ponekad izgleda da se ovi psiho-socijalni i forenzički pristupi kazivanju istine međusobno suprotstavljaju, jasno je iz dosadašnjih pozitivnih iskustava da su ova dva pristupa komplementarna. Također je jasno da je, uprkos kulturnoj dominaciji pravosudne paradigme traženja istine u BiH, ipak moguće ali i značajno da bilo koji budući mehanizam traženja istine nastoji da integriše ove pristupe, podstičući različite metodologije kao komplementarne a ne kontradiktorne, u oblikovanju kompleksne istine, kompatibilnih narativa i dijaloga o prošlosti u cijelom društvu.

Osobe prihvatljive za sve strane i važnost vjerodostojnog liderstva

Nasilni sukobi u BiH do kojih je došlo 90-ih godina prošlog vijeka, i ustavni poredak postignut pregovorima na kraju tog perioda proizveli su državu i sporazum koji i dalje ostaju zasnovani na visokom nivou etničkog nadmetanja i podjela. Ovo se također oslikava i u de facto političko-etničkoj segregaciji različitih entiteta i kompletnog društva, od lokalnog pa sve do državnog nivoa. Obzirom da etnička podjela proizilazi iz sukoba u prošlosti, uključujući i sistematsko nasilje i raseljavanje koje svaka vrsta inicijative traženja istine treba ispitati, postoji velika doza sumnjičavosti, skepticizma i nedostatka povjerenja kada je riječ o potencijalu ovog procesa da bude pravedan ako ga budu vodili organi vlasti. Jedan sugovornik nam je potvrdio da su ''ljudi koji su trenutno na vlasti oni koji su bili na vlasti i za vrijeme rata. Na svim stranama je teško vjerovati takvim ljudima i imati povjerenje u njih''.

189 *Npr.*, Columbia University Oral History Research Office, "About OHRO," <blogs.cul.columbia.edu/ohro/about/>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.
190 *Vidjeti* S. Linton, *Reconciliation in Cambodia* (Documentation Center of Cambodia, Phnom Penh, 2004).
191 *Vidjeti* Ardoyne Commemoration Project, fusnota 45, str. 11

Sa druge strane, neki sugovornici su izrazili zabrinutost u smislu neefikasnosti institucija na državnom nivou koje su zaglibljene u etničke i političke borbe do te mjere da su zbog toga ponekad potpuno nefunkcionalne. Jedan od naših sugovornika je istakao da ''ljudi nisu podijeljeni onoliko koliko su podijeljene institucije.'' Član jednog udruženja žrtava žalio se na sljedeće:

> Svi su počinili zločine, samo neće svi priznati svoju ulogu i svoju odgovornost. Zločini su počinjeni u ime nas, običnih ljudi...ali to se dogodilo na svim stranama. Mi bismo svi trebali početi pričati o tome...iz mnogo razloga je lakše pomiriti narod nego političare koji nisu posvećeni svom poslu i koji manipulišu situacijom. I ovo se također dešava na svim stranama.

Drugi predstavnik žrtava je rekao da se ''svi političari igraju s brojkama. Nastoje manipulisati udruženjima žrtava. Potreban nam je prostor u kojem ćemo se sastati bez političara.''

Međutim, ovo nije slučaj samo na političkom nivou, i ne odigrava se samo u političkom nadmetanju između suparnika koji dijele odgovornost u državnim organima vlasti. Ove političke i etničke podjele su također vidljive u, kako neki tvrde, političkim ''manipulacijama'' samog aktivističkog pokreta žrtava. Mnogi naši sugovornici su naglasili postojanje udruženja žrtava koja su duboko ispolitizirana i podijeljena po etničkim i političkim linijama. Čini se da su ova udruženja više posvećena međusobno suprotstavljenim zahtjevima za pisanje historije i ozbiljnosti kršenja prava koja su žrtve pretrpjele nego što su povezani zajedničkim iskustvima gubitaka i patnji kroz koje su prošli tokom sukoba.

Mnogi naši sugovornici vjeruju da ove utvrđene podjele unutar države i društva znače da su izgledi za kredibilnu inicijativu traženja istine u BiH trenutno slabiji nego što su bili prije pet ili deset godina. Jedan socijalni radnik nam je rekao: ''Mislim da je 1999. godine situacija za ovu vrstu aktivnosti (traženja istine) bila vjerovatno bolja nego sada. Sada je konfliktni mentalitet pustio korijenje. Izgledi za prihvatanje odgovornosti su također umanjeni.'' Na isti način nam je jedan strani pomatrač, koji je proveo mnogo vremena u BiH, rekao da ''ova zemlja u političkom smislu živi kao prije 15 godina. Orijentisana je na sjećanja na prošlost, a ne na planove za budućnost.''[192]

192 Ove perspektive se specifično odnose na politički kontekst i ćorsokak, kako nam je rečeno, kada su u pitanju politički nivo i nivo organa vlasti, ali one ne bi trebale zasjeniti neke optimističnije perspektive kada je u pitanju pogodno vrijeme i važnost traženja istine u drugim sektorima, što je prikazano u drugim dijelovima ovog izvještaja.

Jako je značajno napomenuti da u vrijeme kada BiH razmatra važnost traženja istine, povjerenje u političke lidere u pogledu nadzora nad tim procesima ne postoji. Ova činjenica ima temeljne implikacije na pitanje ko treba da posmatra, prati i vodi proces. Proces traženja istine u BiH mora voditi kredibilno i kompetentno liderstvo u koga narod ima povjerenja, sa posebnim osvrtom na osobe prihvatljive za sve strane – muškarci i žene koje uživaju najveći stepen integriteta i neovisnosti (pri čemu to ne moraju nužno biti osobe visokog profila), koji mogu zadobiti i zadržati poštovanje unatoč etničkim podjelama koje trenutno prevladavaju u bh. društvu. Važnost legitimnog, autonomnog, multidisciplinarnog vođstva – posebno iz sfere civilnog društva i NVO zajednice, zatim akademije, različitih profesionalaca, itd. – je od neizmjerne važnosti za ove procese. Ovo je posebno važno ako se želi postići da traženje istine funkcionira u neovisnom ambijentu izvan ispolitiziranih državnih struktura.

Osobe koje su prihvatljive za sve strane, ili „figure konsenzusa", također treba da budu hrabri ljudi sa moralnom čvrstinom ako žele da predvode proces uspostavljanja *pokreta* za traženje istine. Za vrijeme našeg rada u BiH, mnogo smo puta čuli priče o tome kako su posvećeni pojedinci koji su prelazili granice etničke lojalnosti, a posebno kada su to uradili u ime traženja istine ili utvrđivanja činjenica, ubrzo potom bivali izloženi viktimizaciji i progonima, pa čak i unutar vlastitih zajednica.

Zaista, međunarodno iskustvo u različitim zemljama potvrđuje ključni značaj osoba prihvatljivih za sve strane kao lidera kredibilnih procesa traženja istine. Pritom, transparentni konsultativni procesi njihovog imenovanja su podjednako važni kao i lični liderski kvaliteti ovih osoba.

Mandati komisija za istinu iz cijelog svijeta nude bogat opis osoba koje su pogodne da preuzmu ovu vrstu odgovornosti, posebno kada je riječ o podijeljenim društvima. Komisije za istinu u Maroku, Sijera Leoneu, Istočnom Timoru, Južnoj Africi i Liberiji (da nabrojimo samo neke od njih) nude poučne smjernice o tome kako bi trebalo da izgledaju vođe bilo kakvog uspješnog procesa traženja istine u BiH. Ključne kvalitete koje su identificirane uključuju sljedeće: nepristranost, integritet, neovisnost, nepostojanje specifičnih naklonosti i predrasuda, visoko moralni karakter, posvećenost ljudskim pravima i zabrani diskriminacije na osnovu rase, etničke pripadnosti, spola, kaste, itd.[193]

193 *Npr., Liberia, Act to Establish the Truth and Reconciliation Commission* (TRC) of Liberia (2005), čl. IV, V, IX; *Morocco, Dahir No 1.04.42 of the 19th of Safar 1425* (10 April 2004), Preambula, čl. 3; *Sierra Leone, The Truth and Reconciliation Commission Act* (2000), sekcije, 3 i 14; *South Africa, Promotion of National Unity and Reconciliation Act* (1995), sekcije 7, 13, 17, 24, 36, *Timor Leste, UNTEAT Regulation No. 2001/10* (2001), sekcije 2, 4, 5, 11, 41, 42.

Osobe koje rade u ovom kapacitetu ne smiju imati dosije o bilo kakvim kršenjima prava. Različiti mandati komisija propisuju da članovi komisije treba da budu izabrani iz različitih profesionalnih sredina i iz različitih disciplina, da reflektiraju strukturu društva iz kojeg su izabrani, pri čemu posebnu pažnju treba posvetiti učešću i liderstvu žena. Ključne karakteristike koje je potrebno da ima svaka osoba koja vodi proces traženja istine su vjerovatno najbolje opisane riječima predsjedavajućeg Čileanske komisije za istinu, Joséa Zalaquetta:

> Imamo slobodu da iskažemo zašto smo prihvatili ovaj plemeniti zadatak kojim smo počašćeni. Bili smo svjesni da će zadatak biti težak, te da će ga naša lična ograničenja učiniti još težim. Ipak smo ga prihvatili bez oklijevanja. Članovi naše grupe nose u sebi raznolike filozofije. Bili smo svjesni da se pridržavamo različitih tradicija, da smo lojalni različitim političkim opcijama, te da imamo različite perspektive o historiji naše zemlje... Prihvatili smo ovaj zadatak zato što nas ujedinjuje jedan osnovni princip – poštivanje ljudskih bića samo zbog toga što su oni ljudska bića – i zato što vjerujemo da je pojedinac zaštićen neotuđivim pravima koja se ne smiju kršiti na osnovu slučajnih okolnosti, nacionalnosti, kaste, rase ili ideologije. Ovo su prava koja nijedna vlast, bez obzira koliko dalekosežna bila, ne smije narušiti. Ujedinjeni smo jednostavnim ubjeđenjem da ljudsko biće u svom dostojanstvu postavlja neprikosnovena ograničenja prema aktivnostima drugih ljudskih bića. Ovo je praiskonsko pravilo zajedničkog života ljudskih bića. Konačno, ujedinjeni smo u čežnji da napravimo od naše države zemlju koja je dostojna da ponudi utočište za naša buduća pokoljenja, što se uvijek smatra najvišim izrazom stvaranja.[194]

194 *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation,* fusnota 16, str. 20-21.

U nekim slučajevima, ključne vrijednosti neutralnosti i neovisnosti, kao i opasnost od percepcije pristranosti, smatrane su tako značajnim u duboko podijeljenim društvima da su se države svjesno odlučivale na to da kao članove komisije imenuju istaknute strance, a kako bi se uvećala percepcija kredibilne nepristranosti. Najradikalniji takav slučaj bio je u Salvadoru gdje su članove Komisije činili isključivo stranci, obzirom da je postojalo uvjerenje da je to jedini način da se postigne percepcija neutralnosti.[195] U Gvatemali, šef Komisije za historijska pojašnjenja bio je stranac, ali preostala dva člana Komisije bili su Gvatemalci. U Sijera Leoneu, hibridnu komisiju za istinu sačinjavala su tri strana člana, koje je imenovao Komesar Ujedinjenih nacija za ljudska prava, te četiri domaća člana koja je predložio panel sastavljena od različitih aktera, uključujući političke predstavnike i predstavnike civilnog društva.[196] U slučaju Liberije, umjesto da članovi komisije budu stranci, formiran je Međunarodni savjetodavni komitet za tehnička pitanja, čiji zadatak je bio da direktno rade sa članovima komisije.[197]

Na sličan način, i nezvanični projekti traženja istine rizikuju da budu viđeni kao neobjektivni, oni koji imaju političke ciljeve, ili oni čiji su članovi pristrani. Zbog toga nezvanični projekti kao što su Komisija za istinu i pomirenje u Greensboro-u ili Brazilski projekat *Tortura Nunca Mais*[198] učinili su mnogo kako bi pokazali da se njihovo vođstvo i osoblje pridržava najviših mogućih standarda objektivnog istraživanja.

U tom smislu, i u nezvaničnim projektima se također nastojalo doći do osoba prihvatljivih za sve strane. To je npr. učinila Komisija za istinu i pomirenje u Greensborou – projekat na općinskom nivou koji je pokrenula sama zajednica s ciljem da se otkrije istina o događajima vezanim za rasno i političko nasilje u Greensborou u Sjevernoj Karolini 1979. godine. Njen mandat bio je koncipiran na način da se:

> Komisija sastoji od sedam (7) članova, i to osoba sa priznatim integritetom i principima, posvećenih vrijednostima istine, pomirenja, jednakopravnosti i pravde. [199]

Međutim, ako se smatra da su karakter i kvalitete osoba koje vode ovakve projekte jako važni, bez obzira da li se radi o zvaničnim ili nezvaničnim inicijativama, onda je i proces kojim se ove osobe biraju podjednako značajan. Jasno je da su dva faktora koja su međunarodnim iskustvom dokazana kao ključna za osiguravanje statusa legitimnog procesa traženja istine transparentnost i inkluzivno učešće u procesu izbora članova komisije. Veoma dobri primjeri ovakvog pristupa su između ostalog Istočni Timor, Sijera Leone i Južna Afrika, koji su proveli jasan, transparentan i inkluzivan participativni pristup kod imenovanja članova i predsjedavajućih komisije za istinu. U većem broju komisija, imenovanje članova se odvijalo putem odgovarajućih panela za imenovanje, u čijem sastavu su bili predstavnici političkih stranaka, NVO-a, vjerskih lidera, predstavnika žrtava, drugih predstavnika civilnog društva, te predstavnika međunarodne zajednice, koji su bili odgovorni za vršenje provjera i sačinjavanje užeg izbora kandidata.[200] U Južnoj Africi, naprimjer, proces intervjua za izbor članova komisije bio je javan. U drugim slučajevima, članove komisije je na kraju birao Predsjednik ili najviši međunarodni administrativni autoritet u državi, nakon što je proveo konsultacije sa predstavnicima civilnog društva.

Za razliku od gore navedenih primjera, slučaj Gane ilustruje potencijalne probleme uzrokovane nedostatkom transparentnosti i konsultacija u procesu imenovanja članova komisije za istinu. Takav pristup je rezultirao percepcijom javnosti da Državna komisija za pomirenje u toj zemlji nije politički neutralno tijelo.[201] Na sličan način, u slučaju međudržavne Indonežansko-timorske komisije za istinu i prijateljstvo, izbor članova komisije odvijao se iza zatvorenih vrata i bez uključivanja civilnog društva. Ovakav izbor članova, u kombinaciji sa podjelama među članovima komisije, doveo je do javne percepcije da su članovi komisije podijeljeni u dvije frakcije zasnovane na nacionalnosti i nadmetanju u uspostavljanju dominacije jednostranog, unaprijed određenog historijskog viđenja.[202]

195 C. Tomuschat, "Clarification Commission in Guatemala,", 23 *Human Rights Quarterly* (2001) str. 233-258, na str. 237-239. Iako je Tomuschat bio predsjedavajući Komisije u Gvatemali, on ovdje upoređuje Gvatemalu i Salvador. Pišući o Salvadoru, on ističe: "Izgledalo je da niko nije u stanju da bude apsolutno neutralan. Skoro svi su se smatrali osobama koje pripadaju ljevici ili desnici, obzirom da je politički centar potpuno razoren tokom dugog niza godina sukoba. Prema tome, kako bi se osiguralo da rezultati rada i zaključci budu što objektivniji, postojalo je generalno osjećanje da državljani Salvadora trebaju biti isključeni iz ovoga, pogotovo zato što bi svaka osoba koja bi bila spremna ponuditi svoje usluge na najobjektivniji način rizikovala da ju stave pod pritisak – ili čak da rizikuje vlastiti život." *Ibid*, str. 238.

196 M. Freeman i P. Hayner 'Truth-Telling,' u D. Bloomfield, T. Barnes i L. Huyse (ur.), Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook (International IDEA, Stockholm, 2003) str. 129.

197 Akt kojim se uspostavlja Komisija za istinu i pomirenje u Liberiji (2005), sekcija 10, <www.ictj.org/static/Africa/Liberia/liberiatrcact.eng.pdf>, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

198 Ovaj projekat, koji je imao za cilj da utvrdi razmjere mučenja u Brazilu za vrijeme autoritarnog režima tako što će se služiti državnim arhivima, formalizirao je svoj odnos sa Svjetskim vijećem crkava, što mu je dalo dodatni legitimitet.

199 Projekat istine i pomirenja u zajednici "Greensboro", 'Mandate for the Greensboro Truth and Reconciliation Commission,' *Greensboro News & Record*, 6. maj 2003. godine, <www.greensborotrc.org>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.

200 Potrebno je naglasiti da su nacrti zakona o formiranju komisije za istinu i pomirenje u BiH (a posebno tokom druge inicijative iz 2006. godine) definisali okvirni proces izbora budućih članova Komisije, što je uključivalo formiranje panela za imenovanje članova, koji bi bio sastavljen od različitih aktera, kao i široke konsultacije sa civilnim društvom. *Vidjeti* Drugo poglavlje, Zvanične inicijative kazivanja istine u Bosni i Hercegovini.

201 N. Valji, "Ghana's National Reconciliation Commission: A Comparative Assessment," *International Center for Transitional Justice and Centre for the Study of Violence and Reconciliation Occasional Paper Series*, septembar 2006. godine, str. 7.

202 M. Hirst, 'Too Much Friendship, Too Little Truth,' *International Center for Transitional Justice* (januar 2008. godine), <www.ictj.org/images/content/7/7/772.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine, str. 37-38.

Najupečatljivije takvo nedavno iskustvo je iskustvo Kenije, u kojoj je Predsjedavajući Komisije za istinu, pravdu i pomirenje na kraju bio primoran podnijeti ostavku, jer se ispostavilo da je bio uključen u neke događaje koje je Komisija imala zadatak da ispita. Prethodno je nekoliko drugih članova komisije podnijelo ostavku zbog pomenute kontroverze, tako da je ovim događajem komisija zapravo doživjela potpuni poraz.[203]
Mark Freeman i Patricia Hayner tvrde sljedeće:

> Ključna lekcija iz prethodnih komisija za istinu je da će komisija generalno pridobiti jaču podršku javnosti i međunarodne zajednice onda kada su njeni članovi izabrani putem konsultativnog procesa, te kada se uloži iskren napor usmjeren na osiguravanje balansa u smislu političkih opredjeljenja, etničkih i vjerskih grupa ili jednakosti spolova.[204]

Ono što je posebno jasno u kontekstu BiH je da će karakter i karakteristike osoba zaduženih za kataliziranje i olakšavanje širokog procesa traženja istine, u kombinaciji sa konsultativnim i transparentnim procesom njihovog imenovanja, biti od izuzetne važnosti. Kredibilitet i održivost takve inicijative zavisit će od liderstva, integriteta i neovisnosti onih koji će predvoditi i nadzirati ove aktivnosti. I zaista, u aktuelnom ambijentu, takve ''figure konsenzusa'', sposobne da prevaziđu etničke podjele u bh. društvu, bit će jako važne za legitimitet procesa traženja istine i za kredibilitet dijaloga u društvu koji bi se ovim procesom katalizirao tokom naredne decenije. Liderstvo bi trebalo funkcionirati na način da ima podršku organa vlasti, ali da je u potpunosti autonomno i neovisno od državnih stuktura, na koje se gleda sa velikim nepovjerenjem. Takvo liderstvo bi trebalo biti distancirano od uskih etničkih podjela kao perspektive kroz koju se prošlost posmatra.

203 TJRC Communications Department, 'TJRC Commissioners Applaud Chair Bethwel Kiplagat for Stepping Aside,' novembar 2010. godine, <www.tjrckenya.org/index.php/news/182-tjrc-commissioners-applaud-chair-bethwel-kiplagat-for-stepping-aside>, Internet stranica posjećena 23. decembra 2010. godine.
204 M. Freeman i P. Hayner fusnota 196, str. 129.

"Početak historije": vremenski okvir i mandat

Utvrđivanje kada je sukob otpočeo, odnosno razjašnjavanje koji su uzroci sukoba predstavlja duboka politička pitanja i oslikava utvrđenu etničku podjeljenost u Bosni i Hercegovini. Ove debate, koje po mišljenju nekih sežu i nekoliko vijekova u prošlost, često se koriste kao ilustracija jedinstvenosti bh. konteksta i kao pokazatelj težine sukoba u BiH. Ovo predstavlja neposredni izazov da se utvrdi koliko unazad bi trebalo da se posmatraju događaju kada se bude radilo na traženju istine. Međutim, utvrđivanje ''datuma početka'' (i ''datuma završetka'') inicijative kazivanja istine je teško pitanje i za komisije za istinu i druge projekte traženja istine širom svijeta, tako da BiH uopće nije toliko jedinstvena po ovom pitanju koliko se često misli da jeste.

U BiH naprimjer, jedno od pitanja koje se postavlja jeste da li bi trebalo ispitati samo period od 1992–1995. godine, ili neki duži vremenski period. Kako bi kazivanje istine trebalo da se suoči sa historijskim periodima koji su prethodili ovom sukobu ili sa dugotrajnom ozlojeđenošću? Da li su ponuđena adekvatna objašnjenja vezana za postupanje prema određenim grupama za vrijeme Drugog svjetskog rata, i ako nisu, da li bi inicijativa kazivanja istine trebala početi objašnjavanjem trauma doživljenih u tom periodu?

U drugim kontekstima, i zvanične i nezvanične inicijative kazivanja istine su morale da se suoče sa pitanjem *vremenskog mandata*. U postkolonijalnim zemljama kao što je Kenija, oni koji su učestvovali u uspostavljanju komisije za istinu su morali razmatrati pitanje da li u svom radu treba da obuhvate i period kolonijalne vladavine. Osnovno pitanje koje se postavljalo bilo je ''kada je sukob 'počeo'?'', što odmah navodi na pitanja vezana za uzroke, historijsko i dugogodišnje naslijeđe, kao što su obrasci isključivanja ili nepravde koji postoje desetljećima ako ne i stoljećima unazad.

Jedan od načina da se razriješi ova dilema jeste da se ne prihvati ideja da treba postojati samo jedno tijelo za kazivanje istine, sa samo jednim vremenskim mandatom, nego da treba prihvatiti ideju različitih inicijativa kazivanja istine koje će definisati svoje vremenske okvire na različite načine i iz različitih razloga. Tako je, naprimjer, Fondacija sjećanja u Iraku (IMF), nezvanična inicijativa kazivanja istine, ograničila svoj vremenski mandat na ''Baathistički period'', koji je po njihovom mišljenju počeo 1968. godine a završio invazijom od strane Sjedinjenih Američkih Država 2003. godine. Na kritike zbog toga što nisu uključili kršenja ljudskih prava koja su se dogodila *nakon* 2003. godine, predstavnici Fondacije

su odgovorili da njihov mandat pokriva samo period Baathističkog režima, obzirom da je za ovaj period karakterističan određeni obrazac ponašanja i događaja, koji ga čine različitim od drugih perioda. Zaista, prema riječima predstavnika Fondacije, oni su imali jasan ''datum početka'' i ''datum kraja''. Nije bila poenta u tome da se dokaže da li su kršenja prava koja su se dogodila nakon 2003. godine bila blaža ili teža od onih koja su se dogodila u periodu od 1968–2003. godine. Istovremeno, Fondacija je podsticala druge da rade na drugim inicijativama traženja istine kojima će se pokriti period nakon 2003. godine, i ponudila da surađuje s njima, ali je jasno naglasila da će se oni baviti isključivo gore navedenim periodom.

Sužavanje mandata na specifični vremenski period ne sprječava inicijativu kazivanja istine da se posveti i ispitivanju prethodnih dešavanja ili obrazaca iz prošlosti koji su doveli do perioda koji je predmet ispitivanja. Na Solomonskim otocima, kao i u mandatima mnogih komisija za istinu iz drugih zemalja, pravni okvir je vrlo specifičan. Zadatak ove komisije bio je da ispita ''kršenja ljudskih prava koja su se dogodila u periodu od 01. januara 1998. godine do 23. jula 2003. godine, uključujući uništavanje imovine, lišavanje prava na imovinu i prava naseljavanja i zarađivanja za život'', kao i ''razmatranje utjecaja na sektore zdravlja, obrazovanja, prava i druge'', sa ukupnim ciljem da se ''razviju politike odnosno mjere kojima bi se mogle spriječiti slične situacije, odnosno ponavljanje takvih događaja iz prošlosti.''[205] Međutim, isti pravni okvir na Solomonskim otocima predviđa da komisija ispita i ''prethodne događaje'' i ''uzroke'' sukoba.

Mnoge inicijative kazivanja istine su tako otpočinjale svoj rad sa jasno definiranim vremenskim okvirom koji pokrivaju, ali su, svjesne da historija sama po sebi predstavlja kontinuitet, ipak zahtijevale analizu kojom će se u obzir uzeti period mnogo duže historije. U Gvatemali, obje inicijative (i zvanična inicijativa, odnosno Komisija za historijska pojašnjenja, i nezvanična inicijativa, odnosno projekat Oživljavanja historijskog sjećanja), fokusirale su svoje istrage na period između 1962. i 1996. godine, kada je potpisan mirovni sporazum. Međutim, obje inicijative su također dublje razmatrale i ranije historijske obrasce. U konačnom izvještaju zvanične komisije, tačnije u njegovom zaključnom dijelu, naglašeno je da su postojali obrasci društvenih isključivanja i da su oni uspostavljeni tokom kolonijalnog perioda, te je istaknuto da je ''proglašavanje neovisnosti 1821. godine, odnosno događaj koji je okupio državnu elitu, bilo popraćeno stvaranjem autoritarne države koja je isključivala većinu stanovništva, koja je imala rasističke prakse, i koja je služila za zaštitu ekonomskih interesa

205 *Vidjeti Solomon Islands Truth and Reconciliation Commission Act 2008* (No. 5, iz 2008.), 28. august 2008, Državni parlament, član 5(1)(b)-(d) <http://www.paclii.org/sb/legis/num_act/tarca2008371/>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.

privilegovane manjine.''[206] U Gani, Komisija za istinu je imala mandat da ispita kršenja ljudskih prava koja su se dogodila tokom tri različita perioda ''neustavne vlasti'', ali je također imala mogućnost da ispita sva slična kršenja prava koja su se desila između marta 1957. godine i januara 1993. godine, a na osnovu zahtjeva osobe koja je pretrpjela navedena kršenja.[207] Liberijska komisija imala je zadatak ispitati kršenja ljudskih prava, uključujući ''masakre, seksualno nasilje, ubistva, nezakonita smaknuća i ekonomske zločine, kao što su eksploatacija prirodnih ili javnih resursa, i to u periodu od januara 1979. do 14. oktobra 2003. godine'', ali je također bila odgovorna za ''utvrđivanje prethodnih događaja, okolnosti, faktora i konteksta takvih kršenja'', te imala ovlaštenje da pokrene istragu vezanu za bilo kakvo slično kršenje prava do kojeg je došlo prije ovog perioda, i to na zahtjev pojedinca ili grupe.[208] Na sličan način Komisija za istinu u Sijera Leoneu, kao i ona u Južnoj Africi, imala je mandat da pokrene istrage u pogledu specifičnih oblika kršenja prava u određenom vremenskom periodu, ali je taj mandat obuhvatao i ispitivanje i objašnjavanje ''prethodnih uzroka'' ovih kršenja.

Debata o ovom pitanju na koju smo naišli za vrijeme naših razgovora u BiH ne doima se odveć kontroverznom, iako to nužno ne znači da je dilema o ovom pitanju riješena. Kao što je slučaj sa doslovno svakim kontekstom u svijetu, postoje razumni argumenti (kao što su sama priroda uzroka u historiji, suštinski uzroci, historijsko naslijeđe, itd.) koji ukazuju na potrebu za ispitivanjem različitih vremenskih perioda. Ipak, naišli smo na generalni konsenzus da vremenski period na koji se treba fokusirati u smislu traženja istine treba da bude onaj od 1992–1995. godine, iako smo mogli čuti i nekoliko prijedloga da se ispitaju i prethodni događaji, od kojih je najočigledniji period Drugog svjetskog rata.

Ono što je zaista važno jeste da se odluke o periodu koji treba ispitati donesu u jednom neutralnom forumu, koji omogućuje osobama uključenim u diskusiju da izraze različita mišljenja, te da se debata odvija uz upotrebu razumnih historiografskih argumenata. Primjer koji bi se mogao slijediti u ovom kontekstu je diskusija o mandatu i vremenskom periodu koji treba ispitati, a koju je koordinirao Projekat ''Healing Through Remembering'' iz Sjeverne Irske. Njihova publikacija pod naslovom ''Pomiriti se sa prošlošću: opcije za utvrđivanje istine

206 Commission for Historical Clarification, *Guatemala Memory of Silence, TZ'INIL NA'TAB'AL, Report of the Commission for Historical Clarification Conclusion and Recommendations*, februar 1999., <http://shr.aaas.org/guatemala/ceh/report/english/conc1.html>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.

207 Parlament Republike Gane, *Akt državne komisije o pomirenju* (2002) poglavlje 3, <www.ghanareview.com/reconact.html>, (Internet stranica posjećena 1. januara 2011. godine) predviđa sljedeće: (1) Cilj Komisije je da traži i promovira nacionalno pomirenje među ljudima ove zemlje, i to (a) tako što će utvrditi precizan, kompletan i historijski zapis kršenja i povreda ljudskih prava počinjenih od strane osoba iz javnih institucija odnosno nositelja javnih funkcija u periodima neustavne vlade, uključujući sljedeće periode: (i) od 24. februara 1966 do 21. avgusta 1969. godine; (ii) od 13. januara 1972 do 23. septembra 1979. godine; i (iii) od 31. decembra 1981. do 6. januara 1993. godine; te (b) tako što će Predsjedniku dati preporuke o tome koju vrstu obeštećenja treba osigurati za zlodjela počinjena u ovim periodima. (2) Pored perioda naznačenih u paragrafu (1) (a), Komisija može, na zahtjev bilo kojeg pojedinca, raditi na ispunjenju cilja definisanog u paragrafu (1) u pogledu bilo kojeg vremenskog perioda između 6. marta 1957. i 6. januara 1993. godine.

208 Akt kojim se uspostavlja Komisija za istinu i pomirenje u Liberiji (2005), poglavlje 4 (a), fusnota 197.

o sukobu u i oko Sjeverne Irske''[209] objavljenoj 2006. godine, razmatrala je između ostalog i pitanje vremenskog mandata. Na samom početku diskusije, usvojena je pretpostavka da je logično da se ispita period od 1966. do 1998. godine. Međutim, kasnije su se otvorile sljedeće mogućnosti: (1) da brojne različite inicijative kazivanja istine mogu raditi na ispitivanju različitih perioda, uključujući i pristupe koji su nazvani ''utvrđivanje istine pristupom odozdo na gore'', te (2) da svaka zvanična inicijativa kazivanja istine, kao što je npr. komisija za istinu, treba da razmotri i definiše pitanje relevantnog vremenskog perioda, a ne da najočiglednije datume jednostavno uzme zdravo za gotovo i da se samo njima bavi.

Prema tome, predlažemo da određivanje vremenskog mandata postane jedan od ključnih kriterija o kojima treba raspravljati u toku razvoja inicijative kazivanja istine u BiH. Zaista, i *sama* diskusija o relevantnom vremenskom okviru može prerasti u dijaloški proces koji vodi ka jasnijem shvatanju odnosa između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, te shvatanju veza između onoga što se desilo prije, za vrijeme i nakon sukoba i razumijevanju kako svi navedeni aspekti utiču na buduće generacije.

Neophodnost informacijama opskrbljenih konsultacija za kredibilno utvrđivanje istine

Nekoliko inicijativa kazivanja istine u BiH nije uspjelo – barem dijelom – uslijed nedostatka širokih konsultacija sa ključnim grupama aktera u pripremnoj fazi ovih inicijativa. Vjerovatno postoji više razloga za takav pristup, u koje se svakako upliću dileme oko pogodnog trenutka, resursa, specifičnih izazova vezanih za krivična gonjenja aktuelna u to vrijeme, itd. Nema sumnje da su ovi faktori još više otežani percepcijom da su vansudski oblici utvrđivanja odgovornosti – a posebno komisija za istinu – ponajprije uvezeni u BiH od strane međunarodne zajednice, kopiranjem primjera iz drugih zemalja u kojima priroda sukoba, društva i političke zajednice nisu dovoljno slični kontekstu BiH. Jak otpor ovakvim pristupima nije bio iznenađujući, ali se nije dogodio samo u BiH.

Ipak, široke konsultacije kojima se osigurava podrška i posvećenost ključnih aktera predstavljaju ključni preduslov za legitimne i kredibilne procese traženja istine. Štoviše, međunarodni standardi *zahtijevaju* da formiranje, konkretno, komisije za istinu bude ''zasnovano na širokim javnim konsultacijama tokom kojih se traži mišljenje žrtava i preživjelih.''[210] Komisije za traženje istine bivaju značajno obogaćene organiziranjem konsultacija koje nisu samo formalni proces, već uključuju i *raspolaganje informacijama* o iskustvima, greškama, inovacijama i pozitivnim primjerima drugih koji su vodili ove kompleksne procese u svojim društvima. Jasno je da nigdje u svijetu ne postoji obrazac niti model koji bi bio direktno primjenjiv u BiH; štoviše, inovacije u ovoj oblasti koje se dešavaju u BiH će, nadamo se, ponuditi pozitivan primjer za one koji se u budućnosti budu bavili sličnim izazovima u drugim dijelovima svijeta. Međutim, mogućnost da se civilno društvo, udruženja žrtava, omladinske grupe, udruženja žena, politički lideri, vjerske zajednice i drugi akteri uključe u ove procese, sa povećanim razumijevanjem svih opcija koje im stoje na raspolaganju, predstavlja neprocjenjivu investiciju u uspjeh procesa traženja istine u BiH, bez obzira na formalni okvir traženja istine koji na kraju bude prihvaćen.

Postoji čitav niz primjera iz cijelog svijeta koji ukazuju na činjenicu da konsultativni, inkluzivni, participativni i transparentni procesi utiču na potencijal kredibilnog traženja istine. Drugi primjeri pokazuju da neprihvatanje ovakvog pristupa ozbiljno ugrožava legitimitet, a često i funkcionalnost samog procesa traženja istine. Naprimjer, izuzetno je važno da javnost učestvuje u izboru osoba prihvatljivih za sve strane, koje će voditi i podržavati aktivnosti vezane za traženje istine.[211] Širok spektar aktera koji su bili članovi panela zaduženih za provjeravanje i sačinjavanje užeg izbora kandidata u drugim zemljama govori o značaju širokog učešća u ovim procesima. U različitim kontekstima, ove komisije su u svom sastavu imale ne samo predstavnike NVO-a i udruženja žrtava, nego i bivše (političke) zatvorenike, predstavnike bivših pobunjeničkih grupa, vjerske vođe, biznismene, akademske djelatnike i predstavnike međunarodne zajednice.

Ključno pitanje koje se u ovom procesu nameće je ko bi trebao biti uključen, odnosno kome bi trebalo dati prioritet u ovim konsultativnim procesima na osnovu kojih će se donijeti važne odluke o institucionalnom obliku, fokusu, metodologiji i pristupima traženju istine? Prije svega, žrtve su jedna od najvažnijih ciljnih grupa.[212] Međutim, grupe žrtava nisu uvijek dobro organizovane. Nadalje, udruženja žrtava mogu biti vrlo podijeljena i ispolitizirana na etničkoj i vjerskoj osnovi, kao što je slučaj sa BiH ili Sjevernom Irskom. Ova udruženja ne govore uvijek u ime svih vrsta žrtava pogođenih sukobom. Nasilni sukobi koji su po opsegu slični onom u BiH uzrokuju stvaranje različitih viktimiziranih zajednica,

209 McEvoy, fusnota 32.

210 Orentlicher, fusnota 71, str. 8.
211 *Vidjeti* Treće poglavlje, Osobe prihvatljive za sve strane i važnost vjerodostojnog liderstva.
212 *Vidjeti* Treće poglavlje, Pristup prilagođen žrtvama.

koje prevazilaze grupu žrtava koje su pretrpjele najgore patnje i najočiglednije gubitke. Naši sugovornici u intervjuima su također istakli da je nekada jako važno prepoznati razliku između vođstva udruženja žrtava s jedne, i običnih članova s druge strane.

Iskustva iz drugih zemalja, i u slučaju zvaničnih i u slučaju nezvaničnih inicijativa traženja istine, jasno pokazuju da, iako su konsultacije sa udruženjima žrtava (odnosno njihovo učešće) u procesu neophodne, one same po sebi naprosto nisu dovoljne. Konsultacije treba da budu mnogo otvorenije, da uključuju različite aktere iz svih segmenata društva, te da budu više inkluzivne.[213] Izuzetno je važno uključiti druge organizacije civilnog društva u proces, obzirom da one mogu omogućiti pristup široj zajednici žrtava koje nisu uvijek zastupljene kroz udruženja žrtava. Zato je jako važno uključiti omladinske organizacije, udruženja žena, vjerske lidere, akademske radnike i sociologe, zatim poslovne ljude, osobe koje pružaju psiho-socijalnu podršku, organizacije za zaštitu ljudskih prava, lokalne građanske organizacije i inicijative u zajednici i mnoge druge, jer njihov doprinos je od vitalne važnosti i ima suštinski potencijal za uspješno traženje istine na nivou cijelog društva.

Pored toga, učešćem ovih grupa osiguravaju se suštinske informacije i identificiraju se potencijalni budući partneri u procesima kazivanja istine koji će na kraju biti odabrani, planirani i implementirani. Iskustvo iz drugih zemalja pokazuje da upravo ove grupe često postaju ključni partneri i pružaoci usluga u procesu traženja istine (naprimjer u smislu prikupljanja dokumentacije, nadzora, olakšavanja pristupa lokalnim i zajednicama žrtava, u smislu pružanja psiho-socijalne pomoći, tehničke podrške, itd.).[214] Druga iskustva također ukazuju na to da što se ranije ove grupe suštinski uključe u ove aktivnosti, to su veće šanse da se njihovi problemi (naprimjer problemi žena ili djece) razmatraju u toku procesa traženja istine i kazivanja istine.[215]

213 Vidjeti naprimjer: Amnesty International, 'Liberia: Truth, Justice and Reparation - Memorandum on the Truth and Reconciliation Commission Act' *Amnesty International* (2005) str. 27-28; B. Hamber, 'Putting the Past in Perspective,' *Rad prezentiran na seminaru Putting the Past in Perspective, Queen's University Belfast, 17. maj 2008*. str. 12-14; McConnachie, fusnota 28, str. 10, 14-15.

214 Projekat oporavka historijskog sjećanja (REHMI) u Gvatemali predstavlja odličan primjer. O ovome se detaljno govori u Trećem poglavlju ovog izvještaja, Povezivanje lokalnog sa globalnim. Također, u Čileu, Komisija je kao početne informacije za istrage koristila podatke o nestancima koje je prikupila jedna NVO. Vidjeti McConnachie, fusnota 28, str. 20. U Sijera Leoneu, NVO-i su radili na aktivnostima ko što su senzibiliziranje javnosti, mapiranje sukoba, istraživanje povreda prava, identificiranje tradicionalnih metoda pomirenja i uloge tradicionalnih lidera, podsticanje ratnih veterana na učešće u procesu, promocija i zaštita žena i djece. *Ibid*. str. 10-11. U Južnoj Africi, osoblje NVO-a pružalo je usluge žrtvama, svjedocima i osoblju Komisije za istinu i pomirenje, pružalo podršku tokom zaključnih sjednica Komisije, obučavalo njeno osoblje, te sačinjavalo analitičke izvještaje o specifičnim pitanjima kao što su zaštita svjedoka i reparacije. NVO-i su također Komisiji dostavljale dokumentaciju koja je zatim uključivana u nacionalnu bazu podataka. Vjerske organizacije razvile su program za djecu koja su bila premlada da bi svjedočila u javnim slušanjima. H. van der Merwe, P. Dewhirst i B. Hamber, 'Non-governmental Organisations and the Truth and Reconciliation Commission: An impact assessment,' *Centre for the Study of Violence and Reconciliation* (1999), <www.csvr.org.za/index.php?option=com_content&task=view&id=760>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.

215 *Vidjeti* B. Goldblatt, 'Evaluating the Gender Content of Reparations: Lessons from South Africa,' u R. Rubio-Marin (ur.), *What Happened to the Women?: Gender and Reparations for Human Rights Violations* (Social Science Research Center, New York, 2006) str. 53-59, 63; V. Nesiah, *Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures* (International Center for Transitional Justice, New York, July 2006), <www.ictj.org/static/Gender/GendHandbook.eng.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine., str. 6, 12-13, 34; UNICEF Innocenti Research Centre i The International Center for Transitional Justice, 'Children and Truth Commissions,' The International Center for Transitional Justice (avgust 2010), <www.ictj.org/static/Publications/children_truth_commissions_eng_2010.pdf>, Internet stranica posjećena 28. decembra 2010. godine, str. 10-11, 21-22, 26, 28, 32, 61-62.

Naprimjer, u proces u Peruu su aktivno bile uključene različite grupe civilnog društva i različite društvene grupe. Izvršni sekretar Peruanske komisije za istinu i pomirenje izjavio je da "odnos između komisije za istinu i civilnog društva može odrediti da li će proces biti uspješan ili ne."[216]

Suprotno tome, izostanak konsultiranja civilnog društva može imati suprotan efekat: na ovaj način se stimulira suštinski otpor prema komisiji za istinu ili nekom drugom tijelu zaduženom za traženje istine. Primjer za ovo je Indonežansko-istočnotimorska Komisija za istinu i prijateljstvo. Uprkos značajnim kritikama početnog koncepta ove Komisije, grupa koja je učestvovala u njenom formiranju je vrlo malo radila na uključivanju zajednica, žrtava, organizacija za zaštitu ljudskih prava ili Ujedinjenih nacija u svoj rad. Kao rezultat ovog pristupa, civilno društvo je odbilo da surađuje sa Komisijom, a neke grupe su čak vodile aktivnu kampanju protiv nje. Tako su kredibilitet i efikasnost komisije počeli da opadaju, i ona je ubrzo izgubila podršku ključnih lokalnih aktera kao i međunarodnih agencija i NVO-a.[217] Sa druge strane, u Liberiji, Maroku i Južnoj Africi, rane konsultacije još u pripremnoj fazi osigurale su jaku podršku NVO-a i organizacija civilnog društva. Ipak, ta je podrška vremenom jenjavala i ove su grupe imale sve kritičniji stav prema procesima kazivanja istine kako su oni odmicali.[218] Međutim, to je u određenoj mjeri i neizbježno i korisno, obzirom da organizacije koje rade sa žrtvama i preživjelima mogu postati "konstruktivni kritičari" u procesu traženja istine, zavisno od toga koliko efikasno su potrebe njihovih zajednica razmotrene u samom procesu.

Ovim se postavlja pitanje ne samo koga bi trebalo konsultirati, nego i u kojoj fazi procesa treba konsultirati različite aktere, te kojim sredstvima? Na mnogo načina, izbor osoba koje će voditi, nadzirati i pružiti podršku procesu traženja istine je jedan od kasnijih koraka samog procesa, koji zahtijeva mnogo ranije i mnogo dublje konsultacije. U drugim dijelovima svijeta, procesi kreativnog javnog angažmana i konsultacija su organizovani mnogo prije zvaničnog početka procesa traženja istine. U toj fazi razmatrana su slijedeća pitanja: forma traženja istine koju treba izabrati; diskusije o mandatu inicijative traženja istine ili komisije za istinu (uključujući i "vruće" teme koje se tiču vremenskog perioda koji je potrebno ispitivati, zločina koje treba uzeti u razmatranje, itd.). Dakle, pridobijanje podrške putem participacije, maksimalne inkluzivnosti i transparentnosti mora otpočeti u najranijoj fazi procesa.[219] Nakon toga, ključni partneri se mogu uključivati u proces u različitim fazama i po različitim pitanjima, kao što su osmišljavanje metodologija i struktura za traženje istine,

216 McConnachie, fusnota 28, Predgovor, str.13.

217 Hirst, fusnota 202.

218 Hayner, fusnota 11, str. 226-227.

219 U Istočnom Timoru, naprimjer, Komisija je još u samom početku shvatila potrebu za uključivanjem civilnog društva. Stoga je uspostavila Odjel programske podrške koji je radio na pripremi strategija za razvijanje odnosa sa organizacijama civilnog društva, te održavao redovne sastanke sa ovim organizacijama. Kao rezultat, Komisija je eliminirala mogućnost da se razvije percepcija "nas" i "njih". McConnachie , fusnota 28, str. 25.

učešće u procesima izrade zakonskog okvira, pružanje usluga podrške u kontekstu inicijative traženja istine (usluge za žrtve kao i za ostale koji vode istrage ili upravljaju procesima), itd. Ovo ni u kom slučaju nije sveobuhvatna lista, nego samo ilustracija mogućnosti za različite strategije konsultativnih i javnih angažmana neophodnih za svaki stadij procesa osmišljavanja inicijative traženja istine.

Prethodne inicijative traženja istine u drugim zemljama koristile su kreativne konsultacijske i inkluzivne procedure koje su vodile ka uspostavljanju mehanizma za traženje istine.[220] Jedan takav nedavni primjer je potencijalno izuzetno relevantan za slučaj BiH – Konsultativna grupa za pitanja iz prošlosti iz Sjeverne Irske, koja je radila u periodu 2006–2009. godine. Ovaj široki proces konsultacija je podrazumijevao rad sa visoko ispolitiziranim i etnički podijeljenim udruženjima žrtava. U septembru 2007. godine, Grupa je pozvala sve pojedince odnosno grupe da izraze svoja viđenja o tome kako bi društvo Sjeverne Irske moglo najbolje pristupiti zaostavštini prethodnih 40 godina, koje lekcije se iz tog perioda mogu naučiti, te koje korake je potrebno preduzeti kako bi se društvu omogućilo da izgradi zajedničku budućnost koju prošlost ne zasjenjuje. Grupa je naglasila da je se njena uloga sastoji isključivo u tome da sačini preporuke o procesu suočavanja sa prošlošću, ali da ona sama ne predstavlja taj proces.[221]

Grupa se usmjerila prema ljudima koji su pogođeni sukobom, a koji se nalaze u Sjevernoj Irskoj ali i u inostranstvu, te aktivno tražila njihov doprinos. Grupa je zatim tražila savjet od drugih grupa kao što su Komisija za jednakost Sjeverne Irske i Podrška žrtvama, kako bi osigurala da su ove konsultacije dostupne svima, te kako bi pružila podršku onima koji se uključe u proces. Konsultacije su oglašene u novinama, putem saopštenja za štampu, te na radiju i televiziji. Pored toga, slali su dopise širokom spektru zainteresiranih grupa, u kojima su ih pozivali da učestvuju u procesu. Korištene su postojeće mreže organizacija kako bi se podigla svijest o ovom procesu, te kako bi Grupa bila lakše dostupna. Pored toga, pisani su članci za razne biltene, a članovi Grupe su davali intervjue na radiju i televiziji. Napravili su i Internet stranicu, kako bi javnost mogla dobiti informacije o radu Grupe, te javno dati svoja mišljenja putem foruma za diskusiju. Do kraja perioda konsultacija, Grupa je primila 290 podnesaka i 2,086 pisama koji su sadržavali konkretne prijedloge, ali i onih koji su sadržavali generalne komentare i u kojima se nudila podrška procesu. Također, do kraja konsultacija, Grupa se sastala sa 141 pojedincem odnosno grupom, od kojih su mnogi predstavljali grupacije od nekoliko stotina ljudi. Ovakvi sastanci održani su u

220 Iako su komisije u Peruu, Istočnom Timoru i Južnoj Africi bile različite, svaka od njih se nadograđivala i poboljšavala svoj rad na osnovu iskustava prethodnih komisija.
221 Konsultativna grupa o prošlosti, fusnota 9, str. 45.

različitim dijelovima zemlje, u manjim i većim gradovima, kao i u drugim dijelovima Ujedinjenog Kraljevstva. Grupa je također organizovala i javna okupljanja i forume za diskusiju, u manjim i većim gradovima, odabranim na način da se putem ovih skupova dođe do svih građana. Pred početak ovih javnih skupova, u lokalnim medijima objavljivani su oglasi i članci o skupovima, a i lokalna vijeća su unaprijed obavještavana o tome. Članovi Grupe su također učestvovali u neformalnim diskusijama, što im je omogućilo da saslušaju i one koji su imali averziju prema sudjelovanju na zvaničnim sastancima. U periodu održavanja ovih javnih skupova, druge grupe su paralelno organizirale seminare, radionice ili konferencije na kojima se govorilo o tome kako se suočavati sa prošlošću. Članovi grupe su nastojali da učestvuju na što više ovakvih skupova.[222]

Važno je napomenuti i to da je Konsultativna grupa nakon uspostavljanja podstaknuta da uzme u obzir i ''panoramu inicijativa'' s ciljem ''suočavanja sa prošlošću'' koje su se već dogodile, bez obzira da li se radilo o državnim ili nevladinim inicijativama. Bilo je jasno, naime, da je urađeno mnogo kvalitetnog posla i istraživanja, i to od strane različitih pojedinaca, volonterskih grupa, NVO-a, tijela formiranih pravnim okvirom, različitih Istražnih komisija, itd.[223]

Razmatrajući proces konsultacija, Grupa je istakla sljedeće: ''iako smo ostavili sukob iza nas, našli smo na nove načine da ga nastavimo.''[224] Iako su se sve strane složile da bi žrtve i preživjeli trebali predstavljati centralni dio procesa suočavanja sa prošlošću, udruženja žrtava bila su duboko podijeljena na etničkom nivou i sve više ispolitizirana. Tako su konsultacije proizvele zaoštrenu debatu o ''hijerarhiji'' žrtava i zločina, te o opasnosti ''moralnog izjednačavanja'' kada je riječ o različitim iskustvima žrtava.[225] Predlaganjem formiranja Komisije za žrtve i preživjele u Sjevernoj Irskoj na osnovu ovih konsultacija, Grupa je nastojala olakšati komunikaciju i suradnju među različitim grupama žrtava.[226]

Na osnovu međunarodnih iskustava, jasno je da su konsultacije u najranijoj fazi, kao i inkluzivno učešće i transparentnost, ključni segmenti u poduzimanju legitimnih i kredibilnih mjera traženja istine. Nije dovoljno osloniti se samo na informacije dobivene od udruženja žrtava. Doprinos različitih aktera će uticati na to da od traženja istine ima koristi društvo u cjelini. Pored toga, potrebno je dobro informisati žrtve kako bi one učestvovale u procesu na najbolji mogući način. Zato je potrebno olakšati njihovo učešće i podržati ih tako što će im se dati relevantne informacije i s njima podijeliti različita iskustva iz cijelog svijeta. Sve ovo predstavlja jak osnov za preporuku da bi ovaj izvještaj i okvirni prijedlozi

222 *Ibid*. str. 45-48.
223 *Ibid*. str. 47.
224 *Ibid*. str. 66.
225 *Ibid*.
226 *Ibid*. str. 89-90.

koje nudi trebalo da stimuliraju bolje konsultacije, diskusiju i dijalog sa svim važnim državnim i lokalnim grupama (gdje se to već nije dogodilo). Potrebno je osigurati da je traženje istine u BiH utemeljeno na konsultacijama, a pilot projekti koje predlažemo također bi morali poslužiti toj svrsi.

U januaru 2010. godine, formiranjem Ekspertne radne grupe Vijeća ministara kojom država preuzima inicijativu izrade Strategije tranzicijske pravde, otpočele su vrlo važne konsultacije o traženju istine i kazivanju istine u BiH, kao ključnim komponentama navedene Strategije.[227] Ovaj proces vodi Ministarstvo pravde BiH i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, i uključuje predstavnike različitih nivoa vlasti (državnog nivoa, entiteta, distrikta i općine). Proces također uključuje širok spektar udruženja žrtava i organizacija civilnog društva. UNDP BiH pruža tehničku podršku ovom procesu. Uz prepoznavanje važnosti informirane diskusije i dijaloga među partnerima, kao i potrebe za uključivanjem brojnih aktera u svim fazama procesa, ova inicijativa je već rezultirala sa dva skupa na kojima se raspravljalo o traženju istine i drugim oblicima dijaloga. U ovaj proces su posebno uključene žrtve svih etničkih grupa kako bi se razvili strateški pristupi kojima će se obuhvatiti aktuelne potrebe žrtava i problemi sa kojima se one susreću. Članovi Ekspertne radne grupe su učestvovali u ovim konsultacijama, tako da su konsultacije poslužile kao korisne informacije za Radnu grupu u daljem procesu izrade Strategije tranzicijske pravde.

Ovo predstavlja važan početak procesa konsultacija opskrbljenih informacijama o kazivanju istine u BiH, koji doprinosi izgradnji uzajamnog povjerenja i stvaranju prostora za dijalog o ovim važnim pitanjima. Ovi početni procesi trebaju da budu prošireni i dalje razvijeni, te da u kazivanje istine uključe širok spektar organizacija i aktera, dok se BiH kreće ka definiranju svojih specifičnih strategija traženja istine, i u iščekivanju predstavljanja nacrta Strategije tranzicijske pravde tokom 2011. godine.

227 *Vidjeti* fusnotu 14. Serija od tri konsultacije iz 2009. godine (održane u Fojnici, Mostaru i Brčkom) prethodila je ovom zvaničnom procesu. Za više informacija o strategiji tranzicijske pravde, vidjeti internet stranicu UNDP BiH. Npr. o Strategiji se govori na: http://www.undp.ba/index.aspx?PID=7&RID=583, Internet stranica posjećena 20. decembra 2010. godine.

Tematska pitanja i pitanja sadržaja: šta?

Odnos između traženja istine i suđenja

Odnos između sudova i institucija koje se bave kazivanjem istine često se smatra komplementarnim u kontekstu sveukupnih napora u oblasti tranzicijske pravde.[228] Argument kojim se podržava takav višedimenzionalni pristup suočavanju sa prošlošću zasnovan je na jednostavnoj pretpostavci da je rad sudova ograničen na odlučivanje o krivici pojedinca, dok tijela koja rade na kazivanju istine nadgrađuju rad sudova, nude širu perspektivu nasilnih događaja i šire aspekte odgovornosti, te osiguravaju kontekstualne dokaze i ostale relevantne materijale. Pored toga, često se naglašava da tijela zadužena za kazivanje istine imaju zasebnu funkciju kojom popunjavaju nedostatke u smislu nekažnjivosti na način što osiguravaju jedan oblik odgovornosti u situacijama masovnih i sistematskih kršenja prava, kada sudovi ne mogu osigurati pravdu u svakom pojedinom slučaju. Istovremeno, takva tijela imaju za cilj da dosegnu do društvenih struktura i uslova, kako bi razumjela sistematski karakter zločina. I na kraju, tijela zadužena za kazivanje istine su obično prilagođena žrtvama, i u smislu nadoknađivanja nedostatka glasa žrtava u sudnici, i u smislu općeg cilja osnaživanja obično marginaliziranih i često politički izmanipuliranih zajednica žrtava.[229]

Ova često isticana slika prirodne podjele posla je nešto kompleksnija (i bogatija) u kontekstu bivše Jugoslavije, a posebno Bosne i Hercegovine. Najprije, čini se da MKSJ osigurava mnogo ambiciozniji historijski zapis od bilo kojeg drugog suda, dok Tužilaštvo Bosne i Hercegovine radi na svojevrsnom projektu traženja istine, suštinski odvojenom od njegovih glavnih aktivnosti.[230]

Uzajamno koristan odnos ova dva stuba tranzicijske pravde predstavlja vrlo važan cilj napora izgradnje mira. Međutim, nije uvijek lako doći do takvog odnosa. Naprimjer, jedan od naših sugovornika nam je rekao da njegova organizacija kontinuirano dostavlja dokumentaciju Tužilaštvu BiH u nadi da će tako doprinijeti krivičnom gonjenju počinilaca zločina izvršenih nad nekim članovima njegove organizacije. Međutim, kako je istakao, Tužilaštvo prima samo dokumentaciju koja je relevantna za postojeće istrage ili suđenja koja su u toku, ili onu dokumentaciju koja je u skladu sa njihovim standardima dokaznog materijala. Ovaj primjer pokazuje da sudovi nisu sami po sebi sveobuhvatne

228 *Vidjeti* Prvo poglavlje. Ovo bi također trebalo gledati u širem kontekstu holističkog pristupa tranzicijskoj pravdi u kojem su ne samo suđenja i traženje istine, nego i reparacije i institucionalna reforma i sjećanje (između ostalog) međusobno komplementarni (i potencijalno u određenom redoslijedu), i to kao dio sveobuhvatnog pristupa suočavanja sa prošlošću u društvima u kojima postoji historija nasilja.
229 Hayner, fusnota 11. *Također vidjeti* L. Olson, 'Mechanisms Complementing Prosecution,' 84 *International Review of the Red Cross* (2002), str. 173-189.
230 *Vidjeti* Drugo poglavlje.

institucije za kazivanje istine. Ako rade sami, sudovi ne mogu postići širi cilj suočavanja sa prošlošću u post-konfliktnom društvu, jer to zahtijeva detaljnu i sistematiziranu dokumentaciju, sjećanje i odavanje priznanja žrtvama, iako se mora istaći da je doprinos sudova široj inicijativi traženja istine neophodan.

U nekim situacijama može doći do neočekivanih preklapanja, pa čak i konflikata između sudova i institucija za kazivanje istine. Paralelno postojanje dva stuba tranzicijske pravde otvara prostor za sukob i neslaganja. Ovaj sukob može biti materijalne ili proceduralne prirode. Kada je u pitanju materijalni sukob, radi se o različitim strukturama ''istine'' odnosno činjenica o istim događajima koje utvrde i sud i inicijativa za kazivanje istine. Proceduralni konflikti se obično odnose na metode prikupljanja i razmjene dokaza u odvojenim procedurama ovih dvaju institucija.

U početku, MKSJ se otvoreno suprotstavio zvaničnoj instituciji kazivanja istine u Bosni i Hercegovini. Na konferenciji održanoj 2001. godine u Sarajevu, Claude Jorda, tadašnji predsjednik Suda izrazio je svoju ''dužnost da osigura da ova državna inicijativa (za uspostavljanje komisije za istinu i pomirenje) ne djeluje protiv misije Tribunala, te da bude u skladu sa ovlaštenjima koje je Tribunalu dalo Vijeće sigurnosti.''[231] Iako je priznao da postoje ograničenja MKSJ-a kada je u pitanju kazivanje istine, Jorda je ipak sugerirao da u nacrtu Zakona o formiranju Komisije za istinu i pomirenje treba da stoji da ova Komisija neće ometati rad MKSJ-a, da će se osigurati bliska suradnja u smislu prikupljanja i razmjene dokaza, te pravo službenika za vezu MKSJ-a da prisustvuje svim sjednicama odnosno saslušanjima Komisije.[232] Ove preporuke su našle svoje mjesto u konačnoj verziji nacrta Zakona, što, naravno, nije iznenađujuće.[233] Na sličan način se u drugom nacrtu Zakona o formiranju Komisije za istinu i pomirenje insistiralo na komplementarnosti rada Komisije sa mandatom MKSJ-a, Suda Bosne i Hercegovine, te okružnih i kantonalnih sudova. Jedan od članova tadašnje radne grupe za izradu nacrta zakona nam je rekao da je najteži dio rada grupe, odnosno dio oko kojeg se članovi nikako nisu mogli usaglasiti, bio kako zapravo postići komplementarnost u praksi.[234] Tako je komplementarnost našla svoje mjesto i u drugom nacrtu Zakona, ali je bila uključena i ''alternativna'' odredba, slična onoj iz prvog nacrta, prema kojoj postoji prezumpcija povjerljivosti izjava datih Komisiji za istinu i pomirenje.[235]

231 Govor Predsjednika MKSJ-a Claude Jorda, "The ICTY and the Truth and Reconciliation Commission in Bosnia and Herzegovina," koji je održan u Sarajevu, 12. maja 2001. godine, <www.icty.org/sid/7985> Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.
232 *Ibid*.
233 *Vidjeti Prvi nacrt Zakona za vrijeme prve inicijative za formiranje Komisije za istinu i pomirenje* (arhiv UNDP-a), čl. 5, 6, i 8.
234 Intervju obavljen sa članom druge inicijative za formiranje Komisije za istinu i pomirenje, novembar 2010. godine.
235 *Vidjeti Drugi nacrt Zakona za vrijeme druge inicijative za formiranje Komisije za istinu i pomirenje* (arhiv UNDP-a). Ovakav pristup bi mogao povećati šanse za prikupljanjem određenog broja izjava od počinilaca zločina, kao što je učinjeno npr. u Sijera Leoneu. Komisija za istinu i pomirenje u Sijera Leoneu je prikupila oko 8,000 izjava, od kojih su preko 13 posto dali sami počinioci. Vidjeti P. Hayner, 'The Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission: Reviewing the First Year,' *International Center for Transitional Justice* (2004) str. 4, <www.ictj.org/images/content/1/0/100.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine. Za više informacija o Komisiji za istinu i pomirenje u Sijera Leoneu, *vidjeti* T. Kelsall, 'Truth, Lies, Ritual: Preliminary Reflections on the Truth and Reconciliation Commission in Sierra Leone,' 27 *Human Rights Quarterly* (2005) str. 361-391.

Postoje različiti načini da se ovaj problem izbjegne. Naprimjer, neke institucije za kazivanje istine su blisko surađivale sa tužiocima, ili su bile snažno usmjerene prema tužilaštvu. Naprimjer, Komisija za istinu i pomirenje u Peruu, koja je djelovala u periodu od 2001. do 2003. godine, uspostavila je ''sudsku jedinicu'' koja je pripremala dokumentaciju za krivične predmete i na osnovu njih tužilaštvu predlagala krivično gonjenje počinilaca.[236] Na sličan način, Koalicija za REKOM je, objašnjavajući svoju vrijednost i potencijal u regionalnom kontekstu bivše Jugoslavije, istakla da će regionalna Komisija za istinu i pomirenje, pored ostalog, ''pomagati tužilaštvima koja rade na predmetima ratnih zločina tako što će prikupljati dokaze, podsticati svjedoke i žrtve da učestvuju u suđenjima za ratne zločine, i organizovati zbirke dokumentacije o pojedinačnim slučajevima.''[237] U nekim drugim primjerima, korišteni su kreativni načini smanjivanja ili izbjegavanja konflikata u rješavanju problema nekažnjivosti. Naprimjer, u Sijera Leoneu, u nedostatku zvaničnog sporazuma između Komisije za istinu i Specijalnog suda za Sijera Leone o rješavanju proceduralnih konflikata, Tužilac Specijalnog suda donio je odluku kojom se na ovom sudu ne mogu koristiti izjave date tokom saslušanja pred Komisijom za istinu.[238] Istovremeno, Specijalni sud je donio odluku kojom je omogućio okrivljenom da se pojavi i pred Komisijom za istinu, ali nije odobrio javna slušanja u tim slučajevima, te je tako riješen i potencijalni proceduralni konflikt iz drugog pravca.[239]

Vjerovatno najbolji primjer zajedničkog rada ovih dviju institucija je primjer Istočnotimorske komisije za prihvatanje, istinu i pomirenje. Suštinski, ova Komisija je postala dio sveukupnog mehanizma krivične pravde, budući da je slučajeve ozbiljnijih krivičnih djela prosljeđivala Tužilaštvu. Ako bi tužilac djelovao po takvoj prijavi, Komisija bi odmah prekinula sa radom na tom predmetu.[240]

236 *Vidjeti npr.*, E. Gonzalez Cueva, 'The Contribution of the Peruvian Truth and Reconciliation Commission to Prosecutions,' u W. Schabas i S. Darcy (ur.), *Truth Commissions and Courts: The Tension between Criminal Justice and the Search for Truth* (Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2004) str. 55-66.
237 *Vidjeti* Koalicija za REKOM, 'Zašto Rekom' <http://www.korekom.org/public/fck_files/Why%20RECOM_bos_memo.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.
238 *Vidjeti* E. Evenson, 'Truth and Justice in Sierra Leone: Coordination between Commission and Court,' 104 *Columbia Law Review* (2004) str. 730-767.
239 *Tužilac protiv Normana*, 29. oktobar 2003. godine, Specijalni sud za Sijera Leone, Odluka po žalbi Komisije za istinu i pomirenje za Sijera Leone, <www.sc-sl.org/CASES/ProsecutorvsFofanaandKondewaCDFCase/TrialChamberDecisions/tabid/153/Default.aspx>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.
240 Ova Komisija je također imala zadatak da vodi Procedure za pomirenje u zajednici u cilju reintegracije građana u njihove zajednice. Ako bi u toku saslušanja za vrijeme Procedura za pomirenje u zajednici Komisija dobila vjerodostojne informacije o učešću svjedoka u ozbiljnim zločinima, saslušanje bi se odmah okončalo, a slučaj bi se proslijedio Glavnom tužiocu. *Vidjeti* UN Transitional Administration in East Timor, *Regulation No. 2001/10 (On the Establishment of a Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor)*, dio 4, sekcija 27, <un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/untaetR/Reg10e.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine. Za detaljnu analizu ovog odnosa *vidjeti* P. Burgess, 'Justice and Reconciliation in East Timor, The Relationship between the Commission for Reception, Truth and Reconciliation and the Courts,' 15 *Criminal Law Forum* (2004) str. 135-158. Također *vidjeti* D. Babo-Soares, 'Nahe Biti: The Philosophy and Process of Grassroots Reconciliation (and Justice) in East Timor,' 5:1 *The Asia Pacific Journal of Anthropology* (april 2004).

Pored toga, MKSJ je smatrao da dodatni problem u ovom kontekstu predstavlja to što historijski opisi događaja do kojih se dođe putem ova dva mehanizma tranzicijske pravde mogu biti kontradiktorni.[241] U kontekstu Sijera Leonea, Elisabeth Evenson je opisala ovaj problem na sljedeći način: ''obje institucije rade na utvrđivanju određenog nivoa istine; ako se na kraju ispostavi da su ove istine kontradiktorne, ostaje nejasno u kojoj mjeri je svaka od ovih institucija pojedinačno doprinijela procesu tranzicijske pravde.''[242]

U ovom kontekstu, važno je podsjetiti na to da su suđenja obično vremenski strogo ograničena, čime je i vrijeme za prikupljanje i analizu dokaza ograničeno. Nije nemoguće da širi pristupi traženju istine proizvedu veći obim dokaza nekad u kasnijem stadiju, te da ti dokazi budu u određenoj kontradikciji sa rezultatima rada suda, ili da sugeriraju različit činjenični zaključak ili pak kontekstualni okvir. U takvim slučajevima, dosljednost leži u kumulativnoj odnosno *holističkoj* istini do koje se dođe, a ne u tačnoj korelaciji između nalaza ova dva mehanizma kazivanja istine, imajući u vidu da se oni često oslanjaju na različitu vrstu dokaza i svjedočenja. Štoviše, i sudovi proizvode potencijalno kontradiktorne zaključke u različitim predmetima, a i sam MKSJ je dolazio do različitih nalaza u smislu pojedinih činjenica.[243]

Naprimjer, razlika između MKSJ-a i Izvora (NVO-a iz Prijedora) u smislu broja stradalih u toj opštini (pri čemu je broj koji je utvrdio Izvor mnogo veći)[244] predstavlja odličnu ilustraciju razlike u ambicijama i doprinosu traženju istine putem suđenja s jedne, i kontinuirane inicijative traženja istine s druge strane. U predmetu *Stakić*, MKSJ je bio vođen principom efikasnosti i fokusirao se na ilustrativne incidente koji bi se mogli pripisati okrivljenom. S druge strane, kontinuirani rad Izvora na utvrđivanju tačnog broja i identiteta ubijenih u Prijedoru vjerovatno je doveo u pitanje stav Suda prema kojem se ''konačni broj žrtava (u Prijedoru) nikada neće precizno utvrditi.''[245] Dakle, paralelni rad ove dvije institucije nije rezultirao kontradiktornim, već cjelovitijim istinama.

Iako pojam komplementarnosti između ova dva mehanizma tranzicijske pravde ima i proceduralnu i komponentu koja se odnosi na konačni rezultat, to ne znači da se nužno zahtijevaju identični rezultati u smislu utvrđenih istina koje bi bile viđene kao međusobni odrazi u ogledalu. Zato je važno da se na pravi način

241 *Vidjeti* Hayner, fusnota 11, str. 207-208.
242 *Vidjeti* Evenson, fusnota 238, na str. 759.
243 Naprimjer, u predmetu *Tužilac protiv Blaškića*, Pretresno vijeće MKSJ-a zaključilo je da se granatiranje Zenice (grada u Srednjoj Bosni) ne može pripisati HVO-u (Hrvatskom vijeću odbrane). U kasnijoj presudi u drugom predmetu (predmet *Tužilac protiv Kordića*), Pretresno vijeće je na osnovu novih dokaza zaključilo da se takvo granatiranje ipak dogodilo. *Vidjeti* M. Prelec, fusnota 97.
244 *Vidjeti Tužilac protiv Stakića*, u kojem je Pretresno vijeće MKSJ-a ponudilo "konzervativnu procjenu" prema kojoj je ubijeno preko 1800 Bošnjaka. Udruženje Prijedorčanki "Izvor" je sačinilo listu od 3227 imena, koja se kontnuirano dopunjuje (do sada postoje tri izdanja publikacije s imenima ubijenih na području općine Prijedor).
245 *Ibid*. paragraf 654.

shvati često izražavano nezadovoljstvo izvještajem Komisije za Srebrenicu u smislu izbjegavanja da zločine nad Bošnjacima u Srebrenici okarakteriše kao genocid. Ono što se zanemaruje u ovom primjeru je činjenica da je to vjerovatno jedino razilaženje između nalaza Komisije i Presude MKSJ-a u predmetu *Krstić*.[246] Pored toga, čak i ovo razilaženje postaje manje problematično kad se posmatra u komparativnoj perspektivi: generalno govoreći, komisije za istinu i istražne komisije rijetko nude pravnu kvalifikaciju zločina događaja koje istražuju.[247] Prema ovom principu je radila i Komisija za Srebrenicu, što se jasno vidi i u njenom izvještaju.[248]

U svakom slučaju, nijedan mehanizam tranzicijske pravde nije savršen; svaki od njih ima svoja ograničenja. Ogromni zadatak dokumentiranja i uspostavljanja dosljedne priče o teškom nasilju i masovnim patnjama nemoguće je u potpunosti obaviti, pa čak ni najsavršenijom metodologijom. Ono što je važno je uključivanje prethodnih i postojećih projekata kazivanja istine. Za one koji razmišljaju o tome kako bi se strateški trebalo pristupiti traženju istine, važno je reći da pojam komplementarnosti podrazumijeva da se uzmu u obzir dokazi koji su već proizvedeni, identificiraju praznine i nedosljednosti, te da se nastavi sa radom. To ne podrazumijeva odbacivanje prethodnog rada na traženju istine, nego njegovo priznavanje i nadgradnju doprinosa prethodnih inicijativa u toj oblasti. Prema tome, kazivanje istine podrazumijeva kontinuirane i kumulativne aktivnosti koje vode ka cjelovitijem i konsolidovanijem sagledavanju događaja iz prošlosti, pri čemu sudovi mogu dati vlastiti doprinos, ali i imati koristi i biti obogaćeni radom drugih inicijativa traženja istine.

U situacijama kada su inicijative traženja istine prethodile radu sistema krivične pravde, ove inicijative su se pokazale kao neprocjenjiv izvor kontekstualnih informacija ili dokaza za krivična gonjenja. Naprimjer, Argentinska komisija za istinu (CONADEP) je velikim dijelom i formirana kao institucija koja će pružiti informacije o širem kontekstu događaja koje će pomoći suđenjima. Ova Komisija je ponudila mnogo materijala pravosudnim organima, te na taj način direktno doprinijela suđenjima koja se odvijaju još od 80-ih godina prošlog vijeka. Na sličan način je korišten i zaista impresivan rad NVO-a pod nazivom ''Dokumentacioni centar Kambodže'', kojim je ovaj Centar dokumentirao zločine režima Crvenih Kmera.[249] Ovaj njihov arhivski materijal je, naime, kasnije

246 *Tužilac protiv Krstića*, 19. april 2004. godine, MKSJ, IT-98-33-A, Presuda, <www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/en/krs-aj040419e.pdf, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine; *Tužilac protiv Krstića*, 2. avgust 2001. godine, MKSJ, IT-98-33-T, <www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/krs-tj010802e.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.
247 Komisija za historijska pojašnjenja Gvatemale zaključila je da su "državni agenti počinili genocid nad stanovništvom Maja." Komisija za historijska pojašnjenja Gvatemale, fusnota 206, para. 122. Ovo je vjerovatno najčešće citiran (a možda i jedini) izuzetak od navedenog pravila.
248 U izvještaju stoji da "Komisija nije pravosudno tijelo i nema mandat da se bavi pravnim pitanjima, obzirom da je to isključivo zadatak i pravo nadležnih sudova."
249 *Vidjeti* Internet stranicu Dokumentacionog centra Kambodže, <www.dccam.org/>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.

korišten u Specijalnom odjelu sudova u Kambodži za procesuiranje zločina počinjenih u periodu Demokratske Kampućije (ECCC)[250], što predstavlja jedan od najboljih primjera pozitivnog utjecaja neovisne inicijative traženja istine u smislu da ona može pružiti dokaze koji će voditi do uspješnog krivičnog gonjenja.

Uprkos značajnim naporima NVO-a da dokumentiraju zločine i izgubljene živote tokom rata[251], redoslijed sveukupnih napora usmjerenih na kazivanje istine u Bosni i Hercegovini je suprotan od primjera Kambodže. Sudovi, a posebno MKSJ, bili su predvodnici na području traženja istine u bivšoj Jugoslaviji već skoro 20 godina. Kao rezultat toga, nakon skoro dvije decenije veoma aktivne paradigme krivične pravde u BiH, potencijal sukoba između ova dva stuba tranzicijske pravde je ustvari mnogo manji. Mnogi naši sugovornici su nam potvrdili da su krivična gonjenja doprinijela boljem sveukupnom ambijentu za buduće napore usmjerene na kazivanje istine, te da je putem suđenja pronađeno mnoštvo dokaza.

Činjenica da su se suđenja dogodila *prije* koordinirane i konsolidovane inicijative kazivanja istine u BiH potencijalno predstavlja prednost a ne nedostatak. To se pokazalo i kroz iskustvo Komisije za Srebrenicu, koja je, prema riječima jednog od njenih članova, imala mnogo koristi od činjenice da joj je bio omogućen pristup elektronskim bazama podataka MKSJ-a. Istovremeno, prema riječima predstavnika Tužilaštva BiH, rezultati rada Komisije za Srebrenicu bili su višestruko korisni i ovoj pravosudnoj instituciji.

Kako se dosljedan pristup kazivanju istine u BiH bude razvijao, tako će suđenja neizbježno postajati njegova osnovna komponenta, iako sa određenim jasnim ograničenjima. Naprimjer, suđenja rezultiraju velikim brojem svjedočenja, izjava očevidaca, istražnih dokumenata, pravnih i drugih materijala.[252] Iako značajan broj ovih važnih dokumenata ostaju povjerljivi zbog pravnih restrikcija i pitanja privatnosti, neki od njih će ipak vremenom postati dostupni za procese kazivanja istine. Materijali iz arhiva MKSJ-a će neminovno uticati na svaku inicijativu kazivanja istine u srednjeročnom i dugoročnom smislu.[253]

250 *Vidjeti* Internet stranicu Specijalnog odjela sudova u Kambodži, <www.eccc.gov.kh/english/>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine

251 *Vidjeti* Poglavlje 2.

252 Neki izvori naprimjer ukazuju na to da je sam MKSJ do sada prikupio oko 100,000 izjava svjedoka.

253 Za diskusiju o mogućim opcijama za javno korištenje arhiva MKSJ-a u zemljama bivše Jugoslavije *vidjeti npr., Feasibility study on the creation of information centres on the International Tribunal for the Former Yugoslavia in the Former Yugoslavia*, (UN Doc. S/2010/154), <www.securitycouncilreport.org/atf/cf/.../ICTY%20S%202010%20154.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine. Cf. T.H. Peterson, 'Temporary Courts, Permanent Records,' *USIP Special Report* 170 (avgust 2006).

Tokom intervjua, predstavnici Odjela za ratne zločine Suda BiH jasno su nam stavili do znanja da ovaj Odjel ne može biti neposredno i zvanično uključen u inicijativu kazivanja istine, već da mora ostati izoliran od bilo čega što se dešava izvan samog suda. Međutim, mnogi dokumenti proistekli iz rada kako sudova u BiH (naročito Suda BiH) tako i MKSJ već su javno dostupni. O nekim predmetima se već izvještavalo, a vremenom su i neki sudski materijali postali dostupni široj javnosti.

U Tužilaštvu BiH su nam tokom intervjua istakli da ova institucija u potpunosti podržava zaseban mehanizam kazivanja istine, te da postoji mogućnost, a prije svega potreba za bliskom suradnjom ove inicijative sa Tužilaštvom, i to na način da se međusobno razmjenjuju resursi i iskustva. Zbog toga bi bilo iznenađujuće kada bi učesnici diskusija o mandatu i procedurama potencijalne komisije za istinu ili nekog još sveobuhvatnijeg pristupa traženju istine u BiH, i dalje ulagali značajnu energiju u rješavanje navodnih tenzija između ova dva stuba tranzicijske pravde. Naglasak bi trebao biti na tome kako osigurati koordinaciju i koherentnost ove dvije komplementarne inicijative putem dugotrajnog, konsolidiranog pristupa traženju istine, kakav je i pristup koji mi predlažemo u ovom izvještaju.[254] Kao što je rječito istakao naš sugovornik: "Ako ne uspijemo doći do istine koja nudi detaljniji kontekst rezultatima rada sudova, mi ćemo kao društvo ostati zatočenici ciklusa nasilja. Na taj način ćemo svi biti žrtve."

Značaj priznanja

Jedna od glavnih funkcija kazivanja istine je priznanje žrtava. Nakon sukoba, iskustvima žrtava često prijeti opasnost da će biti „gurnuta pod tepih" u korist postizanja dogovora između konkurentskih političkih elita u nastojanju da se izgradi novo društvo. Čak i suđenja mogu uticati na marginalizaciju žrtava kao posmatrača sudskih postupaka i rituala, koji su često opsjednuti počiniocem zločina. Opasnost leži u tome da oni koju su najviše pogođeni sukobom mogu vrlo lako postati nevidljivi i nečujni, pogoršavajući svoju traumu tako što će se i dalje osjećati isključenima. Zbog toga se pojam kazivanja istine i traženja istine u suštini odnosi na omogućavanje da se čuje glas žrtava – davanje prilike da ih se prizna na način da imaju priliku da govore i da se njihove priče čuju. Umjesto usmjeravanja pažnje na političare i počinioce, kazivanje istine je važan način da se potrebe žrtava sukoba postave u „pročelje i središte" pažnje.

254 *Vidjeti* Četvrto poglavlje.

Kazivanje istine također daje mogućnost širem društvu da čuje, prepozna patnju i prihvati gubitke koji prelaze etničke granice, bez usvajanja pretpostavke o etičkom izjednačavanju patnje ili odgovornosti različitih sudionika. Zbog toga nije potrebno uspostaviti ,,hijerarhiju krivičnih djela'', ili smatrati neka krivična djela značajnijim ili podjednako važnim u poređenju sa drugim, kako bi se pokrenuo proces koji uvažava i priznaje patnju svih žrtava sukoba.

Priznanje žrtava se odvija kroz njihovo slušanje i uvažavanje, što predstavlja glavnu svrhu traženja istine i kazivanja istine. Predstavnici udruženja žrtava ili pojedinačne žrtve na cijeloj teritoriji BiH su izrazili ovakvo mišljenje. Za veliki broj njih to je značilo pričanje priča o ratnim događajima za koje su priče vjerovali da nisu bile ispričane ili shvaćene. Jedna od žrtava nam je ponudila sljedeće objašnjenje: ,,Zaboravljamo traumu običnih ljudi. Onih koji i dalje ostaju bez naknade, koji su pobjegli i pješačili kroz šumu po 30 km, po minskim poljima... i vojnika koji su nas pustili da pobjegnemo zato jer su znali da nismo ništa loše uradili.'' Druga je jednostavno rekla ''Moj otac je bio žrtva dva puta: jednom kada je ubijen, a drugi put kada mu je tijelo bilo sakriveno''.

Tokom niza sastanaka koji je konsultantski tim održao sa različitim akterima na cijeloj teritoriji države najčešće je isticana potreba za priznanjem žrtava. To se odnosi kako na potrebu da se njihova priča ispriča, tako i da se ona sasluša, ali i na priliku za priznanje na nivou pojedinca, zajednice i društva (pa čak i na regionalnom nivou). Jedan od naših sugovornika je jasno rekao: ,,Ja znam šta se desilo meni i mojoj porodici... ali ja želim da to sazna cijeli svijet i želim da budem priznat kao žrtva. Historija se mora pisati kroz prizmu onoga što se desilo nama.''

Međutim, različite osobe su imale u vidu različitu ciljnu publiku. Iako se te različite publike međusobno ne isključuju, za neke je cilj bio da se njihova priča čije i da ih se uvaži u vlastitim zajednicama i u određenim društvenim sektorima. Tri žene s kojima smo razgovarali su istakle da bi za žene jedan od najvažnijih procesa bio da razgovaraju sa drugim ženama, te da ih druge žene saslušaju. Jedna od njih je predložila održavanje ,,kružoka za žrtve'', tokom kojih žene mogu bez bojazni ispričati svoju priču. Za drugu je cilj da se okupe žene iz različitih etničkih grupa i lokaliteta. Treća je tvrdila da žene mogu voditi proces kazivanja istine, i to putem saslušanja na nivou cijele države i regionalnih okruglih stolova. Nekoliko naših sagovornika izrazili su potrebu za utvrđivanjem dana komemoracije za nestale osobe, dok su drugi željeli posebno uvažavanje onoga kroz šta su prošli logoraši ili žrtve mučenja.

Druge osobe koje smo kontaktirali istakli su uvažavanje i priznanje koje je nastalo kao rezultat dijaloga preko političkih i etničkih linija podjela, kako na nivou države, tako i na nivou zajednica, pa i pojedinaca. Jedna žena je to opisala na sljedeći način:

> Jedan muškarac mi je rekao: ,,ono je brdo sa kojeg sam pucao''. To mi je rekao kao da sam mu ja prijateljica, a ne osoba na koju je pucao. Međutim, ja sam to prihvatila kao pozitivan znak, znak da mi on može vjerovati i razgovarati sa mnom ... sa nama.

Za neke je najznačajnije okruženje u kojem se govori, i to takvo da pruža podršku i nudi suosjećanje. Jedna ekspertica za traumu je iznijela svoj stav o posebno delikatnom pitanju načina na koji žene mogu biti priznate kao žrtve seksualnog nasilja ili one koje su takvo nasilje preživjele, te kako se mogu nositi sa tim: ,,Čak će i osobe koje su preživjele silovanje rado govoriti ukoliko imaju suosjećajnog slušaoca. Ona će svoju priču ispričati kao da se desila juče... kao voćka koja raspukne.''

Neki od naših sugovornika izrazili su uvjerenje da je međunarodna zajednica publika kojoj se žele obratiti. U nekim dijelovima zemlje međunarodna zajednica uživa status djelimičnog saučesnika u zlodjelima. Drugi su smatrali da stranci nisu upoznati sa onim šta se stvarno desilo u BiH. Postoji također i čvrsto uvjerenje da je presudno da oni koji obnašaju vlast u BiH saslušaju žrtve. Uprkos izraženom skepticizmu u vezi sa vlašću i političarima, bilo je i stavova prema kojima se priznanje odnosi prije svega na zvanično uvažavanje od strane aktuelne vlasti. Jedan od sugovornika je to istakao na sljedeći način:

> Potrebno je da istinu kažu različite strane i da ona stigne iz različitih izvora, ali u jednom trenutku to mora preuzeti vlast ili neko drugo zvanično tijelo ... Djelimično zbog toga što država mora dati odgovore i mora obezbijediti reparacije. Mora postojati neka instanca na državnom nivou koja će dati težinu, ali i rješenja i odgovore.

Drugi su s oprezom gledali na politizaciju procesa i izrazili zabrinutost da politička manipulacija može ugroziti priznanje žrtava:

> Politički je značajnije pronaći masovnu grobnicu i riješiti to pitanje. Dakle, politika postaje prepreka. Tako se priča o iskustvu nekog vojnika može izgubiti u politiziranju oko pitanja koji su zločini bili najteži ili najozbiljniji. Pravno i političko potiskuju lično i ljudsko.

Iako nije primjereno kopirati ono što je neophodno u jednom društvu u drugo društvo, ipak postoje jasni pokazatelji da neke metode koje su korištene drugdje mogu reflektirati pomenuto bogatstvo ideja i izraženih potreba u BiH. Naprimjer, veliki broj komisija za istinu, kao što su one u Čileu, Peruu i Južnoj Africi, kao i nekoliko nezvaničnih projekata dokumentiranja i traženja istine, kao što je projekat Ardoyne u Sjevernoj Irskoj, sačinili su jedinstvene registre imena žrtava kao vid njihovog priznavanja.[255] U nekim od ovih slučajeva, pripremljena je po jedna ili dvije stranice podataka o svakoj žrtvi. Pored toga, u više zemalja, kao npr. u Salvadoru, izgrađeni su spomenici kako bi se odala počast i uvažile žrtve. Veliki broj zvaničnih komisija za istinu, uključujući one u Istočnom Timoru, Sijera Leoneu, Južnoj Africi, Peruu i Maroku, je imalo jasno određeni cilj da, pored ostalog, aktuelnoj vlasti prezentira izvještaj sa preporukama za priznanje žrtava, čak i ako bi se to uradilo u ime prethodnog režima.

Još jedan, ne tako čest, ali uveliko simboličan akt priznanja žrtava koji je privukao značajnu pažnju je upućivanje javnog izvinjenja – kako zvaničnog, tako i nezvaničnog.[256] Naprimjer, iako konzervativna australijska vlada nije bila voljna pružiti izvinjenje za desetljeća zlostavljanja djece australskog domorodačkog stanovništva koja su bila prisilno odvajana od svojih porodica i odgajana u školama kojima su upravljale crkvene institucije, australska javnost svake godine odaje priznanje žrtvama nasilja na poseban datum koji je postao poznat kao ,,Dan izvinjenja".[257] Konačno, kada je nova vlada pod vodstvom tadašnjeg premijera Rudd-a preuzela vlast, on je rad australskog Parlamenta otvorio detaljno obrazloženim i zvaničnim izvinjenjem u ime Vlade. No, ne smatraju se sva izvinjenja iskrenim; u većini slučajeva potrebno je da se, uz izvinjenje vlade, osiguraju i pravične reparacije, te izvrši institucionalna reforma, ukoliko se želi izbjeći da se ovakvi potezi tretiraju kao puke simbolične geste.[258]

Evolucijom komisija za istinu, razvile su se različite prakse koje su značajne po tome što su omogućile upravo onu vrstu priznanja koju predviđaju mnoge grupe žrtava u BiH. Konkretno, snaga i utjecaj javnih saslušanja Komisije za istinu i pomirenje Južne Afrike, koja su putem televizije dospjela u domove širom svijeta, doveli su do toga da većina komisija za istinu koje su kasnije uspostavljene slijede tu praksu. To je bio slučaj npr. u Istočnom Timoru, Liberiji i Peruu. Snaga tako provedenih javnih postupaka je neupitna kada je u pitanju podsticanje javnog dijaloga, priznavanje onoga što su žrtve preživjele i sprječavanje naknadnog poricanja – što su ujedno i glavni aspekti priznanja žrtava. Ipak, nije uvijek moguće, niti je uvijek poželjno da svjedočenja žrtava budu javna. Naprimjer, neke komisije za istinu su zauzele jasan stav o tome da nije primjereno da se djeca ili žene žrtve seksualnog nasilja izlažu javnim svjedočenjima. Još jedna ključna metodologija kazivanja istine koja je proširila broj učesnika u procedurama komisija za istinu, a u isto vrijeme omogućila nešto privatniji oblik priznanja, je veoma široko postavljeno uzimanje izjava od žrtava i svjedoka. Naprimjer, u slučaju Južne Afrike skoro 22.000 žrtava je dalo takve izjave. U Liberiji je ova praksa uključivala čak i program uzimanja izjava od liberijske dijaspore u Sjedinjenim Američkim Državama. Dodatni inovativni oblici priznanja koji su nastali uz formalne inicijative traženja istine su izgradnja memorijalnih centara, održavanje komemoracija, otvaranje muzeja i mjesta za odavanje počasti žrtvama. Ostali ključni aspekti priznanja koji su povezani sa procesom kazivanja istine i traženja istine uključuju reparacije, institucionalnu reformu i suđenja.

Broj načina pretvaranja kazivanja istine u efikasno priznavanje iskustava žrtava je gotovo neograničen, pod uslovom da se proces vodi na kreativan način i sa dužnom pažnjom. Primjeri takvog pristupa su npr. lokalni procesi reintegracije bivših boraca u zajednice u Ugandi i Mozambiku, prakse pomirenja u zajednici u Istočnom Timoru i Kanadi, te upućivanje nacionalnog izvinjenja na visokom nivou i dani sjećanja u Australiji i Sjevernoj Irskoj. Ovi procesi se mogu pokretati ,,odozdo" ili uz punu podršku i učešće vlasti. Iako priznanje od strane vlasti može biti važno, potrebno je imati na umu da se može napraviti razlika između vladinog *upravljanja* ovim procesima i samog *priznanja* od strane vlasti.

255 *Vidjeti* fusnotu 45.
256 O izvinjenjima, *vidjeti* M. Gibney, R. E. Howard-Hassmann, J. Coicaud i N.Steiner (ur.), *The Age of Apology: Facing Up to the Past* (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, oktobar 2008) str. 344. *Također vidjeti* E. Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001); R. Brooks (ur.), *When Sorry Isn't Enough* (New York University Press, New York, 1999).
257 Hayner, fusnota 11, str. 22. Aktuelna Komisija za istinu u Kanadi i tamošnji program reparacija ispituje slično nasilje nad djecom domorodačkog stanovništva tokom gotovo jednog vijeka u Kanadi, a koje je izvršeno putem programa tzv. rezidencijalnih škola u toj zemlji.

258 *Vidjeti* P. De Greiff, 'The Role of Apologies in National Reconciliation Processes: On Making Trustworthy Institutions Trusted,' u M. Gibney, R. E. Howard-Hassmann, J. Coicaud i N.Steiner (ur.), *The Age of Apology: Facing Up to the Past* (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, oktobar 2008)

Uvođenje „regionalne dimenzije“

Sukobi često prelaze državne granice. U mnogim regionima u svijetu bjesnili su strašni sukobi koji se mogu najbolje shvatiti kao regionalni konflikti, iako se većina borbi ili gubitaka desila u jednoj državi ili jednom njenom dijelu. U tako različitim kontekstima kao što su onaj u Libanu i Demokratskoj Republici Kongo, naprimjer, razumijevanje regionalne dimenzije sukoba je ključno za potpuno obuhvatanje sukoba u cjelini i saopštavanje istine o njemu. Istočni Timor je još jedan primjer gdje je regionalna i međudržavna dimenzija igrala značajnu ulogu, kako u pogledu sukoba—u kojem je Indonezija bila okupator—tako i kada su u pitanju različiti napori usmjereni na kazivanje istine koji su pokušali da se suoče sa nasljeđem tog konflikta, a što se naročito odnosi na međudržavnu Komisiju Indonezije i Istočnog Timora za „Istinu i prijateljstvo“. Iako je ovaj mehanizam bio kritiziran po različitim osnovama[259], to je bio jedan od prvih pokušaja da se razvije mehanizam traženja istine koji uključuje više od jedne države.

U BiH će ovaj regionalni aspekt, posebno zato što uključuje države nastale raspadom bivše Jugoslavije, neizbježno postati dio šire inicijative kazivanja istine. Kao i dužina trajanja mandata i druga pitanja koja su obrađena u ovom poglavlju, određivanje geografskih granica traženja istine—a da se ne spominje uloga vanjskih ili međunarodnih aktera i snaga—zahtijeva opsežnu raspravu u neutralnom okruženju. Zato pitanje koje se postavlja u ovoj sekciji glasi: kako bi se regionalni aspekt trebao uključiti u kazivanje istine? Postoje barem tri načina da se to učini. Najprije, inicijative kazivanja istine mogu raditi na tome da naprave posebne segmente svog rada koji će sukob u BiH smjestiti u širi historijski i geografski kontekst. Zatim, inicijative kazivanja istine u okviru BiH mogu uspostaviti funkcionalna partnerstva u pogledu recipročne razmjene informacija sa sličnim inicijativama u drugim zemljama, prije svega sa Srbijom i Hrvatskom. Treća mogućnost je da se dâ doprinos razvoju regionalne inicijative kazivanja istine. Svaka od ovih mogućnosti se detaljnije ispituje u nastavku teksta, ali odluka o ovom značajnom pitanju mora biti donesena kroz dijalog i diskusiju u neutralnom okruženju o tome šta je najbolje rješenje za BiH.

Naprimjer, prvi od navedenih modela primijenjen je u nezvaničnom projektu kazivanja istine *Uruguay Nunca Mas* (Nikada više, Urugvaj) – inicijativi koja je pokrenuta u Urugvaju bez državne podrške. Ključni dio njihove analize slučaja Urugvaja je širi međunarodni kontekst: posebno Hladni rat i načini na koje su desničarski režimi podržavani u Latinskoj Americi.[260] Ovaj model odgovara i strategiji za koju se odlučila Komisija za istinu Južne Afrike. Imajući u vidu da je Komisija za istinu Južne Afrike imala nadležnost da istraži povrede ljudskih prava koje su počinjene „unutar ili van“ Južne Afrike u periodu 1960–1994., dio njenog rada se odnosio i na ispitivanje „dokaza o nasilju koje su počinile južnoafričke sigurnosne snage ili njihovi agenti, odnosno surogati u devet država tog regiona – Bocvani, Lesotu, Svazilendu, Angoli, Mozambiku, Zimbabveu, Zambiji, Tanzaniji i Sejšelima“. Primarni fokus ovih istraga je bio usmjeren na „ubistva i pokušaje ubistava (uključujući atentate, prekogranične upade i masakre velikih razmjera, kao i otmice i diverzije na infrastrukturi)“.[261]

Drugi pristup izazovu regionalne dimenzije bio bi uspostavljanje funkcionalne suradnje preko državnih granica, sa recipročnim odnosom između nevladinih organizacija, eventualno organizovanih u mrežu. To se, dakako, već dogodilo u BiH i u susjednim državama, i bez sumnje će se nastaviti. Upoznati smo sa nizom odnosa—između Istraživačko-dokumentacijskog centra (BiH), Fonda za humanitarno pravo (Srbija), i Documenta (Hrvatska)—koji su zasnovani na pomenutom pristupu i koji su usmjereni na izradu kompatibilnih metodologija za NVO-e koji se bave traženjem istine.

Treća opcija bi bila pokretanje zvanične regionalne inicijative traženja istine. To se nikada do sada nije ostvarilo i bio bi to hrabar i inovativan način suočavanja sa izazovima regionalnog sukoba. Na kraju krajeva, u situacijama kada rat pređe državne granice i uključi više državnih aktera, onda ciljevi i načini kazivanja istine mogu biti drugačiji od onih unutar granica jedne države. Zbog ovog regionalnog aspekta sukoba iz perioda 1992-1995., još jedan mogući cilj procesa kazivanja istine u BiH mogao bi biti da se uključi u recipročne odnose sa drugim inicijativama koje streme ka utvrđivanju cjelovitije istine o tome šta se desilo tokom sukoba.

Takva jedna inicijativa se trenutno realizuje i u BiH pod pokroviteljstvom Koalicije za REKOM (Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije u periodu od 1991.-2001.). Cilj ove inicijative je da uspostavi regionalnu komisiju koja će imati mandat da utvrdi šta se desilo na (cijeloj) teritoriji bivše Jugoslavije tokom devedesetih. Nacrt statuta ovog regionalnog projekta traženja istine je sačinjen i razmatran i u BiH, i stiče se utisak da su ovi uloženi napori privukli veliku pažnju, kako aktera u regionu tako i međunarodne zajednice. Iako se čini da ova inicijativa ima različit nivo podrške u različitim

259 Neke od kritika odnose se npr. na nedovoljne procese konsultacija prilikom formiranja komisije, loše postavljen vremenski mandat (Komisija nije ispitivala neke periode u kojima se dogodilo najviše zločina), te manjkav opis zadataka ovog tijela (npr., Komisija se "fokusirala na ispunjavanje najznačajnijih zahtjeva za zadovoljenje pravde tako što je uklanjala prijetnje za počinioce umjesto da je od njih tražila da odgovaraju za zločine koje su počinili"). *Vidjeti* M. Hirst, fusnota 202.

260 Servicio Paz y Justicia Uruguay (prevela E. Hampsten), Uruguay Nunca Más (Temple University Press, Philadelphia, 1989).

261 *Vidjeti* Izvještaj Komisije za istinu i pomirenje Južne Afrike, fusnota 25, Vol. 2, str. 45.

dijelovima BiH, REKOM će najviše prosperirati upravo od učešća BiH, imajući u vidu da je veliki broj žrtava sukoba iz devedesetih iz BiH.[262]

Konkretan način na koji će se najbolje uvažiti regionalna dimenzija sukoba iz perioda 1992.–1995. ostaje otvoren za debate i dijalog.

Povezivanje lokalnog sa globalnim

Značajna pažnja je već bila posvećena razlikama između zvaničnog (zasnovanog na djelovanju države) i nezvaničnog (zasnovanog na naporima civilnog društva) kazivanja istine. Međutim, postoji dodatna razlika koju je potrebno podrobno razmotriti: u kojem obimu se ovi pristupi traženju istine odnose na lokalni, a u kojem na državni nivo, ili, drugim riječima, na koji način oni povezuju iskustva iz konflikta sa lokalnog nivoa sa ,,globalnijim'' pričama o prošlosti.[263] To nije puko geografsko pitanje, već ima utjecaja i na traženje istine u pogledu određenih institucija, pojedinačnih socijalnih sektora (djeca, omladina, žene, itd.), ili na nivou zajednica, općina, odnosno kantona, itd. Ovo je važno pitanje jer može uticati na to koliko procesi traženja istine omogućavaju široj zajednici da pronađe svoj ,,glas'' i koliko daju priliku pojedincima da ispričaju svoju priču o tome na koji način su bili pogođeni nasiljem i sukobom. To pitanje se razlikuje od širih političkih tumačenja prošlosti i značajno je za uspostavljanje kompatibilnih pripovijesti koje imaju značenje i odjek na lokalnom nivou. U BiH se, kao i u mnogim drugim ratom uništenim društvima, veliki dio proteklog sukoba manifestirao kroz veoma intimne i lokalizirane obrasce nasilja, pod okriljem šireg političkog, etničkog i vojnog sukoba. Podjednako je važno istaći da se linije razdvajanja ili rizici od obnavljanja sukoba svakako moraju riješiti na širem političkom nivou, ali ih često mogu pokrenuti lokalna dešavanja u društvima koja su pogođena sukobom.

Po samoj svojoj prirodi inicijative traženja istine koje su zasnovane na djelovanju države i koje se provode na cijeloj teritoriji države obično usmjeravaju pažnju ka ,,metanarativu'' ili sveobuhvatnoj priči o sukobu. Za razliku od njih, nezvanično traženje istine često je fokusirano na lokalni nivo. Ova razlika se često karakteriše i kao korištenje različitih metodologija: pristup *odozgo prema dole* ili *odozdo prema gore*. Postoji, naravno, simbiotički odnos između ovih iskustava. Zbog toga nije iznenađujuće da, u različitoj mjeri, i zvanične i nezvanične inicijative traženja istine često pokušavaju da prevaziđu ovu podjelu i ,,povežu lokalno sa globalnim'' u kontekstu uspostavljanja kompatibilnih pripovijesti. To je posebno značajno u društvu kao što je bosanskohercegovačko društvo, koje je izrazito politički i etnički podijeljeno, i postavlja prepreke i opasnosti za strategije kazivanja istine koje treba pažljivo izbjegavati. Na osnovu naših konsultacija i analize ranijih pokušaja traženja istine u BiH, pomenuti faktori su pomogli uobličavanju konkretnih strategija koje predlažemo u narednom poglavlju ovog izvještaja.

Drugdje u svijetu, zvanični mehanizmi traženja često su pokušavali popuniti ovu potencijalnu prazninu na način da se više angažiraju na lokalnom nivou u nastojanju da komisije za istinu učine pristupačnijim lokalnim zajednicama. U velikom broju slučajeva ovo je pokušano prije svega kroz decentralizaciju struktura i rada na traženju istine. Naprimjer, u Šri Lanki, Komisija za istragu prisilnog raseljavanja ili nestanka osoba (1994.–1997.) se sastojala od tri geografski odvojene Komisije za provođenje istrage o nestancima u prethodnih sedam godina. Komisije su bile formirane istog datuma i povjeren im je isti mandat, ali je svaka radila neovisno na svojoj trećini države i svaka je na donekle drugačiji način izvršila svoj mandat.[264] Komisija u Istočnom Timoru je imala 30 regionalnih komesara izabranih putem javnog procesa imenovanja u svakom distriktu. Pored toga, regionalna zastupljenost je bila jedan od ključnih kriterija za izbor članova komisije na državnom nivou. Gvatemalska Komisija za pojašnjavanje historije (1997.–1999.) imala je 14 terenskih ureda, ali, zbog sigurnosnih razloga, nijedan direktor terenskog ureda nije bio državljanin Gvatemale. Ovi terenski uredi su djelovali četiri do pet mjeseci radi uzimanja izjava.[265]

Na sličan način, Komisija za istinu i pomirenje Južne Afrike uspostavila je regionalnu strukturu i vršila saslušanja u različitim dijelovima države. Pored toga, podijelila je rad u tri različite komisije: Komisiju za povrede ljudskih prava, veoma problematičnu i kontroverznu Komisiju za amnestije, te Komisiju za reparacije i rehabilitaciju. Neka od saslušanja koje je Komisija za istinu i pomirenje obavila bila su, štoviše, usmjerena na dinamiku sukoba na određenim lokalitetima. Komisija je održala i posebna saslušanja o određenim sektorima ili ključnim institucijama društva, kao što su vjerske zajednice, pravosuđe, zajednica privrednika, zdravstvo, mediji, zatvori, te sektor sigurnosti. Ostala posebna saslušanja su bila usmjerena na posebne društvene sektore, kao što su omladina i žene. Na ovaj način je Komisija za istinu i pomirenje Južne Afrike, kao i Komisija u Gvatemali prije nje, te Komisija u Peruu poslije nje, pokušala izgraditi ,,inkluzivniji'' pristup traženju istine.[266]

262 *Vidjeti* Drugo poglavlje, Regionalne i međunarodne inicijative.

263 Pitanje odnosa lokalnog i globalnog zavrijedilo je dosta pažnje u oblasti tranzicijske pravde općenito, ne samo u oblasti traženja istine, već i u kontekstu različitih sistema krivične pravde (međunarodnih, državnih, lokalnih pa čak i "tradicionalnih" ili sistema krivične pravde u zajednici). Slična pitanja prisutna su i u debatama o pomirenju, reformi institucija i reparacijama. Vidjeti 'Special Issue: Whose Justice? Global and Local Approaches to Transitional Justice,' *International Journal of Transitional Justice* Vol 3:3 (2009).

264 Hayner, fusnota 11, str.77.

265 Hayner izvještava da je, zbog toga što su mnoga sela bila izolirana i nepristupačna, osoblje komisije nekada moralo hodati šest do osam sati preko planina kako bi došli do sela i pozvali ljude da svjedoče. *Ibid*. str. 33.

266 Za diskusiju o ovom pokušaju da se uspostavi "inkluzivnije" traženje istine u kontekstu jednakosti spolova, *vidjeti* kritički stav izražen u kontekstu uključivanja žena u Komisiju za istinu i pomirenje u Peruu: K. Theidon, 'Gender in Transition: Common Sense, Women, and War,' *6 Journal of Human Rights* (2007) str. 453-478.

Peruanska Komisija za istinu i pomirenje je uložila ogromna sredstva u prikupljanje svjedočenja u ruralnim dijelovima države, gdje je i počinjeno najviše zločina. Uspostavila je regionalne urede sa fiksnim i mobilnim timovima koji su bilježili svjedočenja, vodili evidenciju, izvještavali, istraživali slučajeve i promovirali edukativne i informativne inicijative. Regionalni uredi su, pak, upravljali zonskim uredima koji su bili decentralizovani i na čijem čelu je bio koordinator zone. Ovi zonski uredi su također imali fiksne timove i mobilne timove koji su posjećivali udaljene zajednice koje nisu bili pokrivene regionalnim ili zonskim uredima. Pored toga, peruanska Komisija je objavila da je, s ciljem osiguravanja kulturne i etničke senzitivnosti, upošljavala profesionalno osoblje iz područja koja su bila meta kulturne i etničke diskriminacije, te osigurala da u regionalnim uredima rade uposlenici koji poznaju jezike kojima se govori na tom lokalitetu i koji su upoznati sa kulturnim praksama u svakoj regiji.[267]

Neke su komisije za istinu također podstakle proces pomirenja na lokalnom nivou ili na nivou zajednice. Možda i najpoznatiji među njima bio je proces Nate Biti Bot u Istočnom Timoru, koji je pažnju usmjerio na reintegraciju počinilaca (blažih krivičnih djela) u njihove zajednice.[268] U Kanadi je lokalni proces pomirenja pokrenut u zajednicama starosjedilaca, a kao rezultat istraživanja Kanadske Komisije za istinu o prisilnom odvajanju djece starosjedilaca od njihovih porodica i njihovom smještanju u internate u proteklom vijeku. Projekat oporavka historijskog sjećanja (REHMI) zavrijeđuje posebnu pažnju, budući da je riječ o atipičnom primjeru nezvanične inicijative traženja istine koja je pokušala izgraditi široko, decentralizirano prisustvo i profil na cijeloj teritoriji države. Projekat oporavka historijskog sjećanja je bio nezvanični projekat traženja istine Ureda za ljudska prava nadbiskupa Gvatemale. U njega je bilo uključeno 800 istraživača, koji su prikupili 6.500 svjedočenja i dokumenata o više od 55.000 povreda ljudskih prava diljem Gvatemale. Od 600 istraživača, njih 500 je bilo iz populacije starosjedilaca. U okviru Projekta oporavka historijskog sjećanja intervjui su obavljani na 18 jezika, pa je na taj način bilo moguće doći i do jezički, geografski i kulturološki najudaljenijih predjela – čime je ova inicijativa vjerovatno pretekla i zvaničnu gvatemalsku Komisiju za historijska pojašnjenja.[269]

267 Peruanska Komisija za istinu i pomirenje, 'Konačni izvještaj' (2003) str. 40-42, <www.cverdad.org.pe/ingles/ifinal/index.php>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine. Ni rad ove Komisije nije prošao bez problema, a Komisija je ponekad imala i neadekvatan odnos sa lokalnim autohtonim zajednicama u Peruu.
268 *Vidjeti* Treće poglavlje, Odnos između traženja istine i suđenja. *Također vidjeti* fusnotu 240.
269 McConnachie, fusnota 28, str.30.

Međutim, bez obzira na ove kreativne i važne pristupe, zvanične komisije za istinu su često bile meta kritika zbog toga što nisu uspijevale da prodru i adekvatno integrišu lokalna iskustva.[270] To je možda i neizbježna posljedica konstruisanja metanarativa koji su proizvod procesa koji se odvija na teritoriji cijele države ili službenih komisija koje, čini se, često i ne uvažavaju na pravi način intimni karakter sukoba i ono što oni ostavljaju za sobom na lokalnom nivou. Taj nedostatak se ne može jednostavno popraviti strukturnom i operativnom decentralizacijom zvaničnih inicijativa traženja istine – bez obzira koliko i to može biti važno. Potrebno je da proces traženja istine u određenoj mjeri bude pokrenut na lokalnom nivou i da bude u "vlasništvu" lokalne zajednice – odozdo prema gore – na način da je više prilagođen iskustvima nasilja i sukoba na nivou zajednice, da je više u skladu sa osiguravanjem dijaloga i kompatibilnih pripovijesti o prošlosti, nego što je uobličen potrebom da se sačini metanarativ historije.

Nezvanično ili „odozdo prema gore" traženje istine često ima bolji odjek u lokalnim zajednicama, češće je osjetljivo na lokalna iskustva nasilja i uglavnom ga vode organizacije civilnog društva koje su dio pogođenih zajednica. Takav vid traženja istine odozdo prema gore može biti otporan na centralizirane manipulacije procesom traženja istine – ili na pisanje nove općeprihvaćene historije za etničke, političke i ideološke potrebe. Međutim, i uljepšavanje procesa kazivanja istine po principu odozdo prema gore ima svoje opasnosti. Kazivanje istine na lokalnom nivou rizikuje da postane teško razumljivo (ili gore od toga) ukoliko ostane izolovano, lokalizirano i odvojeno od historije proteklih sukoba u cijelom društvu. Zbog toga traženje istine na lokalnom nivou može imati negativan efekat koji je po prirodi suprotan od onog koji utiče na službene procese traženja istine: čak i veliki broj lokalnih nezvaničnih inicijativa – ako nisu koordinirane, integrisane i povezane – može dati proturječnu verziju prošlosti koja će imati slab utjecaj na širi proces vođenja dijaloga ili stvaranja kompatibilnih pripovijesti.

270 Decentralizacija sama po sebi može predstavljati problem. Primjeri kao što su decentralizovani proces traženja istine u Šri Lanki često su kritikovani i smatrani neuspješnim upravo zbog nedostatka koordinacije i dosljednosti u funkcionisanju različitih regionalnih kancelarija za koje se često smatralo da su isuviše autonomne. Ovo treba spomenuti kao značajan faktor u "decentraliziranim" procesima kazivanja istine. Najvažnije je da su koordinacija, integracija i dosljednost osmišljeni tako da postanu dio procesa i struktura, umjesto da se podrazumijeva da će se pojaviti automatski kao kumulativni efekat.

U tom smislu Werbner naglašava da lokalno razumijevanje sukoba ponekad može biti veoma autistično i može samo po sebi postati izolirano od državnog ili globalnog konteksta, premda, s druge strane, može biti i potisnuto širim kontekstom.[271] Ovo predstavlja poseban izazov u BiH, u kojoj su posljedice sukoba i poslijeratni politički procesi doveli do veoma segregiranog i etnički podijeljenog društva u kojem „lokalno" najčešće predstavlja sinonim za monoetničke zajednice i iskustva. Jedan od naših sugovornika koji je bio uključen u rad bijeljinske Komisije ukazao je upravo na taj aspekt problema, ističući da Komisija nije uspješno radila zato što je bila previše lokalno usmjerena i previše „monoetnička" u svome radu. Na sličan način je u određenim dijelovima države kritikovan rad srebreničke Komisije, a na osnovu toga da je njen lokalni fokus na neki način odvukao pažnju od šireg spektra iskustava. Bez obzira da li se slažemo sa ovim ili ne, očigledno je da postoji opasnost da traženje istine na lokalnom nivou koje nije integrisano, koordinirano i prodiskutirano može ponuditi različite verzije prošlosti koje nisu u doticaju jedna s drugom i na taj način dodatno učvrstiti etnički ekskluzivne verzije prošlosti umjesto podsticanja dijaloga o tom pitanju.

Očigledno je da i zvanično i nezvanično traženje istine imaju svoje prednosti i mane kada se posmatraju kroz prizmu veze između lokalnih i globalnih procesa traženja istine. Međutim, prisutna je i važna simbioza između njih. Ona se na najbolji način može ostvariti kroz kombinaciju pristupa traženju istine „odozgo prema dole" i „odozdo prema gore", ili u kreativnoj kombinaciji zvaničnog i nezvaničnog metoda traženja istine. Svaka inicijativa traženja istine u BiH morat će da se usmjeri na postizanje ovog cilja ako se želi ići u korist šire društvene zajednice, a ne dati dodatna snaga odvojenim pričama pretežno monoetničkih i podijeljenih zajednica žrtava. U skladu s tim, stvaranje mogućnosti da se naprave platforme za lokalne procese i osigura njihov odgovarajući odjek je utoliko značajnije. Javna saslušanja na lokalnom nivou mogu biti značajno sredstvo da zajednice dobiju više informacija jedne o drugima, pod uslovom da su dio koordinirane i jedinstvene inicijative. Najnovija aktivnost liberijske Komisije za istinu podrazumijeva uzimanje izjava i od liberijske dijaspore u SAD-u i predstavlja primjer kako takav pristup može imati utjecaja čak i preko Atlantika.[272]

271 R. Werbner, 'Human Rights and Moral Knowledge: Arguments of Accountability in Zimbabwe,' u M. Strathern (ur.) *Shifting Contexts* (Routledge, London, 1995) str. 112.

272 Naši razgovori u BiH zaista ukazuju na važnost pitanja pristupa izbjeglicama iz sukoba u BiH, a koje se nalaze svuda po svijetu (od Skandinavije do Australije), te pokazuju da se smatra da je njihovo uključivanje u proces traženja istine naročito važno i da ovo pitanje treba ozbiljno uzeti u razmatranje kad se bude razvijala strategija kazivanja istine.

Za neke komentatore ovu simbiozu simboliziraju određeni izgledi za „ozdravljenje" na društvenom nivou:

> [T]rebate postići ozdravljenje u socijalno-političkom kontekstu da bi se postiglo potpuno ozdravljenje pojedinaca i njihovih porodica, isto kao što je potrebno postići ozdravljenje pojedinaca da bi se postiglo ozdravljenje u socijalno-političkom kontekstu. Ovo je kontekst zajedničkog tugovanja, sjećanja i osjećaja da je to sjećanje sačuvano, a koji se međusobno nadopunjuju ... Preživjeli nisu sami na planeti.[273]

Međutim, žrtve rata također postaju simbol borbe koju su vodile zaraćene strane.[274] Njihova iskustva kao žrtava su razumljivo prihvaćena kao vlasništvo šireg društva. Ovaj odnos između pojedinaca i šireg društva također funkcioniše i u suprotnom smjeru: pojedinci ponekad žele da nedaće kroz koje su prošli imaju politički značaj. Drugim riječima, pojedinci su izgradili smisao njihove viktimizacije unutar političkog diskursa u državi i prihvatit će intervencije koje se bave njome samo na toj osnovi. Pojedinačne zloupotrebe ljudskih prava tako predstavljaju proces koji mora kombinovati privatno i javno na način koji uvažava patnju i potrebe pojedinca, ali u isto vrijeme uzima u obzir javno-politički kontekst i utjecaj koji individualne patnje mogu imati na taj kontekst. Isto općenito vrijedi i za odnos lokalnog i globalnog.

Može se zaključiti da je postoji presudna potreba vođenja dijaloga na državnom nivou, kako unutar tako i između različitih zajednica. Koordinacija i integracija nije bitna samo iz ugla logističkih pitanja, nego je presudna za uključivanje javnosti u dijalog i stvaranje šire publike. Na kraju, ovaj se pristup ne zasniva na uljepšanom pojmu kazivanja istine po principu odozdo prema gore, nego uvažava značaj uobličavanja dijaloga na cijeloj teritoriji države i formuliranja cjelokupne priče o prošlosti koja će uključiti sve aktere i pokrenuti razgovor. Ovi zaključci su uticali na to da pristup koji predlažemo bude kombinacija zvaničnog i nezvaničnog, kao i pristupa traženju istine koji podrazumijeva kako inicijative „odozdo prema gore", tako i one „odozgo prema dole", što je i navedeno u preporukama ovog izvještaja.

273 Y. Danieli, 'Preliminary Reflections from a Psychological Perspective,' u T. van Boven (ur.) *Seminar on the Rights to Restitution, Compensation and Rehabilitation for Victims of Gross Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms* (Netherlands Institute of Human Rights, Maastricht, 1992) str. 575,

274 E. Jelin, 1994. 'The Politics of Memory: The Human Rights Movement and Construction of Democracy in Argentina,' 81 *Latin American Perspectives*, Vol. 21, No.2 (1994) str. 38-58..

Pitanje društvene baze: Ko?

Kazivanje istine: pristup prilagođen žrtvama

Ustaljena je pretpostavka da su traženje istine i kazivanje istine načini bavljenja sukobima iz prošlosti koji u središte pažnje postavljaju žrtvu zato što – između ostalog – oni omogućavaju da žrtve i preživjeli govore i budu vidljivi, pored ostalog, tako što im se daje prilika da ispričaju svoje priče. U tom smislu, traženje istine se koristi suđenjima kao izvorom istine, ali i dopunjava ograničenja pravosudnog sistema kada je u pitanju puno zadovoljavanje pravde za sve žrtve ili sveobuhvatno razumijevanje masovnih i sistematičnih kršenja prava.[275] Priznanje i uvažavanje iskustava žrtava i preživjelih treba biti srž nastojanja u okviru traženju istine. Oni ujedno predstavljaju neka od primarnih pitanja koja su isticali naši sugovornici i udruženja žrtava širom BiH.[276]

Nastajuća globalna norma o ,,pravu na istinu'' izričito navodi da je *to pravo žrtava*.[277] Tako je od samog početka, budući da je već u Ženevskim konvencijama propisano pravo porodica da dobiju informacije o sudbini njihovih srodnika nestalih u ratu i oružanim sukobima.[278] U novije vrijeme ova odredba je ugrađena u Međunarodnu konvenciju o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka, koja propisuje:

> Svaka *žrtva* ima pravo da sazna istinu u vezi sa okolnostima prisilnog nestanka, napretka i rezultata istrage, te sudbinu nestale osobe. Sve države potpisnice će u tom smislu preduzeti odgovarajuće mjere.[279]

Ovo ima poseban značaj za pitanje nestalih osoba u BiH koje je istaknuto kao najznačajnije tokom naših razgovora. Međutim, bitno je u ovom kontekstu ponoviti da je ova nastajuća norma jasno artikulirana kao *pojedinačno pravo* žrtava, ali i kao *kolektivno pravo* zajednica i cjelokupnog društva. Kao što kaže Diane Orentlicher: ''[Ž]rtve i njihove porodice imaju neotuđivo pravo da saznaju istinu o okolnostima u kojima su povrede nastale, a u slučaju smrti ili nestanka, o sudbini žrtve''.[280] Međutim, Načelo broj 2 o ,,Neotuđivom pravu na istinu'' propisuje da je ovo kolektivno pravo: ,,Svi narodi imaju neotuđivo pravo da saznaju istinu o događajima iz prošlosti koji se odnose na počinjenje gnusnih zločina.''[281]

Uprkos izraženim frustracijama različitih organizacija i predstavnika žrtava, kada su u pitanju nestanci i nestale osobe, u BiH se obavlja izuzetan posao u ovoj oblasti – s ciljem da se riješe pojedinačni zahtjevi žrtava, preživjelih i njihovih porodica, kao i da se pokuša izgraditi kolektivna slika na nivou zajednice. Ovaj rad je koristan jer se u isto vrijeme odvija u okviru državnih institucija (posebno Instituta za nestale osobe), kroz podršku i učešće međunarodnih organizacija (Međunarodna komisija za nestale osobe) i kroz različite inicijative na lokalnom nivou i nivou zajednica.[282] Ipak, prisutni su ozbiljni propusti i nedostaci, a mora se riješiti i pitanje nedostatka koordinacije i objedinjavanja različitih inicijativa. Ovo je bilo evidentno kroz preostali bol mnogih – na svim sukobljenim stranama – koji su razgovarali sa nama o i dalje prisutnoj traumi traganja za informacijama o tome šta se desilo njihovim najmilijim. Međutim, kreativan rad na ovom polju upravo otjelovljuje pristup koji u središte pažnje postavlja žrtvu i pokazuje potencijal takvog pristupa, koji je ključni sadržaj svake strategije traženja istine u BiH.

Međutim, iz naše suradnje i ostvarenih kontakata sa organizacijama žrtava diljem države postaje jasno da nikako ne smijemo biti naivni glede uloge i razdora među pokretima žrtava u BiH. Iako postoji zajednički stav o pravima i potrebama u vezi sa traženjem istine i kazivanjem istine, organizacije žrtava su podijeljene prema etničkim i političkim linijama i ova podjela ima tendenciju da potisne zajednička iskustva koja one mogu imati kao žrtve sukoba.

Kada je u pitanju zvanično i nezvanično traženje istine, međunarodno iskustvo je pokazalo da, koliko god je važno postaviti potrebe žrtava i preživjelih u srž svakog procesa traženja istine i kazivanja istine, također je ključno da se potrebe i očekivanja žrtava ne pojednostavljuju previše, ili da se ne ,,romantizira'' ujedinjenost, homogenost i zajednički interes zajednica i organizacija žrtava. Također je važno da se napravi razlika između viktimiziranih zajednica i pojedinačnih žrtava, između organizacija žrtava i šire zajednice žrtava i preživjelih koji možda nisu dio ovih grupa, i između različitih grupa žrtava sa posebnim potrebama i očekivanjima, kao što su žene, invalidi ili djeca.

275 Ovo je spomenuto u uvodnom dijelu izvještaja, pa će u ovom dijelu opća analiza biti izostavljena.
276 *Vidjeti* Treće poglavlje, Značaj priznanja.
277 Orentlicher, fusnota 71, str. 7; *Također vidjeti* Prvo poglavlje, "Pravo na istinu".
278 Dopunski Protokol 1 Ženevskih konvencija od 12. avgusta 1949. godine, a koji se odnosi na Zaštitu žrtava međunarodnih oružanih sukoba (1977) član 32, <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/470?OpenDocument>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.
279 Međunarodna konvencija o zaštiti svih osoba od prisilnih nestanaka (2006) (naglasak autora), član 24, <www2.ohchr.org/english/law/disappearance-convention.htm>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.
280 Orentlicher, fusnota 71, str. 7.
281 *Ibid.*
282 *Vidjeti* Drugo poglavlje.

Pored toga, značajno je uočiti da se potrebe i želje žrtava mogu vremenom promijeniti:

> [S]veobuhvatan i statičan identitet koji predstavlja... arhetipske žrtve, u čije ime tvrde da govore brojni akteri [previše pojednostavljuje potrebe svih žrtava]. U ovom kontekstu treba naglasiti da zajednice žrtava ne izražavaju takve zajedničke stavove i da su i same razdijeljene i fragmentirane, kao i društvo iz koga dolaze. . . Dokazi na terenu ukazuju na to da su želje i potrebe zajednica žrtava koje su najviše pogođene sukobom delikatne, promjenjive i često odražavaju složenu integraciju i redoslijed promjena njihovih potreba i očekivanja.[283]

Ne mogu se dati opće pretpostavke o tome kako će se sve žrtve oporaviti i da li je pomirenje za mnoge od njih uopće moguće. Postoji veoma malo korisnih pravila o tome kako se različiti ljudi nose sa svojim traumama iz prošlosti i – na kraju – iako kazivanje istine može biti od koristi za širu zajednicu, čak i ono može ponekad proizvesti više bola nego olakšanja za pojedinačne žrtve.[284] Konačno, veoma je važno prepoznati da u velikom broju društava udruženja žrtava lako budu uvučena u politiku etničkih podjela. Takva politizacija, u kombinaciji sa manipulacijom, može često poslužiti za potiskivanje zajedničkih iskustava i potreba koje u stvarnosti sve žrtve dijele, bez obzira na političke i etničke podjele.

Posmatrači situacije u BiH su svjesni ovog problema. Kao što nam je jedan od njih rekao: ,,Ne možemo biti previše naivni: priče koje pričaju žrtve mogu biti drugi način ,,ratovanja''... To može predstavljati organizirani revizionizam drugim sredstvima.''

Jedan faktor koji je, čini se, odigrao ključnu ulogu u podjeli zajednica žrtava i preživjelih je – da ironija bude veća – pitanje reparacija. To je djelimično slučaj i zbog posebnog načina na koji se vrši plaćanje odštete u BiH.[285] To je također proizvod niza strategija plaćanja odštete koje su prethodile organiziranom pristupu traženja istine, uz mogući izuzetak neizbježno ograničene uloge u otkrivanju istine koja se ostvaruje kroz sudove. U određenom smislu, veliki rizik koji donose takve reparacije koje se implementiraju potpuno odvojeno od procesa traženja istine i kazivanja istine, je taj da one imaju tendenciju da potiču podjele, manipulacije sistema i osjećaj nepovjerenja, pa čak i izdaje kod žrtava. Neke žrtve mogu osjećati da se njihova patnja ne cijeni u istoj mjeri kao patnja drugih ili da se od njih traži da ,,prodaju dušu'' njihovih izgubljenih srodnika u zamjenu za kompenzaciju, a da u stvari ne saznaju šta se desilo sa njima. Različiti ljudi s kojima smo razgovarali su svjedočili o ovakvom iskustvu. Kao što je jedna žrtva istakla: ,,Problem u Bosni je taj da mi imamo reparaciju bez istine. Rezultat toga je da je prije deset godina preživjelim logorašima bilo lakše ispričati ono što su doživjeli. Sada nas dijele materijalne stvari – reparacije.''

Pitanje pristupa kompenzacijama je bilo jedan od faktora koji je učvrstio podjele i koji je iscjepkao zajednički interes koji postoji unutar šire zajednice žrtava u BiH. Ovo se također poklopilo sa širim pitanjem diferenciranja i priznavanja koje je veoma ispolitizirano kroz razlike koje postoje između civila i vojnika koji su izgubili živote, kroz različit nivo uvažavanja i zaštite koju uživaju preživjeli logoraši i žrtve mučenja u odnosu na one koji su invalidi ili nestali, kao i suprotstavljeni zahtjevi za brigu o traumatiziranim veteranima i o onima koji su iskusili grozne gubitke u rukama vojnika. Neki članovi udruženja žrtava se pozivaju na razlike između ,,većinskih i manjinskih žrtava''. Drugi sugovornik je primijetio da nije čak bilo moguće dogovoriti se o jedinstvenom danu za komemoraciju svih žrtava. Složenost ovih različitih zahtjeva i podjela sublimirala je jedna žena koja nam je rekla: ,,Kada je rat počeo, ja sam imala rođake u tri vojske''.

Činjenica da se mogu potraživati različiti iznosi naknade u zavisnosti u koju ,,kategoriju'' žrtva spada za neke je bila samo ,,uvreda na povredu'', dok je za druge predstavljala stražan pritisak da svoj gubitak klasifikuju tako da se može najbolje uklopiti u klasifikaciju procesa kompenzacije.[286] Međutim, pravi rizik leži u tome da je, umjesto da obezbijedi uvažavanje i priznanje žrtvama – što i jeste cilj odštete, ovo postalo izvor gnjeva i podjela. Kao što je jedna žrtva rekla, izražavajući frustraciju i ogorčenje: ,,Veliki broj ljudi se obogatio na kostima nestalih''.

283 G. Simpson, 'One Amongst Many: The ICC as a Tool of Justice During Transition,' u N.Waddell i P. Clark (ur.), *Courting Conflict: Justice, Peace and the ICC in Africa* (Royal African Society, London, 2008) str. 76.
284 *Vidjeti* B. Hamber, D. Nageng i G. O'Malley, 'Telling It Like It Is...: Understanding The Truth And Reconciliation Commission from the Perspective of Survivors,' 26 *Psychology in Society* (2000) str.18-42; B. Hamber, 'The Burdens of Truth: An Evaluation of the Psychological Support Services and Initiatives undertaken by the South African Truth and Reconciliation Commission,' 55:1 *American Imago* (1998) str. 9-28.
285 Popović, fusnota 108, str. 51-80, 132-141.

286 *Vidjeti ibid*, str. 51-80,

U isto vrijeme je, čak i među onima koji su bili najteže pogođeni nasiljem, bila prisutna svijest o opasnosti prekomjerne političke manipulacije udruženjima žrtava. Predstavnik jednog udruženja žrtava je to prokomentarisao ovako:

> Mi smo svi sve izgubili... na neki način... Ali kolektivna krivica je ludost – moraju postojati činjenice i pojedinačna odgovornost. Moramo prihvatiti ono što se desilo u Srebrenici i Mostaru. Moramo pustiti ,,normalne ljude'' da govore, a ne samo političare.

Još je značajnije to što su žrtve i preživjeli duboko svjesni da ponekad imaju puno više zajedničkog od politike, etničke pripadnosti i spola koji ih dijele. Ovo je uvjerljivo iskazala majka nestalog vojnika:

> Iako znam da se nikome neće suditi za ubistvo vojnika – kao majka – ja ipak želim sahraniti mog sina... On je bio moj sin, a ja njegova majka. Kao i svaka druga majka, ja ga želim pronaći i saznati istinu o njegovoj smrti. To nam je zajedničko. A čovjek koji je sahranjen i sam je također uvijek nečiji otac ili sin.

Iako na međunarodnom planu nije napravljeno puno komparativnih studija o organizacijama žrtava, ova pitanja, tenzije i iskustva pokreta žrtava nisu specifične za BiH. Podjele uzrokovane reparacijama su uobičajena tema, kao i pitanja političkih i etničkih podjela unutar i između organizacija žrtava.[287] Naprimjer, slična iskustva i dinamika su bili prisutni i u Grupi podrške preživjelim Khulumanija u Južnoj Africi[288] kao i kod Majki sa Trga Mayo u Argentini.[289]

Ovo su neki od osnovnih izazova sa kojima će se susresti svaki program traženja istine u BiH. S druge strane, žrtvama se mora posvetiti centralna pažnja u ovom procesu, uz osiguravanje da se potrebe šireg društva za suočavanjem sa prošlošću također zadovolje. S druge strane, postojat će i suštinski izazov u domenu izgradnje povjerenja kako unutar veoma podijeljenih i razjedinjenih zajednica žrtava, tako i među udruženjima žrtava, te u još više podijeljenoj političkoj eliti i državi. Utješna može biti činjenica da je slična dinamika

287 *Vidjeti* Treće poglavlje, Neophodnost *informacijama opskrbljenih* konsultacija za kredibilno traženje istine (primjer Sjeverne Irske); Konsultativna grupa o prošlosti, fusnota 9, str. 66.
288 *Vidjeti* T. Madlingozi, 'On Transitional Justice Entrepreneurs and the Production of Victims,' *Journal of Human Rights Practice, Advance Access* (2010).
289 *Vidjeti* A. Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina: Protest, Change, and Democratization* (Stanford University Press, Stanford, 1994).

karakterisala pokrete žrtava u drugim kontekstima u svijetu. Ipak, oni nisu podjednako politički izmanipulisani s ciljem produbljenja etničkih podjela kao što je slučaj u BiH, koja je nastala iz prilično jedinstvenog sukoba i političkog sporazuma.

Rodna pitanja u traženju istine: ključni problem

Nasilje je orodnjeno. To znači da muškarci i žene na drugačiji način doživljavaju nasilje. S jedne strane, to je očigledno: naprimjer, većina aktivnih vojnika su obično muškarci, i to ima posljedice. Većina ratnih zarobljenika su muškarci; većina žrtava stradalih na bojnom polju i pokopanih u masovnim grobnicama su muškarci. U isto vrijeme, vjerovatnije je da će žene iskusiti ratna razaranja u domu, da će doživjeti okupaciju, strahote protjerivanja, ili će u ratu izgubiti muža ili sina (vjerovatno i hranitelja porodice). Svjetska banka to obrazlaže na sljedeći način:

> Sukobi, građanski ratovi i krize na različit način utiču na žene i muškarce. Žene pažnju usmjeravaju na opstanak, traže i obezbjeđuju hranu i sklonište za djecu, bolesne i starce. One su također podložne fizičkim napadima i protjerivanju. Muškarci se regrutuju za borbu i na taj način odvajaju od njihove zajednice. Kada borac pogine, žene su te koje nose cijelo breme brige o djeci i široj porodici. Kao i druge krize, sukobi preokreću mnoge društvene norme i strukture.[290]

Spolna priroda nasilja je bila bolno jasna u Bosni i Hercegovini, možda najočiglednije i najstrašnije kroz pitanje seksualnog nasilja. Kao i u mnogim drugim kontekstima, učestalost seksualnog nasilja tokom oružanog sukoba je iza sebe ostavila poseban teret u BiH, sa izvještajima o desetinama hiljada žena i djevojaka koje su silovane ili seksualno zlostavljane u periodu 1992.–1995.[291] Pored toga, ono što su žene doživjele tokom sukoba proteže se mimo seksualnog nasilja. Kao što je Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga iz Ženeve istakao:

290 *Vidjeti* Svjetska banka, *Rod, pravda i komisije za istinu* (2006), <siteresources.worldbank.org/.../Resources/GJTClayoutrevised.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.
291 Jedan film npr. prikazuje patnju žrtava silovanja u BiH: "Calling the Ghosts A Story about Rape, War and Women." Produkciju je uradila Julia Ormond a režirali su ga Mandy Jacobson i Karmen Jelincic. *Također vidjeti* J. Ward i M. Marsh, *Sexual Violence Against Women and Girls in War and Its Aftermath: Realities, Responses, and Required Resources*, rad prezentiran na simpozijumu Sexual Violence in Conflict and Beyond, 21-23 juni 2006 (United Nations Population Fund, Belgium, 2006).

> Tokom oružanih sukoba žene su podložne marginalizaciji, siromaštvu i patnji, sa tendencijom pogoršavanja postojeće neravnopravnosti i diskriminacije. I dok se utjecaj oružanog sukoba na žene značajno razlikuje u različitim okolnostima i u odnosu na pojedinačne žene, moguće je prepoznati zajedničke karakteristike: široko rasprostranjeno seksualno nasilje, izrazito veliki teret koji je stavljen na žene da bi se osiguralo njihovo vlastito preživljavanje i briga o djeci i starcima, i izazovi koje rat donosi ženama koje odluče uzeti oružje.[292]

U brojnim kontekstima širom svijeta napori u suočavanju sa prošlošću su bili usmjereni ka tome da se rodna pitanja istaknu kao ključna komponenta poslijeratne rekonstrukcije, a iz naših razgovora nam je takođe postalo očigledno da veliki broj žena u BiH želi da se čuje i njihov glas. U stvari, način na koji je kazivanje istine definisano u ovom izvještaju uključuje ideju ,,glasa''. Omogućavanje ženama da kontrolišu svoju priču i da je ispričaju na svoj način je samo po sebi potencijalan način da se artikuliše rodna perspektiva. Obrnuto je također tačno. Kao što je istakla jedna osoba s kojom smo razgovarali: ,,žene se počinju pitati 'šta je poenta, zašto da svjedočim? Zašto da ispričam svoju priču ako me niko ne sluša?'" Također je rekla da žene žrtve ,,žele govoriti, ali žele i da ih se sasluša ... Često žele steći nematerijalnu korist; žele da njihove patnje budu negdje zabilježene i da znače nešto budućim generacijama.''

To je potrebno uraditi *dobro*, posvećivanjem naročite pažnje psiho-socijalnom aspektu i stvaranju forumâ koji ohrabruju *glas*. Nezvanični procesi traženja istine—posebno projekti oralne historije—često uzimaju ovu ideju kao osnovu za osnaživanje ispitanika/ica, od kojih je veliki broj prečesto bio u bespomoćnoj poziciji. Stvaranje neutralnog i prijemčivog foruma u kojem se mogu čuti glasovi žena iz tog se razloga nalazi u samom srcu kazivanja istine.[293]

292 V. Nesiah, fusnota 215, str. 9.

293 Neki tvrde da „orodnjena perspektiva" kazivanja istine daje ženama prostor da prevaziđu tradicionalne (etničke, vjerske, itd.) podjele u društvu tako što će naći zajedničku tačku odnosno zajednička iskustva kroz koja su prošle kao žene, što otvara jedinstven prostor generaciji "kompatibilnih pripovijesti". Sa druge strane, drugi smatraju da pretežno etnički identitet i organizacije zasnovane na etničkoj pripadnosti predstavljaju efikasnu prepreku smislenom umrežavanju i saradnji među ženama, te da ovo nameće teška ograničenja mogućnostima žena da učestvuju u javnim aktivnostima, odnosno u različitim oblicima kazivanja istine. Činjenica je da oko ovoga ne postoji konsenzus, ali je izuzetno važno da se u svakom slučaju optimiziraju mogućnosti za žene da učestvuju u traženju istine i izgradnji mira u cijeloj BiH, bez obzira na linije podjela.

Postoje i drugi razlozi da se rod razmotri kao ključna komponenta kazivanja istine. Relevantne međunarodne pravne norme sve više usmjeravaju pažnju na pitanje roda.[294] Naprimjer, Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 (2000) poziva:

> [S]vi akteri pregovora i primjene mirovnih sporazuma da usvoje rodnu perspektivu, uključujući, inter alia: (a) Posebne potrebe žena i djevojaka tokom repatrijacije i ponovnog naseljavanja, te tokom rehabilitacije, reintegracije i postratne rekonstrukcije; (b) Mjere koje podržavaju lokalne mirovne inicijative žena i autohtone procese za rješavanje sukoba, i one koji uključuju žene u sve provedbene mehanizme mirovnih sporazuma; (c) Mjere koje osiguravaju zaštitu i poštivanje ljudskih prava žena i djevojaka...[295]

Kako se onda projekat kazivanja istine—ili više inicijativa kazivanja istine—u BiH može uhvatiti ukoštac sa složenim pitanjem roda? Ovo je jedan od ključnih kriterija za napredak u kontekstu traženja istine i o njemu treba diskutirati u BiH u komunikaciji sa brojnim akterima, uključujući udruženja žena, institucije za psiho-socijalnu traumu, udruženja žrtava i druge.

Ideja da je nasilje orodnjeno ima značajne implikacije na kazivanje istine. Ona ukazuje na to da svaka inicijativa kazivanja istine mora uzeti u obzir rodna pitanja u razrađivanju strategije za utvrđivanje činjenica, glas i kompatibilne pripovijesti. To se može realizirati na nekoliko različitih nivoa, kao npr. prilikom:

- definiranja zločina, odnosno iskustava koje je potrebno analizirati,
- obuhvatanja šireg socijalnog konteksta inicijativama kazivanja istine,
- osmišljavanja inicijativa kazivanja istine.

Da bi se riješilo prvo od navedenih pitanja, inicijative kazivanja istine moraju odrediti na koje će se zločine ili iskustva fokusirati. To je selektivan proces koji neizbježno podrazumijeva pristranost, i koji neće obuhvatiti potpunije iskustvo kako muškaraca tako i žena, jer bi bilo tehnički nemoguće obuhvatiti čitav spektar iskustava. Naprimjer, ako jedna aktivnost kazivanja istine usmjeri

294 *Vidjeti* Avon Global Center for Women and Justice, *Analysis of International Jurisprudence Involving Sexual and Other Gender-Based Violence during Conflict* (Cornell Law School International Human Rights Clinic, Ithaca, 2010).

295 *Vidjeti* Rezoluciju 1325 Vijeća sigurnosti (2000), član 8, <www.un.org/events/res_1325e.pdf>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.

pažnju na logoraše, priča koja bude ispričana će u najvećem broju slučajeva vjerovatno odražavati iskustva muškaraca. Ako je, pak, pažnja aktivnosti kazivanja istine usmjerena na interno raseljavanje, rezultat toga će biti pažljivije posmatranje iskustava porodica i žena.

Veliki broj inicijativa kazivanja istine, kako zvaničnih tako i nezvaničnih, imali su tendenciju da pažnju usmjere na kršenja ljudskih prava definirana međunarodnim pravom. To se odnosilo na zločine protiv čovječnosti kao što su nestanci, vansudska pogubljenja, tortura i druge vrste nasilja ili nanošenja povreda počinjene od strane državnih ili nedržavnih aktera prema pojedincu. Naprimjer, paragvajska Komisija za istinu je većim dijelom usmjerila pažnju na (1) arbitrarno lišavanje slobode, (2) torturu, (3) žrtve pogubljenja, i (4) prisilne nestanke.

Seksualno nasilje je često sadržano u krivičnim djelima koja se analiziraju, posebno silovanje kao zločin protiv čovječnosti i kao ratni zločin, barem otkako su to izričito utvrdili Međunarodni krivični sud za Ruandu u predmetu *Tužilaštvo protiv Jean-Paul Akayesu-a*[296] i MKSJ u predmetu *Tužilaštvo protiv Ante Furundžije.*[297] Istina je da su žene često žrtve seksualnog nasilja i, prema riječima Kelli Askin: ,,bez obzira na njihovu izrazitu učestalost tokom oružanih sukoba, čak i najzloglasniji i najstrašniji slučajevi seksualnog nasilja obično prolaze potpuno nekažnjeni.''[298] S obzirom na razmjere seksualnog nasilja u kontekstu BiH, najvjerovatnije će ono biti ključni element traženja istine, iako će u samom definiranju inicijativa kazivanja istine biti potrebno da se utvrde odredbe (pogledati u nastavku) koje će omogućiti zaštitu privatnosti, povjerljivosti i uslove u kojima će se o osjetljivim temama razgovarati s dužnim poštovanjem.

Pored seksualnog nasilja, postoje još brojne dodatne povrede koje su žene doživjele u ratu, od kojih se neke ne ,,broje'' kao ozbiljna krivična djela u skladu sa čisto pravnim definicijama. U tom smislu, inicijative kazivanja istine mogu ,,propustiti da obrate pažnju na ekonomski utjecaj, utjecaj na razorene porodice, ili ozbiljna oštećenja psihe i istraumiranost stanovništva kao rezultat široko rasprostranjenih silovanja''.[299] S obzirom na to da se krivična djela mogu kvalifikovati preusko u skladu sa strogim pravnim definicijama ratnog zločina, naprimjer, može se desiti da će veliki broj iskustava kroz koja su prošle žene biti izostavljena. U kritičkom osvrtu na rad Komisije za istinu i pomirenje Južne Afrike, Beth Goldblatt i Sheila Meintjies objašnjavaju:

296 *Vidjeti Tužilac protiv Akayesu, Predmet bro. ICTR-96-4-T, 37 I.L.M. 1399* (2. septembar 1998. godine).
297 *Vidjeti Tužilac protiv Ante Furundžije,* IT-95-17/1-A, Presuda, 21. juli 2000. godine, <www.icty.org/case/furundzija/4>, Internet stranica posjećena 27. decembra 2010. godine. *Također vidjeti* D. Scheffer, 'Rape as a War Crime,' Fordham University New York, 29. oktobar 1999, <www.converge.org.nz/pma/arape.htm>, Internet stranica posjećena 18. decembra 2010. godine.
298 K. Askin, 'The Quest for Post-Conflict Gender Justice,' 41:3 *Columbia Journal of Transnational Law* (2010).
299 Hayner, fusnota 11, str. 86.

> [U]sko tumačenje ,,teškog zlostavljanja'' koje je ponudila Komisija za istinu i pomirenje znači da žene koje su podnosile ugnjetavanje kroz prisilna preseljenja, hapšenja i druge radnje sistematičnog nasilja aparthejda nisu prepoznate kao žrtve kršenja ljudskih prava. Uvijek smo tvrdile da su dokazi žena kao supruga i majki žrtava od njih napravili sekundarne žrtve umjesto glavnih boraca za borbu protiv nepravde. Treća dimenzija analize jednakosti spolova ... je nedostatak svjedočenja žena žrtava seksualnog nasilja pred Komisijom.[300]

Osim definicije krivičnog djela, pojavljuje se i drugi niz pitanja koja se odnose na širi kontekst rodnih uloga u društvu, kulturi i kontinuiranoj prirodi *uobičajenog* nasilja i diskriminacije nad ženama, te na to u kojoj mjeri inicijative kazivanja istine rješavaju ova pitanja. Pored toga, ovaj set pitanja obuhvata rodne uloge u društvu i na koji način se one definišu tokom vremena. Ispitivanje rodnih uloga, pak, ne podrazumijeva samo posmatranje žena, nego podjednako i ,,muškog roda'' ili načina na koje je identitet muškog roda izgrađen i održavan.[301]

Ovdje ključno pitanje predstavlja ono što se često naziva razlikom između javne i privatne sfere, iako je ova podjela daleko od jednostavne dihotomije.[302] Ipak, kao što kažu Fionnuala Ní Aoláin i Catherine Turner: ,,ono što je općenito *važno* jeste šta se desilo na ulicama, javnim mjestima i u zvaničnom institucionalnom okruženju. Za nasilje unutar domova ili u blizini privatnog intimnog prostora koji same žene opisuju kao temeljni za njihovo iskustvo ranjivosti, nedostatka sigurnosti i nasilja u većini pravnih i društvenih sistema se smatra da spada u domen ,,privatnosti'', pa se vrlo često se ne uzima u razmatranje niti se za njega zahtijeva odgovornost.''[303] Zbog toga se ,,nasilju u domovima ljudi daje daleko manji značaj i često ono ostaje potpuno nevidljivo za proces kazivanja istine. Ovaj uvid je bitan da se prepoznaju razmjere razlika koje se mogu pojaviti između muškog mišljenja o tome šta predstavlja smislena odgovornost i ženske percepcije istog procesa.''[304] Tako se naprimjer nasilje u porodici može povećati zbog intenziviranog sukoba, diskriminacija žena može ostati ista ili se

300 B. Goldblatt i S. Meintjies, 'Dealing with the Aftermath: Sexual Violence and the Truth and Reconciliation Commission' *Agenda No. 36, No to Violence* (1997) str. 7-18.
301 *Vidjeti npr.*, J. Goldstein, *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa* (Cambridge University Press, Cambridge, 2001).
302 Ovo su kompleksna pitanja. Naprimjer, kada se razmatra priroda nasilja zasnovanog na spolu, generalno se misli o ženama kao o žrtvama. Ali važno je upamtiti da su "žene sve više prepoznate kao akteri, one koje omogućuju da se stvari dogode, počinioci, a ne jednostavno žrtve ratnog nasilja. Obzirom da žene učestvuju u ratu kao vojnici ili kao državni službenici, žene bivaju osuđene za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti, genocid, uključujući i zločine seksualnog nasilja." K. Askin, fusnota 298, str. 15.
303 F. N. Aoláin i C. Turner, 'Gender, Truth, and Transition,' 16 *UCLA Women's Law Journal* (2007) pp. 229-79.
304 *Ibid*.

pogoršati tokom rata, a žene mogu biti marginalizirane kao rezultat raseljenosti ili društvene stigmatizacije povezane sa silovanjem. Ako se takve povrede dese, moguće je, čak i vrlo vjerovatno da neće biti obuhvaćene procesom kazivanja istine – ili barem ne sa istom pažnjom kao, naprimjer, klasične povrede ljudskih prava, kao što su ubistvo, arbitrarno lišavanje slobode ili okrutno i nečovječno postupanje.

Kimberly Theidon je razradila ove ideje u analizi Komisije za istinu i pomirenje Perua:

> Kada žene govore o patnjama članova njihovih porodica i njihovih zajednica; kada se prisjećaju svakodnevnih dugih pješačenja do rijeke po vodu i sati provedenih u potrazi za komadićima drveta za potpalu; kada se sa suzama u očima prisjete gladi svoje djece koju su pokušale ublažiti vodom i solju; kada se sa bijesom prisjete kako su bile podvrgnute uvredama na etničkoj osnovi na ulicama gradova u kojima su tražile spas—onda one govore o sebi i o spolnoj dimenziji rata. I, pored brojnih opasnosti koje su ih preplavile, one imaju dosta toga da kažu i o tome šta su radile kako bi se nosile s tim izazovima. One nam također nude dosta materijala da na zdravorazumski način razmislimo o pogledu na rat iz rodne perspektive.[305]

Treće značajno pitanje za razmatranje u okviru inicijativa traženja istine jeste uključivanje žena u strukture, sastav, osoblje i aktivnosti takvih inicijativa. Kada su u pitanju formalne komisije za istinu, naprimjer, Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu (ICTJ) pojašnjava da ,,pored drugih prednosti, angažiranje većeg broja žena može doprinijeti tome da komisija bude manje otuđena od žena žrtava. Takav pristup počinje već sa osobama koje uzimaju izjave i koje vrlo često prve stupaju u kontakt. Spol može biti podjednako važan i za ostale pozicije, uključujući one koje imaju zadatak održavati vezu sa zajednicom, voditi istrage, pružati pravnu i psiho-socijalnu pomoć i, možda najvažnije, same članove komisije. Iako nije urađena sveobuhvatna studija o ovom pitanju, u nizu komisija žene članice su preuzele vodeću ulogu u pružanju podrške i stvaranju pozitivnog okruženja za žene žrtve.[306]

305 *Vidjeti* Theidon, fusnota 40.
306 Nesiah, fusnota 215, str. 10.

S ovim problemom je povezana ideja obuke s ciljem podizanja svijesti o rodnim pitanjima, tako da svo osoblje može biti upoznato sa tim da kazivanje istine mora uključivati i rodnu analizu. U tom smislu su neke komisije za utvrđivanje istine—kao što je npr. peruanska Komisija—odabrale pristup koji podrazumijeva dva nivoa aktivnosti usmjerenih na to da se u rad komisije ugrade rodni elementi. Ova Komisija je imala Jedinicu za jednakost spolova čiji je zadatak bio da promisli probleme vezane za rod, postavljajući složena pitanja unutar Komisije i radeći na projektima, istraživanjima i aktivnostima usmjerenim isključivo na žene i rodne uloge. Komisija se također institucionalno obavezala na *gender mainstreaming* (tj. rodno osviješteni pristup), zahtijevajući da svi članovi Komisije u svom radu obuhvate i rodnu analizu.

Postoje i drugi načini da se u inicijative kazivanja istine uključe rodno osviješteni pristupi. Naprimjer, neke komisije za utvrđivanje istine su nastojale da stvore okruženje koje će biti zadovoljavajuće za sve žrtve koje se pred njima pojave, bez obzira na njihovo porijeklo, spol, rasu. itd. Ovo podrazumijeva da se razmotri kako je kazivanje istine uspostavljeno i organizovano. Neke komisije za utvrđivanje istine (kao što je Nacionalna komisija za pomirenje u Gani) su uspostavile javna saslušanja po uzoru na javne sudnice. Svjedoke su ispitivali članovi Komisije koji su podsjećali na sudije. Međutim, druge komisije, kao ona u Liberiji, su postavila pitanje da li je ovakva atmosfera najpogodnija da se ljudi osjećaju dovoljno ugodno da mogu ispričati svoje priče. Jedan projekat je okupio žene u ,,dijaloške krugove'' u njihovim zajednicama kako bi razgovarale o sukobu u ugodnijem okruženju nego što bi to, naprimjer, bile sobe za saslušavanje, sud ili neki formalni okvir. Podaci koji su na ovaj način prikupljeni su kasnije proslijeđeni Komisiji za utvrđivanje istine.[307]

Uključivanje rodne komponente u kazivanje istine, bilo da se radi o zvaničnoj ili nezvaničnoj inicijativi, je važan način da se unaprijede sva tri aspekta kazivanja istine koja smo ranije elaborirali: *utvrđivanje činjenica* (jer će se više činjenica utvrditi i uzeti u obzir ako se upotrijebi i rodna analiza kako bi se definirao okvir za diskusiju o tome šta se desilo i koje vrste iskustava treba analizirati); *glas* (jer dajući ljudima, bez obzira da li se radi o ženama ili muškarcima, mogućnost da imaju kontrolu nad pričom i da je ispričaju svojim riječima, inicijativa kazivanja istine može dati priliku da ih to iskustvo eventualno osnaži), i, potencijalno, *kompatibilne pripovijesti* (jer je čest slučaj da se na taj način priče žrtava mogu čuti na način koji prevazilazi etničke i druge vrste podjela i koji podrazumijeva osnovni zajednički identitet).

307 A. Pillay i L. Goodfriend, 'Evaluation Women's Participation in Transitional Justice and Governance: A Community Dialogue Process in Liberia,' *Accord, Conflict Trends*, Vol.2 (2009).

Značaj uključivanja omladine i djece

Za veliki broj onih s kojima smo kontaktirali u BiH, glavna publika i ciljna grupa traženja istine je ,,buduća generacija''.[308] Veliki broj naših sugovornika izrazili su zabrinutost pitajući se da li će sadašnji i budući mladi ljudi u BiH moći raditi na historiji sukoba a da ne postanu njeni ,,taoci''. Kao što je jedan ispitanik rekao: ,,Mladi ljudi žele da govore o budućnosti, a ne o prošlosti. Međutim, oni imaju stavove u skladu s onim što čuju od svojih roditelja ili njihovih etnički razdvojenih zajednica''. Drugi je rekao sljedeće: ,,Naš zadatak nije da ispričamo naše priče kako bismo jedni druge promijenili, već kako bismo se razumjeli. Onda ćemo našoj djeci pričati drugačiju priču''.

Stekli smo jasan osjećaj da se pred mlade ljude u BiH postavljaju suprostavljeni zahtjevi u vezi njihovog identiteta. Neki su nam rekli da mladi žele samo da nastave ,,normalno živjeti''. Drugi su naveli da su mladi uhvaćeni u zamku jedne verzije prošlosti koju im serviraju roditelji u sve više etnički podijeljenom društvu. Iako se radi o različitim viđenjima događaja, jedan roditelj koji je član udruženja žrtava je ustvrdio da su ,,naša djeca čak i više podijeljena nego što je slučaj s nama''.

Ono što je nedvojbeno je da sljedeća generacija može reproducirati podjele iz prošlosti ili se može aktivno pozabaviti njome u okviru historijskog dijaloga koji za rezultat ima stvaranje integriranog identiteta u kojem će ,,drugačiji'' u društvu BiH biti humaniziran, a ne demoniziran. Neostvarivanje kontakta između mladih koji su razdvojeni etničkim podjelama, kao i uloga podijeljenog sistema obrazovanja, ukazuju na to da je ustvari od ključnog značaja da traženje istine kao prioritet postavi uključivanje mladih ljudi i da pažnju usmjeri na tu novu generaciju.

Ovo je bio izričit cilj velikog broja inicijativa traženja istine u drugim dijelovima svijeta. Neke su se fokusirale na utjecaj sukoba na mlade i djecu – što nije nevažan aspekt sukoba u BiH u devedesetim. Ipak, cilj aktivnosti u okviru traženja istine koje u centar pažnje postavlja omladinu i djecu jeste i to da one omoguće da nove generacije čuju glas prethodne generacije mladih, a ne da se samo usmjeri pažnja na ulogu omladine i djece u samom procesu traženja istine. Cilj je da se sazna kako omladina *danas* doživljava sukob koji se desio u prošlosti, kao i to kako su nasilje i sukob uticali na mlade *tokom sukoba*.

308 Ovo je također bio zaključak procesa konsultacija u Fojnici. *Vidjeti* Prvo poglavlje, Ciljevi kazivanja istine u Bosni i Hercegovini i fusnotu 58.

Međutim, komisije za utvrđivanje istine imaju općenito više uspjeha u uključivanju mladih u sam proces, nego u prevođenja tih aktivnosti u strategiju koja bi omogućila uključivanje budućih generacija mladih. Naprimjer, Komisija za istinu Perua je osnovala omladinsku organizaciju koja bi učestvovala u radu Komisije, a koju čini 1.400 volontera starosne dobi od 18 to 25 godina – mladih koji su bili djeca u vrijeme sukoba. Ova je organizacija pomogla u sakupljanju dokaza i širenju informacija kroz kulturne, edukativne i komunikacijske aktivnosti, uz značajnu pomoć univerziteta. Komisija za istinu i pomirenje Južne Afrike organizovala je posebna javna saslušanja da ispita specifična iskustva djece i mladih u režimu aparthejda, ali je odlučila da ne bilježi svjedočenja djece mlađe od 18 godina. Konačni izvještaj Komisije sadržavao je poglavlje o posebnim saslušanjima djece, a Komisija je dala i određene preporuke posebno namijenjene djeci i njihovim potrebama.

Do danas, Komisija za istinu i pomirenje u Sijera Leoneu predstavlja primjer sveobuhvatnog prepoznavanja djece i omladine kao žrtava nasilja tokom sukoba, kao učesnika u radu Komisije za istinu, te kao buduće generacije koja treba biti ciljna publika za saznanja do kojih Komisija dođe. Više od 300 djece je dobrovoljno dalo izjave tokom privatnih i povjerljivih saslušanja uz prisustvo socijalnog radnika koji je bio dostupan na zahtjev. Komisija je posvetila posebnu pažnju pravima i zaštiti djece, posebno djevojčica. Posvetila je čitavo poglavlje izvještaja predstavljanju utjecaja koji je rat imao na djecu, priznajući krivična djela koja su počinjena protiv njih i naglašavajući potrebu primjene međunarodnih i domaćih zakona o pravima djece. Sijera Leone je također pokrenuo jedinstvenu inicijativu priređujući verziju izvještaja Komisije za istinu i pomirenje ,,prilagođenu djeci''.[309]

Za veliki broj naših sugovornika u BiH cilj je ne samo da se čuju iskustva djece i shvati utjecaj sukoba na njih, nego i da se naučene lekcije iz prošlosti prenesu u obrazovanje i angažman u kontekstu sadašnjih generacija. Kao što je rekao jedan od naših sugovornika: ,,Proizvod rada svake komisije za utvrđivanje istine ili traženja istine – uključujući sudske presude –treba ući u škole i udžbenike... tako da sljedeće generacije ne budu zarobljene u ovu debatu i sukobljene verzije prošlosti, ili izmanipulisane negiranjem (zločina)''.

309 A. Smith, 'Children, Education and Reconciliation,' *Innocenti Working Paper* (juni 2010).

Inicijative traženja istine u drugim dijelovima svijeta su pokušale da postignu ovaj cilj, ali je njihov uspjeh bio različit.[310] U Sijera Leoneu i Peruu, Komisije za istinu su pripremile materijale za učenike i nastavnike. Materijali međutim nisu uključeni u službeni nastavni plan i program nijedne od ovih zemalja. U Peruu se to nije desilo uprkos činjenici da priručnik za nastavnike entuzijastično navodi da:

> Konačni izvještaj [Komisije] predstavlja temeljno sredstvo koje se mora iskoristiti ... kroz definiranje obrazovnih materijala ... škole mogu podstaknuti učenike – djecu i omladinu naše zemlje – da pristupe nasilnoj prošlosti kao dijelu njihove lične i društvene historije. Nadamo se da će ovaj materijal osnažiti osjećaj kolektivnog identiteta i kulturu mira.

Međutim, članovi peruanskog Kongresa osudili su tzv. *Recordándonos* udžbenike, a inicijativa je skinuta sa dnevnog reda Ministarstva obrazovanja.[311]

Izvještaj Komisije za istinu i pomirenje Južne Afrike iz 1998. godine je dao preporuku da se saznanja Komisije stave u novi školski plan i program za historiju i data su ozbiljna obećanja o uključivanju predavanja o proteklim sukobima u nastavni plan i program. Međutim, sama Komisija za istinu, pitanja pomirenja i izazova suočavanja sa prošlošću, te kakva je njihova veza sa budućnošću nacije, teme su koja su samo ukratko obrađene u državnom nastavnom planu i programu.[312] U Gvatemali su nevladine organizacije izradile materijale za predavanja na osnovu izvještaja državne Komisije za istinu, a koji je sadržavao i preporuku da historija sukoba, uključujući uzroke, utjecaj i mirovne sporazume, treba biti uključena u plan i program primarnog, sekundarnog i tercijarnog obrazovanja. Međutim, ti materijali još nisu službeno uvršteni u obrazovni plan i program. U Njemačkoj su nastavni materijali u kojima se osuđuju aktivnosti Njemačke u Drugom svjetskom ratu ''često navođeni kao jedan od glavnih promotora ideje pomirenja sa narodima koji su pretrpjeli zlodjela''. Izrada nastavnog plana i programa na osnovu saznanja Komisije za istinu i pomirenje može na sličan način pokazati stav pomirenja od strane države i tako na simboličkom nivou doprinijeti okončanju perioda nasilja i represije.[313]

310 *Vidjeti generalno* UNICEF Innocenti Research Centre and The International Center for Transitional Justice, 'Children and Truth Commissions,' fusnota 215.
311 J. Paulson, 'Truth commissions and national curriculum: The case of the Recordándonos resource in Peru,' u S. Parmar, M. J. Roseman, S. Siegrist i T. Sowa, (ur.), *Children and Transitional Justice: Truth-Telling, Accountability and Reconciliation*, Human Rights Program at Harvard Law School (mart 2010).
312 *Ibid*.; E. Cole i K. Murphy, 'History Education Reform, Transitional Justice and the Transformation of Identities,' *International Center for Transitional Justice Research Brief* (oktobar 2009).
313 Paulson, fusnota 311.

Veliki broj sugovornika u BiH su upoznati sa tim kako nove generacije uče iz različitih nastavnih planova i programa u odvojenim školama. Veliki broj bolnih komentara bio je u vezi sa fenomenom ,,dvije škole pod jednim krovom''.[314] Nekoliko sugovornika istakli su činjenicu da zbog učinkovite etničke segregacije veliki broj mladih ljudi u BiH danas nema iste referentne tačke kao njihovi roditelji, koji su barem iskusili život u integrisanim zajednicama. Ukoliko BiH želi da buduće generacije ne oživljavaju mitove o ''drugom'', nego da budu u stanju da poštuju dignitet svih žrtava sukoba, onda traženje istine mora aktivno uključiti omladinu. Oni moraju u isto vrijeme biti i učesnici i recipijenti ovog procesa, naročito, ali ne isključivo, kroz formalne i neformalne obrazovne aktivnosti, kao i kroz kulturnu i društvenu razmjenu preko granica etničke pripadnosti i teritorije.

Traženje istine na institucionalnom nivou

Veliki broj ljudi sa kojima smo se sastali tokom naše misije u BiH izrazili su izuzetnu zabrinutost zbog toga što su oni koji su odgovorni ili na neki drugi način uključeni u zlodjela koja su se desila između 1992.–1995. još uvijek zauzimaju pozicije unutar entitetskih vlasti i državne vlasti. Iako su neki sagovornici istakli da se situacija u tom domenu polako mijenja, prevladao je utisak da ovaj nedostatak povjerenja još uvijek veoma prisutan u javnom mnijenju. To postavlja ozbiljne izazove za provedbu inicijativa traženja istine kroz državne institucije i na državnom nivou.

Međutim, to nije izazov koji je jedinstven za Bosnu i Hercegovinu. Reforma institucija, kako unutar tako i van države, je ključna komponenta tranzicijske pravde. Taj aspekt ujedno predstavlja kontroverznu, ponekad i paradoksalnu dimenziju suočavanja sa prošlošću. Iako je zvanično traženje istine često važno za utvrđivanje (političke i moralne) *institucionalne odgovornosti* za proteklo nasilje (koja sadrži dimenziju koja obuhvata više od odgovornosti samih pojedinaca), ono se često oslanja na podršku tih istih institucionalnih aktera u omogućavanju traženja istine, u provođenju istraga za ranija zlodjela, kao i u provedbi formulisanih preporuka tijela koje radi na traženju istine. Na ovaj način, različite institucije često imaju dvostruku ulogu u procesu kazivanja istine: one su i predmet i subjekt takvih inicijativa. Drugim riječima, veliki broj uključenih

314 Alić, fusnota 55.

institucija – kako unutar tako i van države, kao što su policija, mediji, sigurnosne snage, političke partije, itd. – su odgovorne za stvaranje okruženja i uslova koji su omogućili da dođe do kršenja ljudskih prava. U isto vrijeme, one su također i institucije koje su odgovorne da spriječe takva kršenja ljudskih prava i od njih se očekuje da rade na zaštiti ranjive populacije u novom društvu koje se temelji na pravima.

Reforma institucija, kao reparacije i krivično gonjenje, je očigledno relevantna i za traženje istine i predstavlja kritičnu dimenziju sveobuhvatnog pristupa suočavanja sa prošlošću. Međutim, UNDP i Vlada BiH će se baviti pitanjima reforme institucija u okviru posebnog segmenta Strategije tranzicijske pravde u BiH[315], a mi ćemo samo ukratko iznijeti neka važna i opća razmatranja o tome kako traženje istine može doprinijeti ovom programu.[316]

Do sada su aktivnosti usmjerene ka reformi institucija u BiH, a u kojima je snažnu ulogu igrala međunarodna zajednica, podrazumijevale dva najznačajnija sektora: pravosuđe i policiju. Ove aktivnosti su također bile usmjerene naročito na promjenu osoblja koje je radilo u tim institucijama.[317] Ovo je razumljivo jer ,,institucija obavlja aktivnosti kroz svoje zaposlenike i oni je predstavljaju. Reforma kadrova je zbog toga ključna komponenta svakog efikasnog i održivog procesa institucionalne reforme''.[318] Pored toga, općenito, jedan od značajnih rezultata svakog institucionalnog procesa traženja istine jeste i ,,eliminisanje osoba koje su kršile ljudska prava iz javne službe''.[319]

Raniji pokušaji uspostavljanja tijela za traženje istine u Bosni i Hercegovini prepoznali su ovaj važan aspekt suočavanja sa prošlošću u postkonfliktnim društvima. Dva nacrta zakona o Komisiji za istinu i pomirenje BiH propisivali su mandat buduće Komisije za istinu i pomirenje, uključujući, inter alia, analiziranje ,,uloge medija, političkih partija, vjerskih zajednica, međunarodnih nevladinih aktera i drugih relevantnih sektora koje odredi Komisija''.[320]

315 Različite dimenzije institucionalne reforme i konkretne institucije u BiH obuhvaćene reformama analizirane su u Popović, fusnota 108, str. 90-115.
316 Zbog toga nismo elaborirali ovu dimenziju budućih inicijativa kazivanja istine, niti smo nastojali da govorimo u detalje o vezi između traženja istine i reforme institucija u Bosni i Hercegovini.
317 Procedura provjera (tzv.vettinga) bila je znatno drugačija u policiji od provjera u pravosuđu. Kada su provjere u policiji u pitanju, ovo je generalan i sveobuhvatan proces koji je trajao od 1999. do 2002. godine i koji je bio fokusiran na provjeru da li su policijski službenici kvalificirani da obnašaju tu javnu funkciju u svjetlu njihovog ponašanja za vrijeme rata. Za ovaj proces formirana je specijalna komisija. Sa druge strane, procedura provjera u pravosuđu koja je trajala u periodu od 2002. do 2004. godine bila je nešto drugačija. Naime, kandidati su morali dokazati da su pogodni da ih se imenuje odnosno ponovo imenuje na ove pozicije. Za više detalja, vidjeti A. Mayer-Rieckh, 'Vetting to Prevent Future Abuses: Reforming the Police, Courts, and Prosecutor's Offices in Bosnia and Herzegovina,' u A. Mayer-Rieckh i P. de Greiff (ur.), fusnota 30.
318 Office of the UN High Commissioner for Human Rights, *Rule of Law Tools for Post-Conflict States. Vetting: An Operational Framework* (HR/PUB/06/5) (2006),, str. 4.
319 *Vidjeti* McConnachie, fusnota 28, str. 36.
320 Nacrt Zakona o komisiji za istinu i pomirenje, fusnota 109, član 6; Drugi nacrt Zakona o komisiji za istinu i pomirenje, fusnota 109, član 1(iii). Komisija za Srebrenicu je također posvetila pažnju analiziranju uloge policije i Vojske Republike Srpske u genocidu počinjenom u Srebrenici u julu 1995. godine.

Iako uklanjanje počinitelja kršenja ljudskih prava sa položaja u javnoj službi predstavlja ključni aspekt institucionalne reforme, razumijevanje i predstavljanje uloge institucija u poticanju, ohrabrivanju, dozvoljavanju ili opravdavanju zlodjela je podjednako značajno, ako ne i značajnije, za sprječavanje da se to ponovo dogodi. Ovo je posebno važno jer dotičnim institucijama obezbjeđuje parametre u odnosu na koje mogu mjeriti njihovo ranije postupanje i imati koristi od smislenih koraka ka strukturnoj i zakonodavnoj reformi, te promijeniti ustaljene institucionalne prakse. Zbog toga je potreban širi pristup institucionalnim promjenama i on treba obuhvatati niz mjera.

Reforme institucija posebno trebaju biti usmjerene na podsticanje odgovornosti i neovisnosti institucija i njihovog rada, a ne samo odgovornosti pojedinaca koji rade u njima. Takav pristup institucionalnoj reformi može također doprinijeti tome da institucija bolje predstavlja i uključuje društvo kojem stoji na usluzi, kao i da bolje odgovara potrebama društva. Ona se također može zalagati za usvajanje niza simboličnih mjera koje mogu ukazivati na to da je promijenjena uloga i identitet institucija koje su ranije bile akteri nasilja, ali koje bi se sada morale pridržavati demokratskih vrijednosti i prihvatati ljudska prava.[321] Vjerovatno upravo u analizi i razmatranju ove šire uloge institucija leži istinski potencijal kazivanja istine na institucionalnom planu.

S tim u vezi, neka tijela za traženje istine su poduzela istrage u posebnim sektorima i institucijama kako bi rasvijetlila ulogu institucija u zlodjelima iz prošlosti. Najpoznatiji je sigurno slučaj Komisije za istinu i pomirenje Južne Afrike, koja je održavala javna institucionalna saslušanja koja su se posebno odnosila na različite sektore u kojima su se strašne posljedice aparthejda najviše osjetile. Ova aktivnost južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje obuhvatala je sektor zdravstva, medije, zajednicu privrednika, kao i razmatranje uloge pravne struke i pravosuđa, policije i drugih državnih organa.[322] Nekoliko kasnijih komisija za istinu su takođe slijedile ovaj primjer.

321 *Vidjeti* A. Mayer-Rieckh, 'On Preventing Abuse: Vetting and Other Transitional Reforms,' u Mayer-Rieckh i de Greiff, fusnota 30.
322 Postoji i debata o efikasnosti nekih od ovih institucionalnih saslušanja i preporuka koje je dala Komisija za istinu i pomirenje Južne Afrike. Naprimjer, *vidjeti* J. Rauch, 'Police Transformation and the South African TRC,' *Centre for the Study of Violence and Reconciliation* (2004), <www.csvr.org.za/docs/policing/policetransformationandTRC.pdf>, Internet stranica posjećena 3. januara 2011. godine; i D. Dyzenhaus, *Judging the Judges, Judging Ourselves: Truth, Reconciliation and the Apartheid Legal Orders* (Hart Publishing, Oxford, 2003).

Naš je stav da generalna percepcija o neefikasnosti parcijalnog pristupa provjerama (vettingu) u Bosni i Hercegovini[323] poziva na uspostavljanje snažnije veze između traženja istine i obimnijeg angažmana na institucionalnoj reformi kada su u pitanju buduće aktivnosti u vezi sa tranzicijskom pravdom. Pored toga, iako su podaci o *specifičnom* ponašanju pojedinca očigledno veoma važni, sveobuhvatniji *kontekstualni* podaci su ključni jer pružaju okvir za tumačenje specifičnih saznanja.[324] Dobro osmišljen proces traženja istine može u tom slučaju ići i dalje od postupka provjere kako bi obezbijedio potrebne kontekstualne podatke i može dati potencijalno vrijedan doprinos na način da pažnju usmjeri na niz institucija u društvu BiH.

Jedan od rezultata konkretnih aktivnosti na traženju istine svakako može biti, kao što je to bio slučaj i u drugim tranzicijskim kontekstima, utvrđivanje institucionalne odgovornosti i provedba konkretnih preporuka koje imaju za cilj reformu niza državnih i nedržavnih institucija. To se može odnositi na posebnu ulogu medija, ili ulogu obrazovnih institucija, itd.[325] Takve (neobavezujuće) preporuke su predviđene i u dva ranija nacrta zakona o Komisiji za istinu i pomirenje u BiH.[326] Slične preporuke, uključujući izričite pozive na poduzimanje reforme institucija donijele su, naprimjer, komisije za istinu Salvadora[327] i Liberije.[328]

Naš tim iskreno vjeruje da dobro strukturirana strategija kazivanja istine u BiH ima dosta toga da ponudi i na polju institucionalne reforme – posebno kroz pristup koji bi obuhvatao više od pojedinačnih ili institucionalnih provjera. Ipak, budući da predmet ovog istraživanja nije bila institucionalna reforma, nismo održali dovoljan broj sastanaka sa različitim institucionalnim akterima koji bi našoj analizi mogli dati više pojedinosti, nijansi i institucionalno različitog sadržaja. U svakom slučaju, i ovo ostaje tačka dnevnog reda u aktuelnim razgovorima o posebnoj ulozi, područjima rada i prioritetima traženja istine u BiH.

323 *Vidjeti npr.* Popović, fusnota 108, str. 111-112.
324 S. Rumin, 'Gathering and Managing Information in Vetting Processes,' u Mayer-Rieckh i de Greiff, fusnota 30, str. 428-429.
325 *Vidjeti* E. A. Cole, 'Transitional Justice and the Reform of History Education,' *International Journal of Transitional Justice*, Vol. 1 (2007); i M. Šajkaš, 'Transitional Justice and the Role of the Media in the Balkans,' *International Center for Transitional Justice* (2007) <www.ictj.org/images/content/8/3/833.pdf>, Internet stranica posjećena 4. januara 2011. godine.
326 Nacrt Zakona o Komisiji za istinu i pomirenje, fusnota 109, član 2; Drugi nacrt Zakona o Komisiji za istinu i pomirenje, fusnota 109, član 10.
327 Salvadorska Komisija za istinu formulirala je obavezujuće preporuke. Vidjeti Commission on the Truth for El Salvador, *From Madness to Hope: The 12-Year War in El Salvador* (USIP, Washington, 1993) poglavlje 5, <www.usip.org/files/file/ElSalvador-Report.pdf >, Internet stranica posjećena 4. januara 2011. godine.
328 Komisija za istinu i pomirenje iz Liberije dala je neobavezujuće preporuke. *Vidjeti* Truth and Reconciliation Commission of Liberia, *Final Report* (Liberia 2009), <www.trcofliberia.org/> , Internet stranica posjećena 4. januara 2011. godine.

Četvrto poglavlje

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

> ''Kazivanje istine je humaniziranje 'drugih'...priznavanje patnji drugih, onih pored nas. Ali ne samo pored nas...možda nam ovo može pomoći da se ponovno povežemo?''[329]

Bosna i Hercegovina se nalazi u neizvjesnom trenutku svoje postratne historije. Razaranja iz perioda nasilja 1992. – 1995. se i dalje ispoljavaju, a prošlost ostaje integralno i vjerovatno dominantno obilježje sadašnjosti. Prema nekima, ovo je više izraženo danas nego bilo kada u protekloj deceniji. Iako je formalni politički sporazum u Dejtonu zaustavio rat, on očigledno nije stao na put tenzijama i nepovjerenju. Na neki način, taj sporazum je u ustavnom uređenju konsolidovao etničke podjele koje još uvijek oblikuju sistem upravljanja državom. Uporedo sa tim, nasljeđe trauma iz prošlosti i nasilnog sukoba nastavlja dominirati u društvenim odnosima, kako u državi, tako i u društvu. Kao što se detaljno elaborira u *Nacionalnom izvještaju o humanom razvoju* Razvojnog programa Ujedinjenih nacija (UNDP BiH) iz 2009. godine, nivo društvenog povjerenja u BiH je zabrinjavajuće nizak, kao i povjerenje u državu i visokopozicionirane političare, posebno one koji dolaze iz različitih grupa.[330]

Manje od dvije sedmice prije sačinjavanja ovog izvještaja, Visoki predstavnik za BiH Valentin Inzko izjavio je da još uvijek postoji ,,nedovoljan'' nivo dijaloga u BiH, te da ,,etnički ciljevi unutar zemlje nastavljaju preovladavati u odnosu na suradnju i kompromis''.[331] U nastavku je dodao i to da ,,dok je u prvih 11 godina poslije rata došlo do značajnog napretka, u zadnje četiri godine smo svjedoci stagnacije... političkih opstrukcija i konflikata.''[332] Ove tvrdnje su u skladu sa problemima i frustracijama koje su nam tokom istraživanja u BiH izrazili mnogi naši sugovornici. Izražen je dosta snažan stav da je potencijal za ,,kompatibilne pripovijesti'' zasnovane na dijalogu bio mnogo veći prije deset godina nego što je to slučaj sada (istina, bilo je različitih pogleda na ovo pitanje, a neki sagovornici su izrazili i optimističnije stavove). Također, stiče se dojam da se pojačava nepovjerenje u raspolućenu i etnički podijeljenu vlast, odnosno u njihovu iskrenu želju da ovoj zemlji ponude dobronamjerno političko vodstvo i odrede pravac

329 Intervju, Bosna i Hercegovina, septembar 2010. godine.
330 Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP BiH), Nacionalni izvještaj o humanom razvoju, fusnota 33.
331 United Nations News Service, 'Bosnia and Herzegovina Cannot Afford Continued Stalemate, Security Council Told,' UN Daily News, 11. novembar 2010. godine.
332 *Ibid*.

djelovanja u ovim pitanjima. Naši sugovornici su izrazili veliku rezervisanost i prema *političkoj volji* i prema *kapacitetu* vlasti u BiH da implementiraju mjere potrebne za sveobuhvatan proces traženja istine u zemlji.

Uprkos ovom skepticizmu u vezi sa ulogom vlasti i političara, naše istraživanje, intervjui i aktivnosti u BiH pokazali su da postoji entuzijazam za određenu vrstu kontinuiranog traženja istine i utvrđivanja činjenica. U nekim slučajevima posebno je izražen stav o hitnosti djelovanja imajući u vidu značaj samog procesa i trenutka u kojem se zemlja nalazi. Također smo imali priliku upoznati se sa veoma inovativnim projektima u ovoj oblasti (iako oni sami nisu uvijek bili viđeni kao projekti traženja istine). S druge strane, vidjeli smo da različiti akteri u BiH nemaju dovoljno razvijeno znanje o spektru aktivnosti koje mogu biti poduzete u kontekstu traženja istine. Takođe smo bili svjedoci istinskog "bojnog polja" u vezi "činjenica", odnosno oko pitanja čija će verzija istine prevladati, a uočili smo i neke jasne praznine u ovoj oblasti koje tek treba popuniti. Pored toga, evidentan je nedostatak koordinacije i integrisanosti različitih inicijativa u okviru zajednica, te lokalnog, državnog pa čak i regionalnog nivoa. Zbog toga smo situaciju opisali kao "kakofoniju" inicijativa: riječ je o inicijativama koje su inovativne, glasne i iskrene, ali često disonantne i nekoordinirane. Uprkos različitim mišljenjima o tome da li je sada najbolje vrijeme za traženje istine u BiH, uočili smo jasnu i iskrenu želju da se poduzmu aktivnosti usmjerene na kazivanje istine, uz svijest o tome da još mnogo treba da se uradi po tom pitanju. Navedeni stavovi su u velikoj mjeri u skladu sa samom suštinom ciljeva kazivanja istine, kako su opisani u prvom poglavlju ovog izvještaja: potreba za *utvrđivanjem činjenica*, nastojanje da se *govori i bude saslušan*, te potreba za stvaranjem prostora za dijalog o prošlosti na nivou cijele države, koji bi eventualno mogao rezultirati *kompatibilnim pripovijestima* ugrađenim u kompleksne istine o prošlosti.

Iz naših konsultacija sa akterima u BiH je jasno, kao što je i opisano u ovom izvještaju, da postoje izvjesni ključni faktori kojima bi se svaka inicijativa traženja istine trebala pozabaviti:

- na prvom mjestu je svakako značaj transparentnog, inkluzivnog učešća u širem procesu konsultacija o samoj formi, prirodi i sadržaju procesa traženja istine. Takav pristup je potreban ne samo iz razloga da se izbjegne ponavljanje grešaka nekih ranijih inicijativa za formiranje komisije za istinu u BiH, nego i kako bi se riješio problem relativnog nedostatka dostupnih informacija o različitim opcijama traženja istine i nedovoljnog znanja u javnosti o tom pitanju. Uprkos veoma snažno izraženoj potrebi za traženjem istine, primijetili smo da još uvijek postoje velike praznine u znanju i raspoloživim informacijama u vezi sa različitim praksama, opcijama i pristupima. Upravo zbog toga konsultacije u vezi sa ovim pitanjem moraju biti ne samo *inkluzivne*, nego i *zasnovane na pravim informacijama*. Opsežne konsultacije uz široku participaciju, sa naglaskom na uključivanje civilnog društva, su od ključnog značaja za stvaranje situacije u kojoj će ciljevi traženja istine biti definirani i prihvaćeni od strane građana BiH. Uz podršku UNDP-a, Ekspertna radna grupa je u prošloj godini otpočela važan proces, ali je svakako potrebno da se grupa dodatno proširi i omogući veću participaciju šireg kruga aktera. Važan dio izrade nacrta Strategije tranzicijske pravde u sljedećim mjesecima jeste uloga UNDP-a u tome da se osigura da cijeli proces bude zasnovan na dovoljnom broju informacija.[333] Konsultacije ove vrste predstavljaju važan početak procesa dijaloga u cijeloj zemlji i diskusije o prošlosti, što je svakako ključni cilj traženja istine u podijeljenim društvima, od suštinske važnosti u kontekstu BiH.

- Drugi opći imperativ jeste da bilo koja strategija traženja istine treba da se osloni na niz postojećih inicijativa u BiH, kako onih unutar, tako i onih izvan državnih struktura, te da ih koordinira i poveže, bilo da je riječ o inicijativama na lokalnom nivou, u različitim institucijama i u različitim društvenim sektorima. U isto vrijeme, imperativ je i to da se inicira i podrži utvrđivanje činjenica i traženje istine općenito, da se dopune postojeće aktivnosti, da se popune praznine u znanju, te da se argumenti za etničke podjele podvrgnu testu naučnih metoda, uz istovremeno stvaranje sigurnog prostora za svjedočenja i sjećanja. Plan traženja istine će, u tom slučaju, optimalno obuhvatiti raznolike aktivnosti koje mogu značajno prevazilaziti funkcionalna ograničenja tradicionalne, zvanične komisije za istinu. Taj plan može podrazumijevati balans između traženja istine "odozdo na gore" i procesa usmjerenih „odozgo prema dole", a koji obuhvataju cijelu teritoriju države, kao i korištenje „javno – privatnog partnerstva" za definiranje jedinstvenog, inovativnog pristupa traženju istine.

- Treći ključni faktor jeste da će efikasni mehanizmi za traženje istine u BiH zahtijevati takvo vodstvo koje je sposobno da pređe granice etničkih podjela unutar društva i države. U vezi s ovim, naglašavamo važnost osoba prihvatljivih za sve strane („figura konsenzusa"), koje su neophodne za kredibilitet traženja istine, za povjerenje u utvrđivanje

333 *Vidjeti* Treće poglavlje Neophodnost *informacijama opskrbljenih* konsultacija za kredibilno traženje istine.

činjenica i za sigurnost koja je potrebna za kazivanje istine. Postoje sumnje u to da pomenute ciljeve mogu postići osobe koje se mogu dovesti u vezu sa nekom političkom partijom ili osobe koje su na bilo koji način odgovorne za protekli sukob. Pored toga, od ključne važnosti za integritet i kredibilitet bilo koje organizirane inicijative traženja istine jeste njena jasna nezavisnost u odnosu na druge organe vlasti, barem u srednjeročnom smislu, imajući u vidu razmjere podjela i nadmetanja po etničkim linijama kako unutar, tako i između entiteta i državnih struktura. Otvoren i participativan izbor nepristrasnih osoba i osoba od povjerenja, koje mogu nezavisno voditi ovaj proces predstavlja i dodatnu priliku za izgradnju kulture transparentne vladavine, paralelno sa razvojem procesa traženja istine.[334]

- Četvrto, procesi traženja istine moraju osigurati i odgovarajući nivo prepoznavanja i priznanje žrtava i preživjelih, uz posebnu pažnju posvećenu rodno diferenciranim iskustvima, te specifičnim potrebama djece i omladine, kako u kontekstu njihovih ratnih iskustava, tako i u pogledu pozicije djece i omladine kao recipijenata transgeneracijskog sjećanja nakon rata. Barem kada je riječ o samoj potrebi za priznanjem, postoji snažna potreba da država odigra ključnu ulogu u ovom procesu, također i zbog odgovornosti države da obezbijedi reparacije. Međutim, postoje i važni oblici priznanja koji se ne odnose samo na ulogu organa vlasti, nego i na mogućnost da se ispričaju ratna iskustva i da se bude saslušan, kako *preko* linija etničkih i lokalnih podjela, tako i *unutar* zajednica u kojima ljudi žive. U samom procesu priznanja i humaniziranja ''drugoga'' nalazi se neophodna komponenta za kultiviranje dijaloga o prošlosti na nivou cijele države.

- Na kraju, bilo koja strategija traženja istine u Bosni i Hercegovini mora se posmatrati kao kontinuirana i održiva aktivnost za koju će biti potreban značajan vremenski period. Ovo je veliki poduhvat koji je potencijalno ključan za budućnost zemlje i za sprječavanje novog sukoba, ili politički i ekonomski nefunkcionalnih etničkih podjela unutar i van državnih struktura. Nije primjereno težini ovoga zadatka da se očekuje njegovo ostvarivanje u periodu od samo nekoliko godina i putem samo jednog institucionalnog okvira. Dijalog o prošlosti treba da bude pažljivo izgrađen tokom vremena, i to u različitim zajednicama, metodama i institucijama. Važna dimenzija ovakvog dugoročnog pristupa jeste mogućnost da druge inicijative (koje trenutno mogu izgledati teže ostvarive), u budućnosti postanu izglednije, u zavisnosti od promjena političkih uslova i od toga kako inicijalne mjere traženja istine budu puštale korijenje, gradile povjerenje i njegovale kulturu dijaloga potrebnu za artikuliranje kompatibilnih pripovijesti. Prema tome, postoji potencijal na osnovu kojeg bi ovaj kumulativni pristup traženju istine mogao dostići ''kritičnu masu'' i osigurati realnu platformu za neku vrstu fokusirane komisije za istinu na državnom nivou. Po istom ključu, ove inicijative se također mogu integrirati u kredibilno traženje istine koje se može desiti i na regionalnom nivou unutar bivše Jugoslavije.

334 *Vidjeti* Treće poglavlje, Osobe prihvatljive za sve strane i važnost vjerodostojnog liderstva.

Predloženi pristup

Na osnovu prethodne analize, ukratko ćemo ispitati kako bi jedan koherentan pristup kazivanju istine u Bosni i Hercegovini mogao izgledati. U nastavku izvještaja iznosimo suštinu prijedloga za suštinsku inicijativu kazivanja istine, kao i nekoliko pilot projekata koji mogu poslužiti kao strateške polazne tačke, kako za testiranje, tako i za primjenu ovog pristupa, te kao inovativne i važne intervencije u domenu kazivanja istine koje se mogu implementirati same za sebe.

Međutim, prije nego što izložimo naše prijedloge, još jednom moramo naglasiti važnost procesa inkluzivnih konsultacija građana BiH, kako bi se razriješila i sama pitanja sa kojima se ovdje suočavamo. Taj imperativ prožima suštinu našeg argumenta kroz cijeli izvještaj. Zbog toga se prijedlozi i pilot projekti koje izlažemo u daljem tekstu ne trebaju smatrati ni obaveznim ni sveobuhvatnim. Naprotiv, na ovaj izvještaj treba gledati kao na dokument za diskusiju, koji ima za cilj stimulirati, inicirati i katalizirati dijalog o prirodi, ciljevima i prioritetima traženja istine u BiH. Naša namjera da ponudimo inovativan i kreativan pristup traženju istine koji je prilagođen specifičnoj situaciji u BiH je usmjerena upravo na to da otvori dijalog. Ništa što je izrečeno u ovom izvještaju ne treba uzeti kao posljednju riječ, ili kao nešto o čemu se ne može raspravljati. Cilj ovoga izvještaja jeste upravo dijalog na nivou cijele države, koji će se ovim podstaći.

No, s druge strane, ipak vjerujemo da zvanična komisija za istinu (utemeljena na klasičnim strukturama, funkcijama i modelima komisija za istinu iz drugih dijelova svijeta), vjerovatno nije najbolja opcija za BiH u ovom trenutku, i ne bi optimalno služila potrebama traženja istine.[335] Postoji nekoliko razloga zbog kojih to tvrdimo:

335 Mi smatramo da su ove potrebe u konačnici definirane traženjem istine kao sredstvom vođenja procesa društvenog angažmana i javnog dijaloga o prošlosti, a ne utvđivanjem "zvanične istine".

- Stepen etničkih podjela ili isključivanja, ne samo u društvu u BiH, nego i – prevashodno – u institucijama i državnim strukturama, predstavlja ključni izazov zvaničnoj komisiji za istinu. Ovakve podjele u društvu nisu *same po sebi* razlog da se ne uspostavi komisija za istinu, imajući u vidu da su mnoga društva koja su ih formirala takođe bila jako podijeljena. Komisije za istinu se, zapravo, često smatraju mehanizmom izgradnje uzajamnog povjerenja, pomirenja ili suočavanja sa pomenutim historijskim podjelama unutar društva. Stepen etničkih podjela u BiH rezultirao je ne samo politizacijom udruženja žrtava, već teži tome da dominira i poslovima države. Uspostavljanje zvanične državne komisije za istinu bi moglo imati ironičan efekat izlaganja postojećih inicijativa za traženje istine (kako unutar, tako i van struktura vlasti) upravo takvim manipulacijama, što bi im potencijalno moglo nanijeti štetu. Sveprisutne etničke podjele bi također rezultirale konstantnim testiranjem političke volje u ionako podijeljenoj i ponekad disfunkcionalnoj državi.
- Ponekad postoji i rizik da zvanična komisija za istinu pokuša da uspostavi novo dominantno historijsko viđenje proteklih sukoba, u pokušaju stvaranja "zvanične istine". Ova vrsta traženja istine potencijalno može dodatno učvrstiti već uvriježene narative, podupirući perspektivu prema kojoj jedna verzija istine o prošlosti mora da prevlada. Na taj način, komisija za istinu bi mogla ušutkati dijalog o prošlosti na nivou cijele države, umjesto da ga kultivira. Sam po sebi, ovaj rizik nije razlog da se odbaci mogućnost uspostavljanja zvanične komisije za istinu u BiH, naročito u nekom budućem vremenu.[336] Zvanična komisija za istinu, kao i alternativni pristupi (uključujući i one koje mi ovdje predlažemo) mogu postati žrtve pomenutih podjela ukoliko ne budu pažljivo osmišljene i strukturirane. Ono što je najbitnije jeste priroda kazivanja istine *kao procesa*: stepen inkluzivnih konsultacija i učešća građana; garantovana neovisnost mehanizama traženja istine; integritet onih koji vode proces; te kreativni pristupi otvaranju legitimnih diskusija i dijaloga. Traženje istine *je proces*, a ne puko sredstvo stvaranja neke zvanične istine. Stoga, bez obzira na o kojim mehanizmima kazivanja istine je riječ, oni moraju biti optimalno u mogućnosti da garantuju takav proces. Zvanična komisija za istinu to možda ne bi mogla postići na najbolji način, za razliku od kombinacije alternativnih pristupa.
- Već postoji naslijeđe nesporazuma oko uloge komisija za istinu u BiH, koje je ugrađeno u ranije pokušaje njenog uspostavljanja. Ovi nesporazumi se pogoršavaju površnim skepticizmom u pogledu mogućnosti uspostavljanja paralele između BiH i drugih društava u kojima su korištene komisije za istinu.

336 Već smo napomenuli da postoji paralelni rizik da se alternativnim rješenjem koje bi podrazumijevalo odveć decentraliziran odnosno lokalizovan proces također može doživjeti neuspjeh u smislu podsticanja etničkih podjela u društvu (a ne samo u državi), odnosno podsticanja monoetničkih verzija prošlosti na lokalnom nivou. *Vidjeti* Treće poglavlje, Povezivanje lokalnog sa globalnim.

- Komisije za istinu obično djeluju tokom relativno kratkog vremenskog perioda i imaju krajnje specifičan zadatak koji se odnosi i na zločine i na iskustva koje treba istražiti. Može se iznijeti snažan argument prema kojem je Bosni i Hercegovini potreban dugotrajniji angažman u pogledu prošlosti, možda čak i trajna struktura koja bi pomagala, dokumentirala i vodila ove procese unutar šireg društva.
- Komisije za istinu uglavnom koriste specifične metodologije, koje uključuju uzimanje izjava, saslušanja, formiranje baza podataka, istraživanja, istrage, pisanje izvještaja, itd. Spektar aktivnosti kazivanja istine, te potrebni, kao i oni već operativni pristupi u BiH, zahtijevaju institucionalni aranžman koji podrazumijeva širi spektar funkcija i veću raznovrsnost mehanizama.
- U BiH, raznoliki spektar pristupa traženju istine često postoji i djeluje na decentraliziranom i lokaliziranom nivou. Ovakva situacija potencijalno može voditi bogatstvu kazivanja istine u zemlji, ali ona istovremeno zahtijeva koordinaciju, integraciju i dosljednost među ovim raznolikim intervencijama. I dok se komisije za istinu uglavnom fokusiraju na konstruiranje "meta-priča" u društvima koja izlaze iz perioda sukoba – što jeste važan način prevazilaženja ograničenja rascjepkanog angažmana na lokalnom nivou – one i pored toga nemaju funkciju umrežavanja i objedinjavanja, kroz koju bi se ovi lokalni i raznovrsni poduhvati mogli međusobno povezati u cilju postizanja kumulativnog efekta. Zbog toga komisija za istinu ne predstavlja idealan institucionalni mehanizam koji bi mogao iskoristiti raznovrsni i decentralizirani karakter kazivanja istine u BiH.

No, to ne mora nužno značiti da komisija za istinu u jednom trenutku neće postati dobra opcija i za BiH. Jedino što prethodni argumenti sugeriraju jeste da bi vrijeme za formiranje komisije za istinu u ovom trenutku moglo biti pogrešno. Oni također snažno potcrtavaju da bi svaka zvanična komisija za istinu bila samo jedan od brojnih mehanizama za traženje istine, te da meta-narativ koji bi ona stvorila možda ne bi bio adekvatan. Zaista, jedna od važnih poruka koju smo dobili tokom našeg rada na terenu u BiH jeste da mnogi građani vjeruju da zemlja sebi ne može priuštiti da čeka jednu takvu "konsolidiranu istinu", te da potrebu da se postepeno ostvaruje napredak u procesu kazivanja istine sada mnogi smatraju hitnom. Takav pristup, međutim, ne isključuje mogućnost ciljanog ili specijaliziranog traženja istine kroz specifične državne institucije, kao što je Institut za nestale osobe, ili kroz bilo koje druge odgovarajuće mehanizme.

Zbog svega toga sugeriramo da bi pažljivo osmišljeni, alternativni institucionalni aranžman – neka vrsta državnog "*foruma za traženje istine*", mogao biti u boljoj poziciji da prevaziđe ograničenja koja bi bilo kakva zvanična komisija za istinu vjerovatno imala.[337] Takav Forum bi imao primarnu odgovornost da jača raznovrsno kazivanje istine "odozdo na gore". Najvažnije je to što bi ovaj Forum također obuhvatio, koordinirao i osiguravao usklađenost spektra raznovrsnih inicijativa, te gradio sveobuhvatnu sliku; pokretao bi i podupirao nove intervencije kad i gdje god je to potrebno, te povezivao različite inicijative (bez obzira da li se radi o onim državnim ili inicijativama civilnog društva) u koherentan i široko utemeljen pristup. Ovim Forumom bi se također integrirali potencijali i eliminirala ograničenja zvaničnih i nezvaničnih pristupa traženju istine, te bi se isprepleli pristupi "odozgo na dole" i "odozdo na gore".

Nije nam namjera propisivati ili detaljno elaborirati prijedloge o tome kako bi takav alternativni pristup mogao izgledati. Umjesto toga, iznijet ćemo neke od općih karakteristika tog pristupa koje će najbolje služiti ciljevima kazivanja istine i utvrđivanja činjenica u BiH u ovoj fazi:

- ✓ Ključni faktor je to da bi pomenuti pristup podrazumijevao instituciju sa širokim ovlaštenjima da podržava, olakšava i inicira traženje istine, te da, kao dio svojih odgovornosti vezanih za promoviranje dijaloga o prošlosti na nivou cijele države i u najširem mogućem kontekstu, pomaže u kanalisanju finansijskih sredstava za traženje istine;
- ✓ U tu svrhu, ova institucija bi identificirala i popisala sve postojeće vladine i nevladine inicijative traženja istine – uključujući i one međunarodne – kako bi ih povezala u široku i raznovrsnu mrežu inicijativa;
- ✓ Ova institucija bi ojačavala i podržavala, a ne zamijenila postojeće intervencije u ovoj oblasti, tako što bi djelovala kao resurs za sve ove inicijative, pružajući im stručnu pomoć, informacije, pristup i veze sa domaćim i svjetskim mrežama posvećenim dokumentiranju, usmenoj historiji, prilikama za treninge i obuku, donacijama, stručnoj suradnji, itd;
- ✓ Ona bi imala jaku bazu i mrežu koja bi obuhvatila bosanskohercegovačke naučne i akademske institucije, i imala bi kapacitet da podržava ili inicira istraživanja ili neke druge intervencije koje bi popunjavale bitne praznine ili eliminirale pogrešne informacije u domenu traženja istine, utvrđivanja činjenica i sjećanja;
- ✓ Ona može inicirati potrebne projekte i pomoći u njihovom razvoju. Primjeri takvih projekata su usmene historije na lokalnom nivou, audio i video zapisi o iskustvima žrtava, prikupljanje svjedočenja, zagovaračke aktivnosti u ime svih žrtava, itd;
- ✓ Ona može služiti kao centralni arhiv za sve značajne ili osjetljive dokumente i materijale relevantne za njen mandat traženja istine, kao i za one dokumente za koje postoji opasnost od propadanja usljed vremena, oštećenja ili kvarenja; te,
- ✓ Ona bi imala primarnu odgovornost za razvijanje i promoviranje dijaloga o prošlosti, a posebno u vezi sa proturječnim verzijama događaja ili rezultatima traženja istine koji se ne podudaraju.

Ovakav "Forum za traženje istine" bi također mogao imati neke ključne institucionalne karakteristike:

- ✓ U idealnom slučaju, Forum bi imao dugoročan ili potencijalno stalni mandat, tako da bi mogao nastaviti sa gore opisanim poslovima na duži ili neodređeni vremenski period, a ne unutar kraćeg vremenskog okvira karakterističnog za mnoge komisije za istinu.
- ✓ Imao bi zagarantovano financiranje od strane države (kao dodatak mogućnosti da se osiguraju dodatna donatorska sredstva), i trebalo bi mu garantovati neovisnost i autonomiju od vlasti. U isto vrijeme, Forum bi redovno podnosio izvještaje državnom parlamentu o svom finansijskom poslovanju, kako bi strukture vlasti osigurale stanovitu kontrolu i odgovornost (što je, naprimjer, slučaj i sa nezavisnim državnim komisijama za ljudska prava).
- ✓ Vodio bi ga panel osoba koje su prihvatljive za sve strane, u koji bi možda ušli i odabrani pripadnici međunarodne zajednice, koji bi bili izabrani na transparentan način, na osnovu njihovog integriteta, političke neovisnosti i tehničkih mogućnosti, kao i njihove sposobnosti da prevaziđu etničke podjele u društvu i strukturama vlasti u BiH; te,
- ✓ Bio bi dostupan javnosti.

Ovakav okvirni pristup promovira ideju "krovne organizacije" za traženje istine koja bi nadomjestila pojedina ograničenja komisija za istinu, prevazišla dileme državne kontrole ili potčinjavanja kazivanja istine impulsivnoj volji etnički podijeljenih političara. Istovremeno, takav pristup, koji je imun na ideju unitarne istine ili državne dogme o prošlosti, dograđuje i dopunjuje postojeće inicijative i katalizira mnogo potrebni proces dijaloga o prošlosti u BiH. Također, ovaj Forum

337 Ovaj državni mehanizam mogao bi biti i u formi "instituta" ili nekog drugog institucionalnog aranžmana. Njegov naziv nije predodređen, niti je naša namjera da ga u imperativnoj formi opisujemo u detalje. Međutim, namjerno smo iskoristili termin "forum", upravo zbog njegove definicije u rječniku. Naime, prema rječniku engleskog jezika "Webster's English Dictionary", postoji nekoliko komplementarnih podznačenja ove riječi: imenica, množina *fo·rums* ili *fo·ra (fôr, fr)* - 1. a. Javni trg ili tržnica u starim rimskim gradovima koji je služio kao mjesto okupljanja za pravosudne aktivnosti ili poslove od javnog značaja; b. javno mjesto za sastajanje namijenjeno za javne diskusije; c. medij za otvorenu diskusiju ili glasno objavljivanje ideja, kao što su novine, radijski ili televizijski program ili internet stranica; 2. Javni sastanak ili prezentacija koja uključuje diskusiju obično između stručnjaka, i koja često podrazumijeva učešće gledalaca; 3. Sudnica, tribunal.

ima potencijal da ponudi značajan doprinos principima i načinima upravljanja u zemlji. Inkluzivan je i autonoman, a u isto vrijeme i odgovoran, te je u stanju prevazići podijeljeni karakter BiH kao političke zajednice. U oblasti traženja istine, on teži tome da razvije neku vrstu "javno – privatnog partnerstva" između vlasti i inicijativa civilnog društva, katalizirajući, podržavajući i prateći inicijative kako unutar tako i van vlasti, na taj način spajajući, koordinirajući i integrirajući široki pristup traženja istine.

Ovaj pristup je inovativan i kreativan. On prepoznaje i izazove i šanse koje stoje pred Bosnom i Hercegovinom u kontekstu suočavanja sa prošlošću. Umjesto da pribjegne pukom reproduciranju nekog "međunarodnog modela", vjerujemo da BiH može učiti iz ovih drugih iskustava, ali i doći do jedinstvenog i osobenog pristupa kazivanju istine koji bi mogao poslužiti i kao primjer za budućnost u međunarodnim okvirima. Ipak, važno je imati u vidu da ovaj pristup nije potpuno bez presedana. U Sjevernoj Irskoj, nakon iscrpnog trogodišnjeg procesa javnih konsultacija,[338] tamošnja Konsultativna grupa za prošlost je došla do sličnih zaključaka o potrebi za pristupom "odozdo na gore" i integriranim modelom traženja istine, koji bi crpio resurse kako iz aktuelnih i prošlih inicijativa civilnog društva, tako i iz zvaničnih procesa. Ova Grupa je težila tome da "kreira novi tip mehanizma koji odgovara kulturi i historiji Sjeverne Irske" a ne da samo "kopira Južnoafričku komisiju za istinu i pomirenje."[339] Grupa je, zbog toga, "favorizirala mehanizam koji bi bio ličan, vansudski i neadversarni, za razliku od javnih, sudskih ili vansudskih komisija u drugim zemljama."[340]

Imajući u vidu pomenute ciljeve, Grupa je sačinila set inovativnih preporuka. Kada je riječ o samoj strukturi, predložila je formiranje Foruma za pomirenje koji bi služio kao sveobuhvatno koordinirajuće tijelo, a kao dodatak dvjema komisijama koje bi istovremeno povezao i podržavao.[341] Komisija za naslijeđe bi se bavila pitanjima prošlosti, dok bi se Komisija za žrtve i preživjele Sjeverne Irske (CVSNI) brinula za potrebe i interese žrtava i preživjelih. Pored toga, Grupa je formulirala i tri tematske preporuke. Prvo, ponudila je nepotpunu listu "društvenih problema": etničke podjele, sjećanje, mladi, usluge vezane za zdravstvene potrebe, ekonomske beneficije, te povratak izbjeglica i raseljenih lica.[342] Forum za pomirenje bi se bavio ovim pitanjima analizirajući prethodne aktivnosti i potrebe za dodatnim mjerama. Komisija za naslijeđe bi se posebno bavila pitanjem etničkih podjela, naglašavajući doprinos koji bi svaki sektor

338 *Vidjeti* Treće poglavlje, Neophodnost *informacijama opskrbljenih* konsultacija za kredibilno traženje istine.
339 Konsultativna grupa za prošlost, fusnota 9, str. 56.
340 *Ibid*.
341 *Ibid*. str. 139.
342 *Ibid*. str. 138.

društva mogao dati u tom smislu. Drugo, po pitanju "Procesa revitalizacije pravde i informacija", Grupa je predložila formiranje Odjela za provjere i istrage unutar Komisije za ostavštinu, koji bi pregledao i istraživao stare slučajeve, uz pomoć policijskih ovlaštenja. Proces otkrivanja informacija značajnih rodbini bi bio odvojen od istražnih procedura, i bio bi vođen u zasebnom procesu unutar Komisije za naslijeđe, a u okviru Odjela za revitalizaciju pravde i informacija, te Odjela za tematsko ispitivanje.[343] Treće, kada je riječ o pitanju "sjećanja", Grupa je sugerirala da se dotadašnji "Dan sjećanja" obilježava pod imenom "Dan sjećanja i pomirenja".[344] Pored toga, CVSNI bi pomagao kazivanje priča, obrazovne inicijative, te projekte sjećanja. Na kraju svog mandata, Forum za pomirenje bi napravio ceremoniju kojom bi se obilježila sjećanja na prošlost, pozvao narod Sjeverne Irske da potpiše deklaraciju da više nikad neće ubijati ili ozljeđivati druge na političkim osnovama, te radio na realizaciji zajedničkog memorijala.[345]

Neki pilot – programi

Kazivanje istine u BiH je izazov na duge staze, tako da se ovo pitanje ne može brzo riješiti uspostavljanjem bilo koje institucije. Predloženi "Forum za istinu" stoga treba posmatrati kao pokušaj da se reflektira i dopuni širi mozaik kazivanja istine u BiH – odgovornost transformisanja onoga što zovemo "kakofonijom" inicijativa kazivanja istine u harmoničan dijalog kompatibilnih priča.

Dio našeg zadatka je također da UNDP i državnoj Radnoj grupi za izradu strategije tranzicijske pravde ponudimo na razmatranje i diskusiju nekoliko projekata traženja istine. Izvršavajući ovaj kompleksni zadatak, u razgovorima i diskusijama tokom našeg rada na terenu u BiH konstantno smo nailazili na veliki broj inovativnih i uzbudljivih ideja za nove i postojeće projekte kazivanja istine. Na sljedećim stranicama, predlažemo *šest* specifičnih pilot – projekata. Međutim, prije nego dođemo do njih, htjeli bismo najprije da ponudimo širi, ali ne i konačan, impresionistički pregled niza ideja koje su se pojavile tokom naših brojnih razgovora u zemlji. Ova lista je sačinjena kako bi pomogla diskusiju. Bilo koji od navedenih, ili sve istovremeno (bez nekog posebnog redoslijeda) možemo zamisliti kao konstruktivne projekte koji bi mogli doprinijeti komponentama integriranog, sveobuhvatnog pristupa kazivanju istine u BiH:

343 *Ibid*. str. 143-146.
344 *Ibid*. str. 101-102.
345 *Ibid*. str. 102-105, 142-143.

- Uspostavljanje historijskog "kruga za dijalog" o historiografiji sukoba i nasilja u BiH i bivšoj Jugoslaviji, imajući u vidu primjer takozvanog "Spora historičara" u Njemačkoj, gdje su se profesionalni historičari, potaknuti serijom članaka i diskusija, uključili u žestoku debatu o historiji kao disciplini i suočavanju sa prošlošću.[346]
- Podržavanje i razvoj projekata kao što je inicijativa Istraživačko dokumentacionog centra "Signali srca", projekat usmene historije kojim se nastoje bilježiti priče onih koji su razbili stege i prešli preko etničkih podjela u pokušaju da spasu druge za vrijeme sukoba.
- Razvoj fotografskog i projekta usmene historije usmjerenog na "pravljenje nevidljivog vidljivim" – skretanje pažnje na nestale osobe.[347]
- Razmatranje uspostavljanja "dana sjećanja" za nestale osobe.
- Popisivanje i analiza javnih memorijala i spomenika diljem zemlje radi procjene da li i u kojoj mjeri doprinose kazivanju istine.[348]
- Kreiranje dijaloških i pedagoških memorijala kao inicijativa kazivanja istine, kakvi su npr. Park sjećanja u Argentini[349] ili neki od memorijala u Hirošimi (Japan).[350]
- Razvoj projekta "suđenja kao traženje istine": transformiranje stvarnih sudskih slučajeva i presuda u radio i video priče o sukobu.
- Razmatranje raznih formata izložbi ili muzeja kako bi se potakla međuetnička diskusija o prošlosti.
- Razvoj općinskih, participativnih historija zajednice, kao što je projekat *Educación y Comunicación* u Čileu, ili projekat *Ardoyne* u Sjevernoj Irskoj.[351]
- Razvoj inicijativa sličnih projektu "Nacionalna vizija" u Sijera Leoneu, državnog takmičenja u vizijama dugoročnog mira kroz umjetnost, arhitekturu, poeziju i književnost, a koje je pokrenula tamošnja komisija za istinu.

346 Odličan pregled ovih debata može se naći u C. Maier, The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity (Harvard University Press, Cambridge, 1997)

347 Sličan projekat napravljen je u Južnoj Africi putem partnerstva između Centra za studije nasilja i pomirenja (CSVR), i udruženja žrtava pod nazivom "Grupa za podršku Khulumani" i "Constitution Hill". Ovaj projekat je implementiran u formi izložbe naslovljene *Syanikhumbula*, što znači "nedostajete nam", a kojom se upriličila komemoracija nestalim osobama. Vidjeti L. Madumo, 'Exhibition Looks at the Missing,' *Johannesburg News Agency*, 23. avgust 2007, <www.joburgnews.co.za/2007/aug/aug23_conhill.stm>, Internet stranica posjećena 30. decembra 2010. godine.

348 Naprimjer, Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu (the International Center for Transitional Justice) radio je na "inventaru sjećanja" tako što je napravio spisak spomenika i javnih naziva u Liberiji. Centar je na tome radio sa ministrom kulture s ciljem da se ustanovi da li memorijali doprinose postkonfliktnoj rekonstrukciji. Ovaj projekat je opisan u: International Center for Transitional Justice, 'Memorialization Undertakings: Assessing Lessons From The Field,' *International Center for Transitional Justice*, 11. juni 2010. godine, <www.ictj.org/en/news/coverage/article/3819.html >, Internet stranica posjećena 28. decembra 2010. godine.

349 Argentinska nevladina organizacija "Otvoreno sjećanje" (Memoria Abierta) radila je na mnogo inovativnih projekata i inicijativa. *Vidjeti* A. Varas, "Monument to the Victims of State Terrorism in Park of Memory", u Memoria Abierta, Architecture and Memory (Memoria Abierta, Buenos Aires, 2009) <www.memoriaabierta.org.ar/materiales/pdf/architectureandmemory.pdf> Internet stranica posjećena 30. decembra 2010. godine. *Također vidjeti npr.*, Memoria Abierta, Vestiges, 'Transmissions through Objects,' Memoria Abierta, <www.memoriaabierta.org.ar/eng/principal.php>, Internet stranica posjećena 28. decembra 2010. godine.

350 "Memorijalni muzej mira" u Hirošimi vješta je kombinacija prostora sjećanja, pedagoških izložbi, te aktivnosti vezanih za strategije za budućnost. *Vidjeti* Hiroshima Peace Memorial Museum, 'Hiroshima Peace Site,' Hiroshima Peace Memorial Museum, <www.pcf.city.hiroshima.jp/top_e.html>, Internet stranica posjećena 28. decembra 2010. godine.

351 *Vidjeti* Prvo poglavlje, Napomena o međunarodnim usporedbama.

- Razmatranje studijskih posjeta u inostranstvo (kao naprimjer u Sjevernu Irsku) radi susreta sa partnerima iz civilnog društva ili vlasti, a kako bi se diskutovalo o dugoročnim strategijama kazivanja istine u drugim zemljama. Ovakve studijske posjete su bile uobičajene na polju tranzicijske pravde, i često su pomagale ključnim figurama da formulišu viziju u svojoj zemlji.
- Povezivanje bh. organizacija i praktičara sa organizacijama iz drugih zemalja koje rade na poslovima dokumentiranja i arhiviranja sjećanja (kao što su "Memorijal" iz Rusije, Južnoafrički historijski arhiv, Dokumentacijski centar u Kambodži, ili globalni Dokumentacijski centar grupe "Affinity", u kojem se izučavaju opcije digitaliziranja, centraliziranja i koordiniranja arhiva i baza podataka.
- Izgradnja državne mreže memorijala, te njihovo popisivanje, povezivanje i identificiranje širom zemlje.
- Projekat "dijaspora", zasnovan na prikupljanju svjedočenja i sjećanja prisilno raseljenih osoba, ili onih koji su dobrovoljno napustili BiH, ali koji mogu imati važna razmišljanja o ratu i dijalogu o tome u cijeloj državi.[352]

Da ponovimo, ova lista je namijenjena da pomogne u razmjeni ideja i diskusiji među zainteresovanim stranama (kao što je pomogla i nama) o mogućim projektima i inicijativama koje se mogu ojačati ili pokrenuti u BiH.

U međuvremenu, predlažemo da se na dole navedenih šest inicijativa obrati posebna pažnja, i da se na njih gleda kao na moguće pilot projekte. Ovih šest projekata pružaju mogućnost da se testiraju pristupi o kojima se govorilo u ovom izvještaju, zbog toga što se oni bave ključnim segmentima društva koji imaju poseban udio u traženju istine u BiH, a u nekim slučajevima i zbog toga što oni već predstavljaju model koordiniranog učešća raznih vladinih i nevladinih zainteresovanih strana. Također smatramo da se ovi projekti mogu isprobati i razviti odmah. Nadalje, kao dodatak gore navedenoj listi aktivnosti za razmatranje, ovi prijedlozi mogu imati komplementarnu vezu sa idejom državnog *Foruma za traženje istine* koju smo već izložili. *Forum* bi zaista mogao podržavati ovakvu vrstu projekata. Lista dole navedenih projekata nije i konačna – oni služe samo kao ilustracija:

352 Slična inicijativa pokrenuta je u okviru liberijske Komisije za istinu, a sa liberijskom dijasporom u SAD-u. *Vidjeti* Treće poglavlje, Povezivanje lokalnog sa globalnim.

Pilot-projekat br. 1 – Procjena najbolje prakse u oblasti nestalih osoba

Na početku treba shvatiti da ovo nije klasični pilot – program. Umjesto toga, on je zasnovan na našem uvažavanju izvrsnog rada u ovoj sferi, naročito od strane ICMP-a i Instituta za nestale osobe BiH, ali i kroz neke inovativne inicijative na lokalnom nivou. Nadalje, inicijative vezane za nestale osobe bave se ključnim poljem interesovanja žrtava i preživjelih u svim etničkim grupama u bh. društvu, te koordiniraju i integriraju rad niza organizacija, kako unutar, tako i van struktura vlasti. U mnogim aspektima, ova iskustva mogu predstavljati primjer prakse kakvu bi i široko zasnovani *Forum za istinu* težio da slijedi ili stimulira. Iz ovih razloga, mislimo da bi bilo strateški značajno i korisno podržati ICMP i INO (pod uslovom da bi ovo bilo od koristi i ovim organizacijama), kako bi se poduzela "procjena najboljih praksi" rada u ovoj oblasti, kako bi se razmotrile naučene lekcije koje mogu biti od koristi u drugim oblastima kazivanja istine. Ovo je, dakako, zamišljeno kao mjera podrške, a ne kao "vanjska evaluacija".

Pilot-projekat br.2 – Natječaj za mlade u pisanju eseja

Predlažemo uspostavljanje komisije sastavljene od osoba prihvatljivih za sve strane (figura konsenzusa), te osoba koje uživaju izuzetan ugled u svijetu umjetnosti i književnosti, koje bi igrale ulogu "sudija" u okviru državnog natjecanja u pisanju eseja koje bi bilo fokusirano na uključivanje mladih ljudi. Ovaj projekat bi motivirao mlade da ponude svoje eseje ili kratke video radove o temama kao što su: "kako mladi razumiju protekli sukob u BiH?", ili "kako BiH može na najbolji način garantovati da će buduće generacije živjeti u miru?" Ovo takmičenje u pisanju bi imalo svoje parametre (naprimjer ograničenje broja riječi, stil pisanja, itd.), te jasne kriterije za ocjenjivanje koji bi spriječili slanje nepodesnih radova, premda je komisija moguće zaprimila određeni broj takvih eseja ili video radova. Mogla bi se napraviti i Internet stranica, na kojoj bi se objasnio sam proces natjecanja i objavila imena autora najboljih radova. Nagrade bi bile pažljivo odabrane kako bi potaknule željene inicijative. Ovim projektom bi se ne samo aktivno uključila omladina kao strateški ključan sektor, nego bi se omogućio i veoma dobar uvid u percepciju omladine o prošlosti i utjecaju sukoba, kao i o njihovim aspiracijama i stavovima o miru.

Pilot-projekat br.3 – Mapiranje koncentracionih/zatvorskih logora

U našim razgovorima postalo je jasno da su definicije "koncentracionog logora" ili "zatvora" nejasne i sporne: ljudi koriste ove termine kako bi odredili raznovrsne situacije, od velikih logora u kojima je bilo zatvoreno više hiljada ljudi, do jedne osobe zatvorene u podrumskoj prostoriji. Nadalje, tokom naših brojnih razgovora ustanovili smo da ova kategorija žrtava rata nije dovoljno priznata i prepoznata – i to na svim stranama. Predlažemo pilot – projekat koji će spojiti ljude iz svih etničkih zajednica kako bi definirali ove kategorije, a onda, koristeći te definicije, napravili popis svih logora koji su postojali od 1992. do 1995. godine. Nadalje, tim koji bi vodio ovaj projekat bi također mogao razmotriti da li treba vršiti komemoraciju ovih mjesta putem obilježavanja, pedagoških projekata, izložba fotografija, projekata usmene historije, itd. U kreiranju ove inicijative, UNDP i drugi akteri u BiH bi mogli crpiti iskustva iz drugih konteksta, uključujući Njemačku, Poljsku, Kambodžu i Maroko,[353] a mogli bi se povezati i sa postojećim projektima u BiH, kao što je naprimjer Atlas zločina Istraživačko dokumentacionog centra.

Pilot-projekat br.4 – Žene pričaju svoje priče: projekat usmene historije

Predlažemo da UNDP i državna Radna grupa razmotre uspostavljanje suradnje sa organizacijama žena, udruženjima žrtava, te profesionalnim historičarima obučenim u preciznoj metodologiji usmene historije, kako bi razvili projekat usmene historije pod nazivom "žene pričaju svoje priče", koji bi se fokusirao na iskustva žena u ratnom periodu između 1992. i 1995. godine. Eksperti za rad sa osobama koje su preživjele traumu, a koji imaju iskustva u radu sa grupama podrške žrtvama seksualnog nasilja, kao i druge slične inicijative, trebali bi biti aktivno uključeni u kreiranje i implementaciju ovog pilot projekta. Ovaj projekat bi mogao otpočeti na lokalnom nivou, pa bi se potom mogao razviti tako da pomaže interakciju žena preko linija etničkih podjela u društvu. Rezultati ovakvog projekta bi se onda mogli predstaviti široj populaciji, mogli bi prerasti u inicijative uključivanja javnosti i obrazovne kampanje, te biti korišteni za razvijanje dijaloga o zajedničkim iskustvima, rodnim pitanjima, humaniziranju drugoga, sjećanjima i važnosti kazivanja priča u kontekstu suočavanja sa prošlošću.

353 U svim ovim slučajevima, mnogo je učinjeno po pitanju mjesta sjećanja. Vidjeti Louis Bickford, "Memory Works, Memoryworks" u Pablo de Greiff (ur.), *How Things Work: Understanding Transitional Justice Processes* (u pripremi).

Pilot-projekat br. 5 – Obuka i jačanje kapaciteta u traženju istine

Naši razgovori su pokazali da je razumijevanje kazivanja istine u BiH generalno veoma slabo razvijeno, a nivo kapaciteta ključnih državnih institucija, određenih sektora civilnog društva i medija za uključivanje u ove aktivnosti na jako niskom nivou. Umjesto da posmatraju kazivanje istine kao širu kategoriju koja obuhvata različite pristupe, mnogi ljudi i dalje automatski povezuju ovaj koncept sa određenim iskustvima Komisije za istinu i pomirenje Južne Afrike, s jedne, ili sa jednom vrstom utvrđivanja činjenica koja najbolje odgovara pravosudnoj paradigmi, s druge strane. Zbog toga predlažemo da se osmisli i implementira serija obuka i aktivnosti na izgradnji kapaciteta ovih ključnih aktera. Ove aktivnosti (u formi radionica, međunarodnih studijskih posjeta, programa ekspertske tehničke podrške, itd.) bi se fokusirale na pitanje glasa, utvrđivanje činjenica i kompatibilne priče, te podstakle rad na pitanjima istine, sjećanja i memorijala, forenzike, usmene historije i odgovornosti.

Pilot-projekat br.6 – Izrada pojmovnika

Predlažemo da UNDP organizira seriju sastanaka pažljivo odabranih učesnika iz različitih zajednica žrtava, koji bi se fokusirali na naizgled bezazleni projekat ustanovljavanja zajedničkog rječnika pomoću kojeg bi se diskutovalo o sukobu. U Čileu, naprimjer, organizacija *Vicaria de la Solidaridad* je u periodu 1993. – 1994. godina organizovala upravo ovakav vid okruglih stolova. Za ove aktivnosti bilo je potrebno više od godinu dana rada u vidu cjelodnevnih sastanaka na mjesečnom nivou, ali je njihov rezultat bio usaglašeni leksikon termina koji su se poslije stalno koristili. Dok su neki od ovih termina preuzimani direktno iz međunarodnog prava (ali je i u tom slučaju diskusija o njima u okviru okruglog stola ipak bila vrlo korisna), drugi termini (naprimjer ''zatvorski logor'', ''pomirenje'' ili ''memorijal'') nemaju jednu, univerzalnu definiciju. Ono što postaje bitno u ovom slučaju jeste dijalog koji je potreban da se dođe do zajedničke definicije termina.

Zaključno razmatranje: historijska šansa?

Nadamo se da će ovaj dokument doprinijeti kataliziranju javnog dijaloga o kazivanju istine i punom spektru mogućnosti za traženje istine, te metodama i inovacijama koje stoje na raspolaganju onima koji definiraju politike u ovoj oblasti u BiH. U osmišljavanju pristupa koji smo predložili, te potencijalnih pilot projekata koje smo ponudili, crpili smo kreativnu energiju i ideje od svih naših sugovornika. Pokušali smo da reflektiramo ove ideje u kreativnom razmišljanju, uz korištenje iskustava iz drugih zemalja, i ostajući dosljedni primarnom značaju lokalnog konteksta. Tako smo pokušali da, barem na skroman način, iskoristimo druga iskustva koja bi mogla ponuditi korisne lekcije za Bosnu i Hercegovinu, ali smo pokušali i da stimuliramo diskusiju i kreativno razmišljanje koje bi moglo ići i dalje od pukog razmatranja drugih primjera i modela. Zbog toga smo stalno ponavljali da naša namjera *nije* da budemo isključivi – nismo odbacili niti jedan specifičan pristup, niti smo zastupali isključivo usvajanje drugih pristupa.

Naše je stanovište da BiH stoji pred historijskom prilikom da otpočne dijalog o prošlosti i da se angažira u tom dijalogu širom države. Mnogi naši sugovornici vjeruju da se ovo ne smije ponovo odlagati za neko potencijalno bolje vrijeme, nego da to sada predstavlja hitnu potrebu. Međutim, svjesni smo da je za ovakvu inicijativu potreban ne samo entuzijazam i predanost običnih ljudi, žrtava, žena, mladih itd., nego ona također zahtijeva političku volju i novu vrstu državništva, hrabrosti i angažmana, ako se želi da kazivanje istine doprinese sposobnosti BiH da se suoči sa prošlošću i stvori trajan mir. Potrebna politička hrabrost podrazumijeva, pored ostalog, bezuslovnu predanost autonomiji i neovisnosti procesa traženja istine, prepoznavanje vremenskog okvira potrebnog da se to uradi na najbolji način, te punu predanost procesu širokih i inkluzivnih konsultacija.

Iako se oslanja na iskustva drugih zemalja, ovaj izvještaj nagovještava put koji je potencijalno jedinstven za Bosnu i Hercegovinu. U tom smislu, historijska prilika koju taj put nudi nije važna samo za BiH i ne nudi samo mogućnost da se nešto nauči od tranzicijskih konteksta iz drugih dijelova svijeta, nego predstavlja i šansu za inoviranje u oblasti kazivanja istine koja se stalno razvija, te istinsku priliku da svijet uči i od Bosne i Hercegovine.

Spisak skraćenica

CSOs	– organizacije civilnog društva
CSVR	– Centar za proučavanje nasilja i pomirenje
CTF	– (indonezijska/istočnotimorska) Komisija za istinu i pomirenje
DC-Cam	– Dokumentacioni centar Kambodže
GFA	– Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini
GTRC	– Komisija za istinu i pomirenje Greensboro
HLC	– Fond za humanitarno pravo
ICMP	– Međunarodna komisija za nestale osobe
ICTJ	– Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu
ICTY	– Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
IJTJ	– Međunarodni časopis za tranzicijsku pravdu
IMF	– Iračka fondacija za sjećanje
ITAC	– Međunarodni tehnički savjetodavni odbor
MPI	– Institut za nestale osobe
NRC	– Državna komisija za pomirenje
OHCHR	– Ured Visokog komesara za ljudska prava
OHR	– Ured visokog predstavnika
RDC	– Istraživačko dokumentacioni centar
REMHI	– Projekat za jačanje istorijskog sjećanja Guatemale
TJRC	– Komisija za istinu, pravdu i pomirenje Kenije
TRC	– Komisija za istinu i pomirenje
USIP	– Institut za mir SAD-a